

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HUMS ARAPLARINDA ALLAH İNANCI VE DİNİ
HAYAT**

**SÜHEYLA NURDUHAN
2501131098**

**TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN**

İSTANBUL - 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SÜHEYL NURDUHAN Numarası : 2501131098
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : YRD. DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN
Tez Savunma Tarihi : 24.05.2016 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "HUMS ARAPLARINDA ALLAH İNANCI VE DİNİ HAYAT"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / **GYÇOKLUĞU** LA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. YAŞAR DÜZENLİ		Kabul
2- YRD. DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. MUHAMMED ABAY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NECMETTİN GÖKKIR		
2- PROF. DR. MURAT SÜLÜN		

ÖZ

HUMS ARAPLARINDA ALLAH İNANCI VE DİNİ HAYAT

SÜHEYLA NURDUHAN

Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması için dönemin kültürel bağlamını ve ilk muhatapların bilgisini sağlıklı bir zemine oturtmak gerekmektedir. Zira Kur'an, dili Arapça olan ve tarihsel bir ortama indirilmiş bir kitaptır. Bu itibarla çalışmamız, İslam öncesi dönemde Hums Araplarının Allah inançlarını ve dini yaşayışlarını konu ederek Kur'an'ın yönlendirmelerinin yanında tefsir ve tarih kitapları ile nüzul ortamından kesitler sunmaktadır. Hums Araplarının İslam öncesi dini durumlarına dair genellikle şirk koşma gibi kötü alışkanlıkları ön plana çıkarılmış olsa da Kâbe'nin Rabbine ibadet etmeleri, hacılara yiyecek ve içecek sunmaları, zengin-fakir arasındaki dengeyi sağlamak adına yardımlaşma cemiyetleri kurmaları ve savaşmaktan kaçınmaları gibi birçok iyi hasletleri ile Hz. İbrahim Dini'nden işaretler taşımaktadırlar. Hums Araplarının dinî kuralları uygulamada sert ve tavizsiz olmaları zamanla birtakım yeni uygulamalar ihdas etmelerine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hums, Hille, Allah İnancı, Kâbe, Hac.

ABSTRACT

THE RELIGIOUS LIFE AND BELIEF IN GOD (ALLAH) OF THE HUMS ARABS

SÜHEYLA NURDUHAN

To understand and interpret the Quran, we have to understand the cultural context and the knowledge of the respondent of the revelation period. Quran, as we know, is a book revealed in Arabic language and a book of a specific historical context. Regarding this, we will study religious beliefs and rituals of Hums Arabs in the pre-Islamic period while taking into hand and issuing specific parts from several tafseer traditions and history sources. Although pre-Islamic Hums Arabs are mostly issued for their bad pagan practices, their worship of the God of Kaaba, and another practices like supporting pilgrims in food and water, keeping balance between the rich and poor and avoiding war are practices similar to the religious tradition of Abraham. In time the tough and uncompromising religious principles of Hums Arabs led to the establishment of new practices.

Keywords: Hums, Hille, Believe in One God, Kaaba, Hajj

ÖNSÖZ

Kur'an'ın doğru anlaşılması, inmiş olduğu sahanın iyi bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Zira Kur'an ilk etapta belirli bir tarihe ve topluma seslendiği için hayat bulduğu dönemin tanınması önemli bir husustur. Bunun için de ilk muhatapların inanç, ibadet, fikir ve kültürel durumlarının bilinerek Kur'an'ın ve olayların gerçekleştiği zeminin anlaşılması gerekir. Çünkü Kur'an indirildiği toplumun problemlerini çözmüş, inanç dünyalarını ıslah etmiş ve tevhid merkezli bir hayat sunmuştur. Dolayısıyla cahiliye Araplarının dini durumlarını açıklayan "hums" kavramı bilinmeden ilk dönemin doğru bir şekilde tahlil edilmesi zordur. Bu sebeple tez çalışmamızda öncelikli olarak hums kavramının ne olduğuna, inanç ve ibadet noktasında toplumu ne ölçüde etkilediğine dair cevaplar aradık.

Tezimiz bir giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde humsun tanımını, ne zaman ortaya çıktığını, hangi kabileleri kapsadığını, Kâbe'nin rolü ve uygulamalarını ele almaya çalıştık.

İkinci bölümde Ahmesîlerin Allah, melek, peygamber, ahiret, cin ve şeytan inançlarını, son olarak da kehânet ve şiiri incelemeye tabi tuttuk. Üçüncü bölümde ise toplumun dini hayatını şekillendiren ibadetler (namaz, oruç, zekat, hac, kurban) ve sonradan ihdas edilen Hums bid'atlarını saptamaya çalıştık.

Tez konumuzun tespitinde ve takip eden safhalarda tüm yoğunluğuna rağmen ilgi ve ufuk açıcı tecrübelerini esirgemeyen muhterem danışmanım Yrd. Doç. Dr. Şevket KOTAN'a, kendilerine müracaat edip her daim istifade imkanı bulduğum değerli hocam Fuat GÜNEL'e ve tezin son halinin şekillenmesinde tenkit ve önerileriyle yol gösteren kıymetli hocam Dr. Yahya ŞENOL'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez sürecinde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli aileme ve arkadaşlarıma müteşekkirim.

İstanbul - 2016

Süheyla NURDUHAN

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE HUMS

I. HUMS KAVRAMI VE TARİHİ ARKA PLANI	6
A. Hums Kavramı	5
B. Tarihi Arka Plan	7
1. Ahmesî Kabileler	7
2. Humsun Ortaya Çıkışı	13
II. HUMS GELENEĞİNDE KÂBE’NİN YERİ	19
A. Kâbe’nin Tarihi ve Ahmesîlik	19
B. Kâbe İle İlgili Görevler	28
1. Sidâne ve Hicâbe	28
2. Rifâde ve Sikâye	29
3. İcâze ve İfâda	30
III. HUMS GELENEĞİNDE BAZI UYGULAMALAR.....	30
A. Haram Aylar	30
B. Nesî Uygulaması	33

İKİNCİ BÖLÜM HUMS ARAPLARINDA DİNİ İNANÇ

I. ALLAH İNANCI.....	36
-----------------------------	-----------

II. PEYGAMBER İNANCI	42
III. MELEK İNANCI	47
IV. AHİRET VE DEHR İNANCI	48
V. CİN VE ŞEYTAN İNANCI	52
VI. KEHANET VE ŞİİR	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HUMS ARAPLARINDA DİNİ HAYAT

I. KUR'ÂN'IN ONAYLADIĞI İBADETLER	59
A. Namaz	59
B. Oruç	66
C. Zekât	68
D. Hac	72
E. Kurban	79
II. BİD'AT OLAN HUMS İBADETLERİ	84
A. Kabe'nin Çıplak Olarak Tavaf Edilmesi	85
B. Arafat'ta Vakfe Yapmamaları	87
C. İhramlıyken Evlerine Kapısından Girmemeleri	90
D. Zihar Geleneği	92
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselam
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	: bin (oğlu)
bkz.	: Bakınız
Bsk.	: Baskı
B.Ü.İ.F.D	: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
c.	: Cilt
C.Ü.İ.F.D	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
Ç.Ü.İ.F.D	: Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
F.Ü.İ.F.D	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret
Md.	: Maddesi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Thk.	: Tahkik eden
Tsh.	: Tashih eden
t.y.	: Basım Tarihi Yok
T.T.K.B.	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Devamı
T.D.V.Y.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
y.y.	: Basım yeri yok
Y.Y.Ü.İ.F.D	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

Hums Araplarının Allah inancını ve dini hayatlarını inceleyeceğimiz bu çalışmamızda, Kur'an'ı nas-olgu ilişkisi bağlamında inceleyip dönemin tarihi arka planını dikkate alarak çalışmamıza başlayacağız. Tefsir ve tarih kaynaklarında konuyla ilgili verileri tetkik edeceğiz. Zira bugüne kadar hak ettiği değeri görmeyen Ahmesilik meselesi aydınlığa kavuşmadan genel olarak cahiliye Araplarının dinî anlayışlarının doğru bir şekilde anlaşılamayacağını vurgulayabiliriz. Malum olduğu gibi Ahmesilik meselesi İslam tarihçileri tarafından ciddi bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Oysa Kur'an'daki birçok ayetin muhatabı Ahmesiler'dir Bu sebeple başta Kur'an olmak üzere ulaşılabildiğimiz tefsir ve tarih kaynaklarında konuyu etraflıca incelemeyi amaçlıyoruz. Kur'an'ın anlaşılmasında bize destek olabilecek bu araştırmanın tefsir ilmine önemli katkılar sunacağını ümit ediyoruz.

Çalışmamızda genel olarak Arap toplumunun din anlayışına değinmemize rağmen, asıl olarak Mekke, Kureyş kabilesi ve müttefiki olan kabileler üzerinde durmanın daha doğru olacağı düşüncesiyle hareket ettik. Zira Mekke, Hicaz bölgesinin merkezî şehridir. Kureyş kabilesi Kâbe nedeniyle elde ettiği dinî üstünlüğün yanında, komşu devletlerle olan dini münasebetleri ve ticari anlaşmalar nedeniyle de kendisini diğer kabilelere kabul ettirmiştir. Böylece ticareti Allah için yaparak ona dinî bir misyon yüklemişlerdir. Ahmesilerin yanında toplumda kendilerine birtakım kurallar konulan Hille dinine mensup Araplar da o toplumun dinî yapılanmasının anlaşılması açısından bize yol gösterecektir.

Çalışmamız analitik yönteme göre yapılarak bir giriş, üç ana bölüm ve sonuç başlıklarından meydana gelmektedir. Birinci ve ikinci bölümde Hums nedir, Ahmesiler kimlerdir, Hums anlayışı ne zaman ortaya çıkmıştır, Ahmesilerin dini inançları (Allah, melek, peygamber, cin vs.) nedir ve Kâbe faktörünün toplumdaki yerini birkaç başlık altında ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise Ahmesilerin Kur'an-ı Kerim tarafından onaylanan dinî ibadetleri ve dine sonradan

ekledikleri bid'atleri değerlendirmeye tabi tuttuk. Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca elde ettiğimiz bilgileri ve varılan neticeyi genel olarak özetledik.

Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız sebepler bizi Ahmesîler üzerinde araştırma yapmaya sevk etmiştir. Bu konuyla ilgili müstakil bir tez çalışması tespit edemedik. Genel olarak cahiliye dönemiyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. İlk dönemle ilgilenen araştırmacılar, Arap yarımadasının dinî durumunu tanıtırken genellikle Ahmesîlik meselesini incelememişlerdir. Oysa bu konuda Mehmet Ortakaya “İslam Öncesi Hicaz Bölgesi Araplarının Din Anlayışı” adlı yüksek lisans tezinde Ahmesîliğin başlangıcı ve ibadetlerini alt başlık halinde incelemiştir. Ayrıca Şevket Kotan’ın “Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesîlik” makalesi ve Ünal Kılıç’ın “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums” makalelerinde Ahmesîliği değerlendirmeye çalışmışlardır. Son olarak Adnan Demircan “Cahiliye Arapları” ve Mehmet Azimli “Cahiliye’yi Farklı Okumak” adlı eserlerinde Ahmesîliği alt başlık olarak zikretmekle birlikte müstakil olarak herhangi bir esere konu etmemişlerdir.

Cahiliye dönemi ile ilgili temel kaynağımız *Kur'an-ı Kerim*'dir. Klasik dönem müfessirlerinden Taberî (ö. 224/838)'in “*Câmiu'l Beyân*”ı başta olmak üzere Kurtubî (ö. 627/1230)'nin “*el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'an*”ı, Fahreddin Razî (ö. 606/1210)'nin “*Mefâtihu'l-Gayb*”ı, İbn Kesir (ö. 774/1373)'in “*Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*”i, Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1361/1942)'in “*Hak Dini Kur'an Dili*” ve Mevdûdî (ö. 1400/1979)'nin “*Tefhîmu'l-Kur'an*”ı ilk referans kaynaklarımız arasındadır. İbn İshak (ö. 80/699)'in “*Siyer*”i, İbnu'l Kelbi (ö. 120/738)'nin “*Kitâbu'l-Esnâm*”ı, İbn Hişam (ö. 213/828)'in “*es-Sîretu'n-Nebeviyye*”si, Taberî'nin “*Târihu'l-Umem ve'l-Mülûk*”u, Ezrakî (ö. 250/864)'nin “*Ahbâru Mekke*”si, Ya'kûbî (ö. 292/905)'nin “*Tarih-i Ya'kûbî*”si, Mes'ûdî (ö. 346/957)'nin “*Mürûcu'z-Zeheb*”i, İbn Esir (ö. 595/1199)'in “*el-Kâmil fi-Tarih*”i, İbn Habîb (ö. 710/1311)'in “*Kitabu'l-Muhabber*”i ve “*el-Munammak*”ı, İbn Kesir'in “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*”si, Âlûsi (ö. 1343/1924)'nin “*Bülûğu'l-Ereb*”i Cevad Ali (ö. 1407/1987)'nin “*el-Mufasssal*”ı, İzzet Derveze (ö. 1404/1984)'nin “*Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*” ve Muhammed Hamidullah (ö. 1423/2002)'in “*İslam Peygamberi*” araştırmalarımızda bize destek olan tarih kaynaklarıdır. Ferâhîdî (ö. 170/786)'nin “*Kitâbu'l-Ayn*”ı, İbn

Faris (395/1004)'in “*Mekâyisu'l-Luĝa*”sı, Cevherî (ö. 400/1009)'nin “*es-Sihah*”ı, İbn Manzûr (ö. 630/1232)'un “*Lisânu'l Arab*”ı, Ragıb el İsfehânî (ö. 425/1033)'nin “*el-Müfredatu'l-Elfâzi'l-Kur'ân*”ı, Zebidî (ö. 1145/1732)'nin “*Tâcu'l-Arûs*”u gibi pek çok sözlükten istifade ettik. Ayrıca tefsir, İslam tarihi ve siyer alanında yerli müelliflerin eserlerinden de yararlandık.

“Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*”nin konumuzla yakından ilgili maddelerine müracaat ettik. Ayetlerin mealini “*Diyanet Vakfı*” mealinden aldık. Çalışmamızın başından sonuna kadar yararlandığımız tüm kaynakları ayrıntılı künyeleriyle dipnotlarda ve kaynakça bölümünde belirttik.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE HUMS

Nüzul öncesi Cahiliye Araplarının konjonktürel ortamı bilinmeden, genelde cahiliye Arapları özelde ise Hums dinine mensup Ahmesîler tanınmadan nüzul öncesi dönemin anlaşılması ve yorumlanması güçtür. Cahiliye dönemiyle ilgilenen araştırmacılar Ahmesîliğin yalnızca hac uygulamalarına değinirken, bu dinî anlayışın ne zaman ortaya çıktığına, hangi kabileleri kapsadığına ve toplumu nasıl etkilediğine pek değinmemişlerdir. Oysa bu anlayışın İslam öncesi cahiliye Araplarının dinî anlayışları üzerinde ciddi bir etki yarattığı muhakkaktır. Özellikle Kur'an Ahmesîlerin Allah inancı ve dinî hayatlarına dair önemli ipuçları vermektedir. Öte yandan tefsir ve tarih kaynaklarımızda bu konuda azımsanmayacak derecede malzeme mevcuttur.

Bu dinî yapılanma doğru anlaşılmadığı takdirde Kur'an'daki konuyla ilgili ayetlerin anlaşılması zorlaşacak ve anlam kaymalarının önüne geçilemeyecektir. Kur'an'ın nâzil olduğu zamanı dikkate almadan yapılan yorumlar, Kur'an'ı anlama noktasında başarısız olmaya mahkûmdur. Çünkü anlam, zamanla birlikte gerçekleşen, belli bir zaman içinde hakiki formuna ulaşan bir şeydir. Dolayısıyla 'anlamın tabii bağlamı' (söylenen, söylenilen, söylenme sebebi, zamanı ve mekânı) bilinmeden doğru anlama ulaşmak mümkün değildir.¹

İbn-i Abbas (ö. 68/687)'tan rivayet olunduğuna göre Araplar, iki din üzere bulunuyorlardı. Birisi *hums* (الحمس), diğeri de *hille* (الحلة) idi. Kureyşli olan ve Kureyşlilerle evlenerek diğeri Araplardan doğan kimseler *hums*, Ahmesîler dışında kalan bütün Araplar ise *hille* dinine mensuptular. Yani İslam öncesi dönemde Mekke'de yaşayan, kendilerini "ehlullah" olarak gören, Kâbe'nin hizmetinde bulunan Kureyş ve müttefiki olan kabilelerin dinine *hums*, onların dışında kalanların dinine de *hille* deniyordu. Bu iki dinin yanında *tıls* (الطلس) diye üçüncü bir dini oluşumdan kaynaklarda söz edilmektedir. Bu dini oluşum hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte; Yemen, Hadramut, Akk, Acîb ve İyad b. Nizar kabilelerinin

¹ Dücane Cündioğlu, *Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 118.

bu dine mensup olduğu belirtilmektedir. Hums ve Hille arasında olan bu kabileler Arafat'ta vakfe yapar, Kâbe'yi çıplak tavaf etmez ve evlerine kapılarından girerlerdi.²

I. HUMS KAVRAMI VE TARİHİ ARKA PLANI

Ahmesîlerin tarih sahnesine nasıl girdiği konusuna geçmeden önce Hums kavramını kısaca tanımlayalım:

A. Hums Kavramı

أحمس (ahmes) kelimesinin çoğulu olan حمس (hums) kelimesi حمس (hames) mastarından türemiştir. Hames sözlükte, şiddetli olmak, sert ve tavizsiz olmak, fanatik olmak demektir. ح-م-س (h-m-s) harflerinden oluşan bu kelimeler, lafız olarak farklılıkları olsa da anlam bakımından daima birbiriyle ilişki içerisinde bir anlam düzenine sahiptir. Mesela حمس (hamese), kahraman oldu, kızdırdı, savaşta güçlü ve cesur oldu; حماسة (hamâset), kahramanlık, yiğitlik; حمسة (humsetun), saygı; حمس ب (hamese bi), tutkuyla sevdi anlamlarına gelmektedir.

Ulaştığımız kaynakları incelediğimizde terim olarak hums kelimesi ve türevleri, dinine kuvvetli bağlı olan sert ve tavizsiz, savaşta güçlü ve kahraman olmayı ifade eder. أحمس (ahmes) ise cesur kimse demektir ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hums kavramının çoğuludur.³

² İbn Sa'd, (ö. 230/845), **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y, c. I, s. 72; İbn Habîb (ö. 245/859), **el-Munammak fî Ahbâri Kureyş**, thk. Hurşit Ahmet Faruk, Beyrut, 1980, s. 143; İbn Habîb, **Kitabu'l-Muhabber**, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, t.y, s. 178-181; Ezrakî, (ö. 250/854), **Ahbâru Mekke Ma Câe Fiha Mine'l Asar**, Mekke, 1996, s. 170; Cevad Ali (ö. 1408/1987), **el-Mufassal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam**, Beyrut, 1970, c. VI, s. 372-373; Recep Uslu, "Hums", **DİA**, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 364.

³ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdi (ö. 175/791), **Kitâbu'l-Ayn**, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Samerrai, Tahran, 1425, c. I, s. 342; İbn Faris (ö. 395/1004), **Mekâyisu'l-Luğa**, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2008-1429, ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), **Esâsu'l-Belâğa**, el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitabi, Mısır, 1985, c. I, s. 197; İbn Manzur (ö. 711/1311), **Lisânu'l-Arab**, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1997, c. VI, s. 53-54; c. II, s. 104; Zebîdî (ö. 1025/1791), **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Beyrut, 1914, c. VIII, s. 251; Tahir b. Ahmed ez-Zâvi (ö. 1380/1961), **Tertîbu'l-Kâmûs'ul-Muhit alâ Tarikati'l-Misbâhi'l-Munir**, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1971, c. I, s. 707-708; Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 362.

B. Tarihi Arka Plan

1. Ahmesî Kabileler

Tarih kaynaklarında Mekke “Ahmesîler ülkesi” olarak bilinirdi.⁴ Ahmesîler, Kureyş ile birlikte birçok kabilenin oluşturduğu bir topluluk⁵ olduğu için bir kabilenin Ahmesî olabilmesi için aranan belirli şartlar vardı. Kaynakların belirttiğine göre bir kabilede şu üç şarttan birisinin mevcut olması gerekirdi:

1. Kureyş’in müttefiki olmak.⁶
2. Kureyşlilerle evlenerek onlardan çocuk doğurmak.⁷
3. Harem ehli olmak.⁸

Arap kabileleri bu şartlardan birini sağladığı takdirde anlaşmalı olarak Ahmesî sayılırlardı. Ahmesîliğin liderliğini Kureyş kabilesi üstlendiğinden dolayı⁹ Kureyş’in dini üzere olan her Ahmesî kabile onların koymuş oldukları kurallara tabi olurlardı. Ahmesîlerden bir kadın, Hille dinine mensup biriyle evlendiği zaman ondan dünyaya gelecek çocuğun kendi dinleri üzerinde yani Ahmesî olmasını şart koşarlardı ve “O Ahmesî dini üzeredir” derlerdi.¹⁰

Mesela, “Erdem” lakabıyla anılan Ahmesî kabilede Nadr b. Kinane, oğlu Mecid’i, Hille’den olan Teym’in kızı Rebba b. Âmir b. Sa’saa ile evliliklerinde doğacak çocuğun Kureyş dinince Ahmesî olması şartıyla evlendirmiştir.¹¹ Bunun sebebi de Ahmesîlerin kendilerini Allah’ın ehli, Hz. İbrahim’in vârisleri, Kâbe’nin

⁴ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 366.

⁵ İbn İshak, (ö. 151/768), **Siyer**, çev. Sezai Özel, Akâbe Yayınları, İstanbul, 1988, s. 154; İbn Hişam, (ö. 218/833), **es-Sîretu’n-Nebeviyye**, çev. Hasan Ege, İstanbul, 1985, c. I, s. 199; Ezrakî, **a.e.**, s. 166-170.

⁶ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 200; Ezrakî, **a.g.e.**, s. 166.

⁷ Müslim, “Hac”, 152; Ezrakî, **a.e.**, s. 168; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 362.

⁸ İbn Habîb, **el-Muhabber**, s. 144-145.

⁹ İbn İshak, **a.g.e.**, s. 154; İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 199; Ezrakî, **a.e.**, s. 166-170.

¹⁰ Ezrakî, **a.e.**, s. 167; Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 362.

¹¹ Bir rivayete göre, “Mansur b. İkrime b. Hafsa b. Kays b. Aylân, Dabia b. Ali b. Ya’sâr b. Kays b. Aylân kızı Selime ile evlenerek, “Hevazin” isimli bir çocuk dünyaya getirdi. Hevazin birgün şiddetli bir hastalığa yakalandı. Çocuğun annesi Selman, oğlu şayet bu hastalıktan kurtulursa onu Kureyş adeti ve Kureyş dini üzerinde Ahmesî yapacağını adadı. Çocuk hastalıktan kurtuldu. Annesi de adadığı bu adağını yerine getirerek oğlunu Ahmesî yaptı.” Bkz. Ezrakî, **a.e.**, s. 170.

idarecileri ve Harem'in sakinleri olarak tanıtılmaları ve toplumun da onları yüce bir mertebede görmeleri idi.¹²

Ahmesîlik, Harem sakini olup Kureyş'e kan ve soy bağı ile bağlı olmayan diğer kabileleri de içine aldığı için Arap kabileleri hac kuralları konusunda Kureyş'e tabi olmuşlardır. Kureyş'in hac programı ne ise ona uyup, din hususunda onların görüşlerine iştirak etmişlerdir. Mesela Cahız'a göre,

“Amir b. Sa'saa, Huzaa, Sakif ve Haris b. Ka'b kabileleri din ve görüş itibariyle dindar kabileler olup, Kureyş dini üzereydiler. Yine bu kabilelerin dışında Benû Amir kabilesi, Harem sakini olmadığı halde Humsludur. Çünkü anneleri Mecid binti Teym b. Mürre Kureyşlidir. Huzaa kabilesi de Harem sakinlerinden olmasına rağmen Yemen'e gittikleri için *Huzaa* diye isimlendirilmişlerdir. Bir başka görüşe göre de Humslar Harem'e yerleşen kabilelerdir. Yani annesi Kureyşli olan kimse *ehamis* diye adlandırılırdı.”¹³

Buradan anlaşıldığı gibi Kureyş kendi kontrolünde bir pakt ve asabiyet ortamı oluşturmuştur. Bu ortamda tartışmaların, kavgaların önüne geçerek bilhassa Kâbe'nin kuralları hususunda değişikliğe giderek liderlik konumunu zirveye taşımıştır. Böylece Kureyş kendisine ittifak eden kabileleri “Ahmesî” olarak bünyesine dahil ederek önderliğini güçlendirmiştir.

Rivayetlere göre, asıl Ahmesîler birbiriyle ortak tüccarlardı. Bütün işlerini Kureyş dininin kurallarına göre yaparlardı. Çünkü Kureyş şerefli bir kabileydi. Onlar saldırı ve savaşlara razı olmaz, kimseye zulmetmez, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmez ve eğer kendilerine savaş açan herhangi bir kabile ile savaşmışlarsa esir düşen kadınlara dokunmazlardı. Zira Ahmesîliğin en önemli prensiplerinden biri savaşları reddetmeleri idi. Hatta bunu dinin en önemli rükünlerinden sayarlardı. Hille dininden kendilerine düşman olan bir kabile onlarla savaşmak istediği zaman, Kureyş onlara galip gelse bile savaş sonrasında esir düşmüş kadınlara dokunmazlardı.¹⁴

Görüldüğü gibi Kureyş kabilesi İbrâhimî geleneğe büyük saygı duyan ve hayatın her alanında bu gelenekten izler taşıyan bir kabiledir. Savaşlarda bile inandıkları değerlere riayet ederlerdi. Bu durum Kureyş kabilesinin dinî/ahlâkî

¹² Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 362.

¹³ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 364.

¹⁴ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 366.

değerlere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ahmesîlere tabi olmak isteyen kabilelerin yanında onlarla çatışma halinde olan kabileler de vardı. Bu kabilelerin amacı Kureyş'in Kâbe'deki tesirini azaltarak Kâbe'yi Ahmesîlerin tekeline almaktı. Bu hedefi gerçekleştirmek için Hille dinine mensup bir grup olan Gatafan kabilesi harekete geçmişti. Cevad Ali'nin belirttiğine göre "Gatafan kabilesi Kabe'ye benzer bir ev yaptı. Onu Mekke'nin Harem'i gibi yapmak istiyorlardı. Ahmesî olan Züheyr b. Cenâb el Kelbî adında bir zat kıskançlığından dolayı gidip tapınağı yıktı."¹⁵ Görüldüğü gibi Ahmesîlerden bir zât Kâbe'ye alternatif olarak oluşturulan bu evi kısa bir süre sonra yıkmıştır. Gatafanlıların bu olaydan sonra Ahmesîlerle tekrar bir çatışma ortamına girdiğine dair rivayetlere kaynaklarda ulaşamadık. Muhtemelen onlar da Kureyş gibi güçlü bir kabile ile savaşamayacaklarını anladıklarından dolayı geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

İbn İshak Kureyş kabilesinin hac kurallarıyla ilgili bir takım kurallar icat ettiklerini belirterek, ardından bütün Arapları bu kurallara uymaya mecbur ettiklerini ve Arapların da buna boyun eğdiklerini iddia etmiştir.¹⁶ Oysa Kureyş kabilesi o toplumda çokça saygı duyulan bir topluluktü ve diğer kabilelerin onların önderliğine hürmet göstermeleri biraz da onların karizmatik duruşlarıyla ilgili bir durumdu.

Ahmesîler gerek hac mevsiminde gerek diğer zamanlarda takip edilecek kesin kurallar koymuşlardı. Çünkü onlara göre Allah, kendilerini diğer Arap toplulukları arasında en faziletli topluluk kılmıştı. Bu sebeple öteki Arap kabilelerinin kuralları olduğu gibi onların da birtakım kural ve uygulamaları vardı. Nitekim Ahmesîlerin Ukaz panayırında özel olarak diktirdikleri kırmızı deriden çadırlar diğer kabileler arasındaki konumlarının ayırt edilmesi açısından çok büyük bir öneme sahipti. Ayrıca Kâbe'nin yöneticisi konumunda olduklarından dolayı diğer kabilelerden hürmet ve saygı beklemeyi kendilerine hak olarak görürlerdi.¹⁷ Böylece Ahmesîler toplumun hem iktisadî ve sosyal temellerini oluşturmak hem de Hz. İbrahim'den

¹⁵ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 365.

¹⁶ İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 202.

¹⁷ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 216; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 368; "Kefâet" konusunda Hanefilerde aranan Kureyş'in ancak kendisine denk gelen bir kabile ile evliliği gerçekleşebileceği şartı ise aradaki benzerliği göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bkz. Mahmud el-Mevsilî, **Kitâbu'l-İhtiyâr fi Ta'lîli'l-Muhtâr**, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1998, c. III-V, s. 132.

gelen “Hums” dininin devamlılığını sağlamak amacıyla Allah’ın ehli olan, dinine bağlılıkta taviz vermeyen ve birbiriyle ortak olan tüccarları belli şartlar dahilinde bünyesine alırdı.

Bir başka husus, diğer Arap kabileleri, mal ve güç konusunda Ahmesîlere denk oldukları takdirde evlilik yoluyla onlarla akraba olarak yükseleceklerine inanırlardı.¹⁸ Zira Ahmesîlere akraba olmak hem dünyada hem de -inananlar için- öldükten sonra kurtuluşlarında (şefaât) önemli bir pozisyondu. Bilindiği üzere Arap toplumunda atalara sıkı sıkıya bağlılık ve ataların yaşayan temsilcilerine (Ahmesîlere) itaat anlayışı hâkimdi. Bu itaat, kitlenin dinî, sosyal ve hatta ekonomik hayatının yegane belirleyici unsurudur. Öyle ki haram-helal, doğru-yanlış sınırlarını belirleme yetkisi tartışmasız bir biçimde bu efendilere aittir.¹⁹ Böylece diğer Arap kabileleri atalarının yolundan giderek, Ahmesîlere itaat etmeyi dindarlık olarak telakki ederlerdi. Kur’an’da atalar dinine yönelik ayetlerin muhatabı olan Araplar “Ne yani sen bizim asırlardır devraldığımız geleneği terk etmemizi mi istiyorsun?” şeklinde karşılık vererek Ahmesîliğe bağlılıklarını sürdürmeye devam ediyorlardı:

“Onlara, “Allah’ın indirdiğine ve Resul’e gelin” denildiği vakit, “Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter” derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?”²⁰

Ahmesî kabileler geçimlerini ticaret yoluyla sağlardı. Çünkü insanların esarete düşmelerini istemedikleri için savaştan uzak dururlardı. Bu sebeple savaştan uzak durmaları onları ticaret yapmaya sevk etmiştir. Bunun için Rum Kayseri, Habeşistan Necaşisi ve Mısır Mukavkısı ile ticarî anlaşmalar yapmışlardır. Belli bir zaman sonra sahayı genişleterek şirketleşen tüccarlar haline gelmişlerdir. Zengin ve fakir arasındaki dengeyi sağlamak için mallarını anlaştıkları kabilelerle birlikte adil bir şekilde insanlara dağıtmışlardır. Ayrıca Ahmesîler hacıların rifâde (yeme), sikâye (içme) ihtiyaçlarını karşılamayı kendilerine görev edinmişlerdir.²¹ Görüldüğü gibi Ahmesîler toplumdaki düzeni sağlamak amacıyla maddi ve manevi ihtiyaçları göz

¹⁸ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 368.

¹⁹ Yaşar Düzenli, **Üslup ve Semantik Açından Kur’ân ve Şefaât**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 66.

²⁰ el-Maide, 5/104.

²¹ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 368-369.

önünde bulundurmuşlar ve toplumda belirli bir nizam, barış ve paylaşma ortamı oluşturarak, sosyal adaleti tesis etmişlerdir.

Keza Kureyşlilere yaz ve kış seyahatlerinin kolaylaştırılması ve diğer toplumlara nazaran her çeşit korkudan emin kılınmaları²² Allah'ın onlar için bir lütfudur. Allah onlara soy sop vermiştir. Yabancı bir sultana esir düşmedikleri gibi herhangi bir krala da boyun eğmemişler ve vergi ödemek zorunda kalmamışlardır. Mekke çevresindeki diğer krallar da Kâbe'ye ve orada oturanlara saygı göstermişlerdir.²³ Bu saygının sebebi muhtemelen Âli İmran suresinin 97. ayetinde²⁴ ifade edildiği gibi Kâbe'nin emniyette olması ve bunun neticesinde kralların bu emin beldenin hizmetkârı olan Ahmesîlere hürmet ve saygı göstermeleridir.

Rivayete göre Ahmesîler, Allah'a inanmakla birlikte putlara da ibadet eden bir topluluktur. Bu topluluğun temel değerleri Allah, putlar, hac ve ticarettir. Hac kurallarını onlar koyarlardı. Ticaret onlar için dinin şiarı gibidir. Allah yolunda Rableri için zayıf kimselere o ticari maldan harcarlardı. Sadaka vermeyi ve ihtiyaç sahiplerini doyurmayı dinin emirlerinden sayarlardı. Ahmesîler din ile ticareti birleştirerek ana paralarını bir araya getirip ortaklarıyla birlikte garantili büyük kazançlar elde ederlerdi. Böylece ihtiyaç sahipleri muhtaç hale gelmesin, bir başkasının malına göz dikmesin ve kıskançlık gütmesinler diye toplumu onlara karşı adil davranmaya teşvik etmişlerdir.²⁵

Görüldüğü gibi Ahmesîler zengin ve fakir arasındaki dengeyi korumak adına böyle bir sistem geliştirmişlerdir. Ancak her toplumda olduğu gibi Ahmesîlerden nadir de olsa bu kuralların dışına çıkan, fakirlerin mallarını gasp eden kimseler de mevcuttu.²⁶ Neticede Ahmesîler güçlü ve zayıf arasındaki dengeyi belli düzeyde tutabilmek için birtakım yardımlaşma prensipleri geliştirmişler ve böylece orta sınıf bir toplum meydana getirmişlerdir.

---

²² Bkz. Kureyş, 106/1-4.

²³ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 365.

²⁴ “Orada apaçık alametler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur...”

²⁵ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 372.

²⁶ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 370.

Ahmesî kabilelerin kimler olduğuyla ilgili Cevad Ali; Ezrakî, İbn Sa'd ve İbn Habîb'in tasniflerini vermiştir.

Ezrakî'nin tasnifine göre Ahmesîler: *Kureyş, Kinane, Cedile Kays, Huzaa, Evs, Hazrec, Ceşm, Benû Rebia b. Amir b. Sa'saa, Ezd-i Şuûne, Cesm, Zebid, Benû Zekvan (Beni Süleym'in kolu) Amr el-Lât, Sakif, Gavs, Adnan, Advân, Allâf ve Kuzaa* kabileleridir.

İbn Sa'd, hem Kureyşli olanları hem de Kureyşli olmayıp Ahmesî dininden olan diğerk Arap kabileleri zikretmiştir: *Kureyş, Kinane, Huzaa, Amir b. Sa'saa* kabilelerinden farklı olarak *Haris b. Ka'b, Has'am, Nasr b. Muaviye* kabilelerini eklemiştir.

İbn Habîb, *Kureyş, Huzaa, Kilab, Ka'b, Âmir, Kelb Benû Rebia b. Âmir b. Sa'saa, Mecid bint. Teym b. Galib b. Fihri, Haris b. Abdi Menat b. Kinane ve Kinane kabilesine bağılı diğerk kolları (Malik, Milkan vd.)* zikretmiştir.²⁷

Böylece Harem ile ilişkisi olan her Arap kabilesi Ahmesî dinine tabi oluyordu. Ahmesî olmayan diğerk Araplar ise Hille olarak isimlendiriliyor ve onlara belli kurallar uygulanıyordu.²⁸

Hille dinine mensup kabilelerin kimler olduğu ile ilgili farklı rivayet ve görüşler vardır. Ancak Cevad Ali genel itibariyle kabile isimlerini aktararak İbn Habîb ve Ya'kubî'nin tasniflerine yer vermiştir. Bunlar:

*Teym b. Mürre (Yerbu' kabilesi hariç tamamı), Kuzaa, Mazin, Dabbe, Humeys, Zaine, Ensar ve Has'am, Becile, Gavs b. Mürre, Esed, Kays-ı Aylan (Sakif ve Advan hariç tamamı), Âmir b. Sa'saa, Rebia b. Nizâr, Esed ve Tay', Bârik, Bekr b. Abdi Menat b. Kinane, Huzeyl b. Mudrike, Akl, Akk, Ezd, Sevr, Müzeyne ve er-Rebab ve Hadramut*²⁹ gibi kabileler Hille'ye mensup kabilelerdir.

²⁷ Cevad Ali, **a.e.**, s. 363.

²⁸ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 362.

²⁹ Cevad Ali, **a.e.**, s. 357.

İbn Habîb bu kabileleri aktardıktan sonra *Hadramut* ve *Akk* kabilelerinin Tılsîlerden olduğunu ilave etmektedir.³⁰ Dolayısıyla kabilelerin hangi dinî yapılanmaya tabi olduğu hususunun tartışmalı olduğu söylenebilir.

2. Humsun Ortaya Çıkışı

Ahmesîliğin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili rivayetlere geçmeden önce Fil hadisesine kısaca değinmemiz gerekir. Bu hâdise Kur'an'da müstakil bir sure olan Fil suresinde hikâye edildiği gibi hem tefsirlerde hem de İslam tarihi kaynaklarında tafsilatlı bir şekilde yer verilmiştir. Rivayetlere göre Habeşistan Necaşîsi, Yemen valisi Ebrehe'ye San'a şehrinde "el-kalîs/el-kulleys" adında o güne dek eşi benzeri görülmemiş bir kilise yaptırır. Amacı, hem Arapları bu tapınağa toplamak hem de ticari menfaat sağlamaktır. Ebrehe bu isteğini gerçekleştirmek için ordusu ve filleriyle birlikte yola çıkar. Araplar Ebrehe'nin amacının Kâbe'yi yıkmak olduğunu öğrenince dehşete düşerler. Zira Mekkeliler Ebrehe karşısında direnemeyeceklerini bilirlerdi. Bu sebeple barış yolu ile bu durumu çözmeye çalışırlar. Fakat Ebrehe Kâbe'yi yıkmaya kararlıdır. Kureyşliler Ebrehe'yle anlaşamayacaklarına kanaat getirince geri çekilirler ve sonunda o meşhur hadise meydana gelir.³¹ Kur'an-ı Kerim Fil Vakası'na şöyle işaret etmektedir:

"Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne sürü sürü kuşları gönderdi. O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi."³²

Ayette tasvir edildiği gibi saldırıda fillerin kullanıldığı bu olay, Hz. Peygamber'in (s.a.v) doğduğu sene cereyan etmiştir. Sonraki dönemlerde bu hâdise, o yılın "Fil yılı" diye isimlendirilmesine sebep olmuştur. Razi, Kureyş'in yaz-kış yolculuklarında Kâbe'nin muhafızı oldukları için her yere emniyet içinde gidip geldiklerini ve diğer ticaret kervanları baskına uğradıkları halde onların rahat bir

³⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 181.

³¹ İbn Hişam, *a.g.e.*, s. 29-36; Ezrakî, *a.g.e.*, s. 147-152; Muhammed Âbid el-Câbirî (ö. 1431/2010), *Kur'an'a Giriş*, Mana Yayınları, İstanbul, 2010, s. 86; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s. 169-171.

³² el-Fil, 105/1-5.

şekilde yolculuk ettiklerini ifade etmiştir.³³ Bu da Ahmesîlerin toplum içerisindeki saygınlığını ve dokunulmazlığını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Câbirî'ye göre Ebrehe'nin hedefi, Kâbe'yi yıkmak ve Mekke'yi Arapların hac merkezi olmaktan çıkarıp yerine Yemen'i merkez yapmaktır. Böylece Şam-Yemen ticareti üzerindeki Kureyş etkisi yok edilerek bölgedeki ticari etkinlik Yemen'e kayacaktır.³⁴ Ancak bu hesapları tutmadı. Arap toplumunda önemli bir yeri olan Kureyş'in mevcut konumu daha da pekiştirilmiş oldu.

Fil Vakası'nı dikkate alarak İslam tarihi kaynaklarını incelediğimizde Ahmesîliğin ne zaman ortaya çıktığına dair genelde iki rivayet üzerinde değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bunların ilki İbn İshak'a dayanarak İbn Hişam'ın aktardığı, "Fil vakasından önce miydi sonra mıydı bilmem, Kureyş kabilesi Hums meselesini ortaya atmış ve ona göre hareket etmişlerdi"³⁵ rivayetidir.

Diğeri ise, Ezrakî'nin İbn Cüreyc'den naklettiği rivayettir: Cenabı Allah fil sahibi Habeşli Ebrehe'nin ordusunu perişan edip onların üzerlerine ebabilleri gönderince bütün Araplar Kureyş ve Mekke ahalisini yücelterek saygı göstererek şöyle dediler: "Onlar Allah'ın beytinin ehlidirler, Allah onlar için düşmanlarını öldürdü ve onları düşmanlarının sıkıntısından korudu." Bu vesile ile Arapların Harem'e, Müzdelife'ye ve Haram aylara karşı olan ta'zim ve hürmet duyguları artarak Kureyş dininin Allah'ın en sevdiği bir din olduğu kanaati onlarda hâsıl oldu."

Kureyş de: "Biz Allah'ın ehliyiz, Hz. İbrahim'in oğulları ve Beytullah'ın idarecileri, Harem'in sakinleriyiz. Araplardan hiçbir kimse bizim sahip olduğumuz mertebeye değildir. Araplar bizi üstün bildikleri gibi hiçbir kabileyi bilmezler." dediler.

Böylece Kureyşliler dinlerinde bazı yenilikler ihdas ettiler ve bu yenilikleri kendi aralarında yürüttüler. Bu arada "Harem'e hürmet ettiğiniz gibi Harem dışı olan hiçbir şeye hürmet etmeyiniz. Zira siz eğer bunu yaparsanız Araplar sizin

³³ Ahmet Emin, **Fecrû'l-İslâm**, çev. Ahmed Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi Yayınları, Ankara, 1976, s. 43.

³⁴ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 84; Kureyş, 106/1-4.

³⁵ İbn İshak, **a.g.e.**, s. 154; İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 199; Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 367.

Hareminize saygı göstermezler. Çünkü onlar Harem'e saygı gösterdikleri gibi Harem dışı bölgelere de hürmet etmişlerdir." dediler.

Ahmesîler Arafat'ta vakfe yapmayı, Arafat'tan Müzdelife'ye dağılmayı terk ettiler, fakat kendilerinden başka diğer Araplar için bu vazifeleri ikrar ettiler. Onlar kendileri için: "Biz Harem ehli ve Ahmesî'yiz, Harem sınırlarından dışarıya çıkmak ve Harem dışı olan bir şeye saygıda bulunmak bize yakışmaz" dediler.

Kendileriyle ihtilaf halinde olan diğer Hille ve Harem sakini Araplardan, hısımlık dolayısıyla meydana gelen çocukları da kendi imtiyazlarına sahip kıldılar, kendilerine helal olanlara helal, haram olanlara haram kabul ettiler.³⁶

Yukarıda geçen iki rivayetten Ahmesîliğin Fil Vakası'ndan sonra ortaya çıkmış olabileceği anlaşılmaktadır. Oysa Ahmesîlik yeni bir din değil, aksine İbrahimî geleneğin bir devamı olarak gelen içinde bir takım yeni hükümlerin ihdas edildiği bir oluşumdur. Ancak İbn İshak ve İbn Hişam'ın naklettikleri rivayetlerde ifade ettikleri husus, Ahmesîliğin Fil Yılı'ndan sonra ortaya çıktığı şeklindedir. Nitekim Ünal Kılıç da söz konusu rivayetlerden yola çıkarak kaleme aldığı makalesinde "*Fil Vakası sonrası Arap toplumu içerisinde itibarları artan Mekkeliler, bu durumdan faydalanmak için Hums'u oluşturdular*"³⁷ şeklinde benzer bir tespit yapmıştır.

Bu kanaatte olan Ezrakî de, Fil Vakası'ndan sonra Arapların Kâbe'ye olan saygı ve hürmetlerinin arttığını belirterek şunları eklemektedir:

"Araplar mektuplarına ve borçlanma senetlerine Fil senesinden itibaren tarih koydular. Resulullah (s.a.v) Fil senesinde doğdu. Fil Vakası'nı tarih başlangıcı olarak kabul ettiler. Fakat İslam dini zuhur edince müslümanlar Hicret yılını tarih başlangıcı yaptılar."³⁸

Böylece Hums meselesi sanki İslam'dan hemen önce ortaya çıkmış ve birtakım bid'atler içeren bir hareket olarak algılanmış ve köklü bir kurum olarak

³⁶ Ezrakî, a.e., s. 167-168; Ayrıca bkz. İbn Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd., Bahar Yayınları, İstanbul, 1985, c. I, s. 405; Cevad Ali, a.g.e., c. VI, s. 362.

³⁷ Ünal Kılıç, "Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums", *C.Ü.İ.F.D.*, Sivas, 2004, c. VIII, s. 82.

³⁸ Ezrakî, a.e., s. 152.

görülmemiştir.³⁹ Oysa biz bu hareketin Fil Vakası'ndan hemen sonra değil, çok eskilere dayandığı kanaatindeyiz. Zira bütün Arap kabilelerine kabul ettirilen ve cârî uygulamaya dönüşen bir fikrin 40 yıl içerisinde oluşması pek mantıklı değildir. Rivayetlere göre Ahmesîler ihramlı iken peynir yapıp yağ eritmez, kıldan yapılan çadırlaraa girmeyip sadece deri çadırlarda otururlardı. Hille dinine mensup herhangi bir kimse Kabe'yi tavaf etmek istediği zaman ya Ahmesîlerin elbisesini ödünç alır ya da kiralayarak veya satın alarak elbiseyi temin ederdi. Eğer hacının elbisesini verecek bir dostu veya kiralayacak/satın alacak bir durumu yoksa Kabe'yi çıplak tavaf ederdi. Ezrakî, bu kaidelerin Huzaa ve Kinane kabilelerinin haremlilerle karışması sonrasında onlar tarafından icat edildiğini söylemektedir. Bilindiği gibi bu kabilelerin Haremlilerle karışması olayı Kusay'dan önceki dönemlerde gerçekleşmiştir.⁴⁰

Tarih kaynaklarımızda Kusay'ın soyu ile Huzaalılar'ın bazı kollarının yaptıkları ittifak anlaşması ile Beni Bekrler'e karşı bir dayanışma içinde oldukları belirtilmektedir.⁴¹ Bu iki kabile arasındaki dostluk ve dayanışmanın yüzyıllarca devam ettiği ifade edilmiştir. İbn Kesir bu görüşü destekleyerek bu dostluğun dinî inançlarını da pekiştirdiğini ve onların, putlar önünde kurban kesme, putların önünde yalvarıp yakarma, onlardan yardım ve rızık dileme gibi adetlerin Huzaa'lardan intikal ettiğini söylemektedir.⁴²

Yine kaynaklarımızın kaydettiğine göre Kays-ı Aylan kabileleri, Huzaalılar'ı Mekke'den çıkarmak için bir araya gelip Mekke üzerine yürüdüler. Ancak büyük bir hezimete uğradılar ve Esed oğulları ile birlikte Harem dışına sürüldüler.⁴³ Oysa Kays-ı Aylan ve Esed kabileleri Hille dinindedir. Muhtemelen amaçları Harem

³⁹ Mehmet Ortakaya, "İslam Öncesi Hicaz Bölgesi Araplarının Din Anlayışı", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 1995, s. 107.

⁴⁰ Ezrakî, **a.e.**, s. 168; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 405; Şevket Kotan, "Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesîlik", **Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul, 2011, s. 179.

⁴¹ Muhammed Hamidullah (ö. 1423/2002), **İslam Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 379.

⁴² İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihâye**, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, c. II, s. 334.

⁴³ Çelikkol, **a.g.e.**, s. 98.

bölgesini ele geçirip Ahmesîlerin gücünü kırmaktı ancak hezimete uğrayarak Hille dinine dahil oldular.

Dilci Ebu Ubeyde (ö. 209/824) bir şairin Cebele savaşında şu beyti okuduğunu nakleder: “Yeter, kes artık. Çünkü bunlar Humsa katılmış olan büyük Abs kabilesidir. Bu Abs boyu Cebele Savaşı gününde Amr b. Sa’saa kabilesinin müttefikiydi.”⁴⁴

Cebele savaşı Fil Vakası’ndan yaklaşık 20 sene önce meydana gelmiştir.⁴⁵ Halbuki Ahmesîliğin bu savaştan ne kadar süre önce gerçekleştiğini ise henüz bilmiyoruz.

Ezrakî’de geçen bir başka rivayete göre, Huzaalılar’ın Kusay’a “Sen bizden değilsin, kendi kavmine intisap et!” sözü üzerine Kusay’ın annesinin: “Senin kavmin Beytullah’ın civarında bulunmaktadır, sen üstün ve hayırlısın”⁴⁶ sözü “üstün kabile” anlayışının Huzaalılar’ın iktidar olduğu dönemlerde var olduğunu göstermektedir.

Taberi konuyla alakalı şöyle bir rivayet nakletmektedir: “Bir keresinde Resulullah Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı sene ihrama girdi ve ihramlı olarak da evine girdi. Bunu gören Ensar’dan bir adam da Resulullah gibi normal kapısından içeri girdi. Resulullah ona bunu niçin yaptığını sorunca o da: “Senin yaptığını yaptım” cevabını vermişti. Resulullah ona “Ben Ahmesîyim” deyince o da “Ben de Ahmesîyim” dedi. Yani “Senin dinine tabiyim” demek istemişti.”⁴⁷ Bu rivayetten açıkça anlaşılacağı üzere Peygamber’in (s.a.v) burada kastettiği Ahmesîlik dini, İbrahim Dini’nin diğer adıdır. Peygamber (a.s) bu ismi kabul etmiş fakat eve kapısından girmeme bid’ati Bakara 189. ayet ile ortadan kaldırılmıştır.

Son olarak Cevad Ali’nin naklettiğine göre Ahmesîler Mekke’ye gelirken kendilerini ekin bitmeyen bir vadide sıkıntı içerisinde bulmuşlardır. Yani başlarında Kabe’den başka bir şeyleri de yoktur. İşte bu duruma işaret eden İbrahim suresi 37.

⁴⁴ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 202.

⁴⁵ İbn Esir, **a.g.e.**, c. I, s. 507.

⁴⁶ Ezrakî, **a.e.**, s. 92.

⁴⁷ Taberi, **Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, c. I, s. 454.

ayet bize Ahmesîliğin çok eski dönemlere götürüleceğine dair önemli ipuçları vermektedir:

“Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kabe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım) Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.”

Ayette ifade edildiği gibi Hz. İbrahim (a.s)'in zürriyetinden gelen Ahmesîler bu vadiye yerleşmişler ve dinlerine güçlü bir bağla bağlanarak kendi aralarında iş paylaşımı yapmışlardır. İnsanları Kabe'nin Rabbine ibadet etmeye davet ederek fakirlere ikramda bulunmuşlar ve kendilerini savaşa kışkırtanlar hariç savaşmaktan uzak durmuşlardır. Ayrıca insanlara su verme, yemek verme, fakirlere yardım etme, hac ve umre yapanlara veya ticaret maksadıyla Kabe'ye gelenlere yardım etme gibi görevleri üstlenmişlerdir. Kabe'ye, hacca ve haram aylara saygı göstermişlerdir.⁴⁸

Bu tarihi kayıtlar neticesinde Ahmesîliğin çok köklü bir anlayış olduğunu görmekteyiz. Biz bu anlayışın çok eski dönemlerden itibaren var olduğu ancak var olan bu düşüncenin Kusay döneminde daha sistemli bir hale geldiği kanaatindeyiz. Nitekim Kusay, uzun süre devam eden Cürhüm ve Huzaa dönemlerinden sonra Mekke hakimiyetinin tekrar İsmailoğullarına gelmesini sağlayan ve bu sayede Kureyşlileri tek bayrak altında toplayarak “mücemmî”⁴⁹ sıfatını alan kimsedir.⁵⁰ Kusay getirdiği yeniliklerle Mekke'de bir nevi hükümet idaresinin başlamasını sağlayan kişi olarak “melik” diye nitelendirilmiş, sözlerine adeta bir din gibi bağlanılmıştır.⁵¹ Kusay, Kâbe'nin kutsallığını artırmak için hac kurallarına bazı yeni merasimler eklemiştir.⁵² Ayrıca Cürhümîler döneminde kaybolan Hacerû'l-Esved'i bulup yerine koymuştur.⁵³ Böylece halkın Kusay'a gösterdiği saygı, ta'zim

⁴⁸ Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 368.

⁴⁹ Ezrakî, **a.e.**, s. 95; Neşet Çağatay, **İslam Dönemine Dek Arap Tarihi**, T.T.K.B., Ankara, 1989, s. 90; Mustafa Fayda, **Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 26.

⁵⁰ M. Şemsettin Günaltay, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, sad. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s. 240.

⁵¹ İbn Hişam, **a.e.**, c. I, s. 131-132.

⁵² Mes'ûdî, **Mürûcu'z-Zehab ve Meadinul'l-Cevher**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır, 1964, c. II, s. 278.

⁵³ İsrail Balcı, **Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, s. 25.

neticesinde Kusay'ın söz ve uygulamalarının din gibi algılanması Hums anlayışının o dönemlerde devam ettiği iddiasını güçlendirmektedir. Kusay döneminden sonra Kureyş kabilesinin Harem ehli olmakla mevcut olan bir itibarları, Fil hadisesi ile daha da artmıştır.

II. HUMS GELENEĞİNDE KÂBE'NİN YERİ

A. Kâbe'nin Tarihi ve Ahmesîlik

كعبة (ka'be) sözcüğü Arapça olup, كعب (ka'b) kökünden gelen bir isimdir. *Ka'b*, topuk kemiği, şan, şeref, tomurcuklanmak, küp şeklinde bina, yönelilen yer gibi manalara gelmektedir.⁵⁴ Kur'ân-ı Kerim'de *Kâbe*⁵⁵ ismi iki kez; *beyt*⁵⁶, *beytullah*, *el-beytu'l-haram*⁵⁷, *el-beytu'l-muharrem*⁵⁸, *el-beytu'l atîk*⁵⁹, *el-mescidu'l-haram*⁶⁰, *el-beytu'l-ma'mur*⁶¹ gibi isimler de birçok kez Kabe'yi temsil eden isimler arasında zikredilmiştir.⁶²

Kâbe'nin ilk kez ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı konusunda ihtilâf vardır. İbn Esir Kâbe'yi ilk inşa edenin Hz. İbrahim olduğunu söylerken⁶³, İbn İshak Kâbe'nin dünya yaratılmadan iki bin yıl önce yaratıldığını ve ilk kez Hz. Adem'in günahına karşılık olarak Mekke'ye gidip Kâbe'yi inşa ettiğini rivayetlerle aktarmaktadır.⁶⁴ Ezrakî İbn İshak'ı teyit ederek Kâbe'nin Hz. Adem tarafından inşa edildiğini söylemekte ve hatta Hz. Adem'den önce meleklerin inşa ettiğine dair geniş izahlar yapmaktadır.⁶⁵

⁵⁴ İbn Fârisî, **a.g.e.**, c. 5, s. 186; Zebîdi, **Tâcu'l-Arus**, thk. Ali eş-Şiri, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, c. II, s. 375; Ezrakî, **a.g.e.**, s. 22.

⁵⁵ el-Mâide, 5/95-97.

⁵⁶ Bkz. el-Bakara, 2/125-127, 158; Âl-i İmran, 3/96-97; el-Enfal, 8/35; el-Hac, 22/26; Kureyş, 106/3.

⁵⁷ el-Mâide, 5/2, 97.

⁵⁸ İbrâhîm, 14/37.

⁵⁹ el-Hac, 22/29-33.

⁶⁰ el-Bakara, 2/144, 149-150; el-Mâide, 5/2; et-Tevbe, 9/7, 19, 28.

⁶¹ et-Tûr, 52/4.

⁶² Saadettin Ünal, "Kâbe", **DİA**, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 15.

⁶³ İbn Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, çev. Ahmet Ağırakça vd., Bahar Yayınları, İstanbul, 1985, c. I, s. 100.

⁶⁴ Bkz. İbn İshak, **a.g.e.**, s. 146-147.

⁶⁵ Ezrakî, **a.e.**, s. 32 vd.

İbn Kesir Kâbe'yi Hz. Adem'in inşa ettiği yönündeki rivayetlerin bir kısmının israiliyattan olduğunu söyleyerek, Hz. İbrahim'in zeminden biraz yüksek olan bir yeri tespit edip Kâbe'nin temellerini onun üzerine yükselttiğini belirtmektedir.⁶⁶

Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Kâbe'nin Hz. İbrâhim'den önce kim tarafından inşa edildiği hususunda bilgi olmamakla birlikte Kâbe'nin Hz. İbrâhim'den önce de var olduğu⁶⁷, ancak yıkılıp yerinin kaybolduğu ve Hz. İbrâhim tarafından bulunarak yeniden imar edildiği şöyle ifade edilmektedir:

Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı): "Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin."

Rivayetlere göre, Hz. İbrahim oğlu İsmail'i ve eşi Hacer'i Mekke'deki Faran dağlarına bırakmıştır.⁶⁸ Hacer oğluna su ararken zemzemi bulmuş ve suyu gören Cürhümîler ile anlaşarak Mekke'ye yerleşmiştir.⁶⁹ Cürhümîler ile İsmailîler, Huzaalılar'ın istilasına kadar Mekke'de beraber oturmuşlardır.⁷⁰ Ezrakî'de geçen rivayete göre Kâbe'nin Cürhümîler'den önce yaşamış olan Amalikalılar tarafından yıkılıp yapıldığı ifade edilmektedir.⁷¹ Zaten ilgili ayetlere baktığımız zaman Kâbe'nin temeli kaybolduktan sonra Hz. İbrahim tarafından bulunup tekrar inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Amâlikalılar'ın kim olduğuyla ilgili bazı meşhur rivayetler bize yol göstermektedir. Bu rivayetlerde Amâlikalılarının ve Ad kavimlerinin Mekke'nin ilk sakinleri olduğu aktarılarak, Mekke Amâlikasına, Yemen'den gelen Cürhümîler, bunlara da İsmail oğulları halef olmuşlardır. Arap tarihçileri biri ilk Cürhümîler; diğeri ikinci Cürhümîler olmak üzere iki kavimden bahsetmekte fakat ilk Cürhümîler

⁶⁶ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. I, s. 224.

⁶⁷ el-Bakara, 2/127; Âl-i İmran, 3/96; el-Hac, 22/26, 29.

⁶⁸ Fâkihî (ö. 278/891), **Ahbaru Mekke fî Kadimi'd-Dehri ve Hadisihî**, thk. Abdulmelik b. Abdillâh b. Dehîş, Beyrut, 1986, c. III, s. 234; Tahir Olgun (ö. 1370/1951), **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 252-255; Günaltay, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, s. 236; Balcı, **a.g.e.**, s. 21.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Çağatay, **a.g.e.**, s. 84; İbrahim, 14/37.

⁷⁰ Günaltay, **a.g.e.**, s. 237.

⁷¹ Ezrakî, **a.e.**, s. 70; Fâkihî, **a.g.e.**, c. II, s. 9.

hakkında bize nakledecek bilgiye ulaşmadıklarından dolayı ikinci Cürhümîler'in tarihini esas almışlardır. Taberi ilk Cürhümîlerin Âd kabilesi zamanında yaşadıklarını ve dolayısıyla nesli yok olan bir topluluk olduğunu belirtmektedir.⁷²

Böylece Mekke ikinci Cürhümîlerden Huzaalılar'a; sonra Kusay ile birlikte Kureyşliler'e intikal etmiştir.⁷³ Tarihçilere göre Amâlikalılar Allah'a inanan, harama ve helale riayet eden dindar bir topluluk iken zamanla onlar da diğer kavimler gibi aşırı servetten dolayı azgınlaşmış ve Cürhümîlerin işgali sonucu Mekke ellerinden alınmıştır.⁷⁴

Cürhümîlerin iktidarda olduğu dönemde Huzaalılar Mekke yakınlarına geldiler. Başkanları Mekke'ye haberci göndererek orada oturan Cürhümîler'den keşif görevlileri uygun bir yer buluncaya kadar bölgede geçici olarak kalabilmeleri için izin istediler. Huzaalılar çok kalabalık oldukları için, Cürhümîler'den korkup çekinecek durumları yoktu. Fakat istekleri reddedilince bu duruma öfkelenen Huzaalılar savaş açtılar ve sonunda Cürhümîler mağlup oldu. Huzaalılar Mekke'yi ele geçirdikten sonra savaşta tarafsız olan Cürhümî ailelerini bile bölgeden çıkardılar. Sadece İsmail soyundan gelen ve sayıları fazla kabarık olmayan bir kısım şehir ahalisine dokunmadılar.⁷⁵

Kâbe'nin idaresi Cürhümîlerden Huzaa kabilesine geçtikten sonra Huzaalılar, hac mevsiminde İsmail oğullarından Beni Kinâne'ye Kâbe ile ilgili bazı iş ve hizmetler vermiştir.⁷⁶ İsmail oğulları idare işlerinde onlarla münakaşa etmeyip işlerine karışmıyorlar, aynı zamanda onlardan bir hak da talep etmiyorlardı.⁷⁷

Huzaalılar Mekke'ye hâkim oluncaya kadar İbrahimî gelenek olan tevhid inancına sahiplerdi. Kâbe'ye hâkim olduktan sonra tevhid inancında birtakım kırılmalar meydana geldi. Allah'a inanmakla birlikte putlara taptıkları kaynaklarda

⁷² Taberi, **a.g.e.**, c. I, s. 155; Mes'udî, **a.g.e.**, c. II, s. 111.

⁷³ Günaltay, **a.e.**, s. 236.

⁷⁴ Ezrakî, **a.e.**, s. 149; Yaşar Çelikkol, **İslam Öncesi Mekke**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 28.

⁷⁵ Cevad Ali, **a.g.e.**, c. III, s. 40; Hamidullah, **a.g.e.**, s. 378.; Ezrakî, **a.e.**, s. 79-81; Çağatay, **a.g.e.**, s. 86; Günaltay, **a.g.e.**, s. 237.

⁷⁶ Günaltay, **İslam Öncesi Arap Tarihi.**, s. 237.

⁷⁷ Ezrakî, **a.e.**, s. 89; Bkz. Hamidullah, **a.e.**, s. 388.

belirtilmektedir. Rivayetlere göre, Hicaz topraklarına putperestliği ilk defa sokan Huzaalı lider Amr b. Luhay'dır.⁷⁸

Hadis kaynaklarında Amr b. Luhay için Hz. Peygamber'in onu cehennemde bağırsaklarını sürükler vaziyette gördüğü ve onun kim olduğunu sorduğunda ise kendisine "Hz. İbrahim dinini değiştiren ve Arap putçuluğunu ihdas eden adamdır."⁷⁹ dediği aktarılmaktadır.

Kaynaklar putperestliğin tarihiyle ilgili pek çok rivayet aktarmaktadır. Rivayete göre, Amr b. Luhay'ın Suriye'ye bağlı Belka⁸⁰ vilayetine gittiğinde ahalisinin putlara tapındıklarını gördüğü, kendisinin de hoşuna giden bu putperestliği kabul ettiği ve dönüşünde yöre sakinlerinin verdiği Hubel, İsaf ve Naile putları ile "Vedd, Suva', Yeğus, Yeûk ve Nesr"⁸¹ isimli putları Mekke'ye getirerek Kâbe'ye koyduğu ve halkı bunlara tapınmaya mecbur ettiği⁸² belirtilmektedir.

Amr b. Luhay'ın put getirerek Arapları zorla müşrik yapmaya çalıştığı yönündeki bu rivayetlere ihtiyatlı yaklaşmamız gerekmektedir. Zira bir kişinin gelip Arabistan'ı birden putperest yapması ve halkı buna zorlaması mümkün değildir. Kaldı ki Arap toplumunun şirk koşma konusundaki yanılığısına geçmiş milletlerde de rastlanmaktadır.⁸³

⁷⁸ İbnu'l-Kelbî, **Kitâbu'l-Esnâm**, çev. Beyza Düşüngen, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1968, s. 28; İbn İshak, **a.g.e.**, s. 38-40; İbn Hişam **a.g.e.**, c. I, s. 79; Taberî, **a.g.e.**, c. II, s. 110; İbn Kesir **a.g.e.**, c. II, s. 187; Balcı, **a.g.e.**, s. 53; Abdülkerim Özeydin, "Amr b. Luhay", **DİA** İstanbul, 1991, c. III, s. 87.

⁷⁹ Buhari, "Menâkıb", 9; Ayrıca bkz. İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 111; Ezrakî, **a.e.**, s. 88; Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer el-Ya'kûbî, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y, c. I, s. 54.; Mes'udî, **a.g.e.**, c. II, s. 240; Şinasi Gündüz, **Mitoloji ile İnanç Arasında**, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s. 53 vd.

⁸⁰ Muhammed Abdulkadir Hureysât, "Belka", **DİA**, İstanbul, 1992, c. V, s. 419-420.

⁸¹ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. II, s. 191; Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, sad. İsmail Karaçam vd., İstanbul, t.y, c. I, s. 556; İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852 / 1449), **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhari**, Mısır, 1300, c. IV, s. 399; Nuh, 71/23.

⁸² İbn İshak, **a.g.e.**, s. 48, İbnu'l-Kelbî, **a.g.e.**, s. 28; Buhari, "Menâkıb", 12/13. Bazı kaynaklarda Amr b. Luhay'ın hastalığından dolayı Suriye'ye gittiği ve yöre halkının puta tapıtığını görünce putları alıp Mekke getirdiği nakledilmektedir. Bkz. Mahmud Şükrü el-Âlûsî, (1342/1924), **Bülûğu'l-Ereb**, tsh. Muhammed Behcet Eseri, Beyrut, t.y, c. II, s. 200-205; Kurtubî, (ö. 671/1273), **El-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, tsh. Ahmed Abdalim Berduni, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, 1967, c. VI, s. 338.

⁸³ Remzi Kaya, "Vahiy Öncesi Müşrik Araplarının İnanç Esasları" **Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu Sempozyumu**, s. 126.

Elbette her şirk koşan topluluk gibi Araplar da puta tapmayı eğlenmek için değil ibadet maksadıyla yapmışlar ve putları birer aracı olarak değerlendirmişlerdir. Taşa, oduna, madene sırf kendisi için tapmıyorlar; aksine her puta sembolik değerler yükleyerek, ona el sürmeyi veya boyun eğmeyi Allah'a yakınlaşmaya vesile olarak görüyorlardı.⁸⁴ Aracı ilahlara olan inançları o kadar sağlamdı ki, kendilerini putlara kulluk zilletinden kurtarmak için gelen peygambere karşı bütün güçleriyle karşı durmuş, bu uğurda ardı ardına savaşlara girişmişlerdir.⁸⁵ Arapların bu konuyla ilgili tutumlarının sebeplerini ileride peygamber inancı başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Mehmet Azimli, Amr b. Luhay'ın putperestliği başlattığı yönündeki rivayetlerin, Kureyşlileri temize çıkarma ve Mekke'den kovdukları Huzaalıları kötü gösterme amaçlı üretilmiş olduğunu söylemektedir.⁸⁶ Oysa Amr b. Luhay'ın amacı, hem her kabilenin putunu Kâbe'nin içerisine veya etrafına koyarak onları Mekke'ye çekmek hem de Cürhümîler döneminde Kâbe ve Mekke'nin sarsılan imajını düzeltmekti. Böylece hac mevsiminde her kabile hem kendi putunu tavaf etmeye gelecek ve bu ibadetten ekonomiye katkı sağlanacak hem de Mekke ve Kâbe saygın bir konuma gelecektir. Bununla birlikte Amr, Hicaz yarımadasında her puta bir meşruiyet kazandırmakla kalmamış, kabilelerin birbirlerinin putuna saygı duymalarını isteyerek, dini bağlamda bir hoşgörünün gelişmesini ve herhangi bir çatışma ortamının oluşmamasını başarmıştır. Sonuç itibariyle her kabile öncelikli olarak kendi tanrısını ulularken; diğer tanrılara da sistem içerisinde bir yer tanımaktadır.⁸⁷

Huzaa ve İsmail oğulları birbirlerinin müttefiki kabileler olduklarından dolayı dinî inanç noktasında da birbirlerinden etkilenmeye başladılar. Bu hususta İbn İshak İsmail oğullarının puta taptıklarını şöyle anlatmaktadır:

⁸⁴ Tabersî, **Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân**, tsh, Haşim er-Resuli Mahallati, Beyrut, 1986, c. VI, s. 686; Düzenli, **a.g.e.**, s. 67.

⁸⁵ Ahmet Lütfi Kazancı, "Cahiliyye Devri İnsanında Akli Durum", **U.Ü.İ.F.D.**, S. II, c. II, s. 123.

⁸⁶ Mehmet Azimli, **Cahiliye'yi Farklı Okumak**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 61.

⁸⁷ Çelikkol, **a.g.e.**, s. 97; M. Mahfuz Söylemez, **Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı**, Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 11-15.

“Mekke İsmail oğullarına dar gelip diğer ülkelerde bir yurt aramak için Mekke’den ayrılınca Kâbe’ye saygı sebebiyle oradaki taşlardan bir tanesini yanına alıp götürürlerdi. Mekke’den ayrılanlar gittikleri yerde bu taşı bir yere koyar ve Kâbe’nin etrafında dolaştıkları gibi bu taşın etrafında dolaşırlardı. Bu durumdan yavaş yavaş hoşlanma veya beğendikleri başka taşlara tapma adeti bu şekilde ortaya çıktı. Bundan sonra nesiller birbirini takip etti ve eski dinlerini unuttular. İbrahim’in dinini başka bir dinle değiştirdiler, putlara tapılar ve daha önceki milletlerin kabul ettikleri sapıklıkları benimsediler.”⁸⁸

Kaynakların belirttiğine göre Huzaa döneminde ortaya çıkan putperestlik zamanla diğer kabileleri de etkilemiş ve böylece bir gelenek olarak o toplumda varlığını sürdürmüştür.⁸⁹

Huzaa kabilesinin Kâbe idarecilikleri ve Mekke’deki hakimiyetleri 300 sene aynı şekilde devam ettikten sonra idare Kureyş’e geçmiştir.⁹⁰ Böylece Mekke’de yürürlükte olan bütün vazifeleri Kusay’la ele geçiren Kureyşliler, Huzaalılar’dan putları, putlarla ilgili ibadetleri ve bid’atları da devralmış oldular.⁹¹ Muhtemelen Ahmesîlik de putperestlik gibi Kureyş’e miras kalarak, Kusay döneminde sistemli bir hale gelmiştir.

Kusay b. Kilab, Kâbe idarecisi durumunda olan Huleyl b. Habeşiyeye’nin kızı Habba ile evlendikten sonra Kâbe’nin idaresi kendisine geçti ve anahtar ona teslim edildi. Kâbe hizmetleri Hz. İbrâhim ve İsmâil’in Kâbe’yi inşa etmesi ile birlikte başladı.⁹² Böylece Kabe, Cürhüm ve Huzaa kabileleri arasında el değiştirdikten sonra nihayet Kusay b. Kilâb zamanında Kureyş kabilesine geçmiş oldu.⁹³

Kusay’ın Kureyş’e yaptığı ikna edici konuşmada o toplumda Ahmesî fikrinin var olduğunu göstermesi açısından bir hayli dikkat çekicidir:

“Siz İbrahim’in soyundan, Arap’ın en şerefli ve üstün kavmisiniz. Sizin Araplara hakimiyet sağlamanız gerekir. Bunun için de Kabe etrafına yerleşmelisiniz. Beyt etrafında sabahlarsanız, Araplar sizi heybetli görür, size

⁸⁸ İbn İshak, **a.e.**, s. 49 .

⁸⁹ Bkz. İbn Habîb, **el-Munammak**, s. 175 vd.; Belâzurî (ö. 279/892), **Ensâbu’l-Eşraf**, thk. Muhammed Hamidullah, Kahire, t.y, c. I, s. 106 vd.; Ebu’l-Ferec el-İsfahanî (ö. 356/967), **Kitâbu’l-Eğânî**, Beyrut, 1990, c. III, s. 120-122.

⁹⁰ Ezrakî, **a.e.**, s. 91.

⁹¹ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. II, s. 335 vd.

⁹² el-Bakara, 2/125; el-Hac, 22/26.

⁹³ Ünal, “Kabe”, **DİA**, s. 19.

saldırılmaz ve sizi oradan çıkarmazlar; orada sizi öldürmeyi de helal göremez, siz de ebedi olarak Arapları yönlendirirsiniz.”

Kusay bu konuşmasıyla hem Kureyş’in gözünde hakimiyetini kuvvetlendirdi hem de Kâbe sayesinde Kureyş’e kutsallık sağladı.⁹⁴ Böylece Kureyş Ahmesîlik hüviyeti ile güç kazanmış oldu.

Kâbe’nin idaresinin Kusay’a geçmesi Huzaalılar’ı ciddi manada rahatsız etmiştir. Zira Benî Sufa adında bir kabile öteden beri hacılara Arafat’ta icâze (şeytan taşlama izni) verme görevini yüklenerek Kâbe’nin ziyaretçilerine oldukça eziyet ediyorlardı. Kureyş bu imtiyazın kendilerine ait olduğunu söyleyerek önce Benî Sufa’ya hücum ederek onları mağlup etmiş, ardından Huzaa’ya savaş açmıştır. Hakem olarak seçilen Yamer b. Avf, Kâbe ve Mekke işlerine Kureyş kabilesinin Huzaa kabilesinden daha öncelikli hak sahibi olduğuna ve Huzaa’nın ölenlerin diyetlerini vermeleri gerektiğine karar vermiştir.⁹⁵

İktidar yorgunluğu olan Huzaalılar da bu durumu kabullenmek zorunda kalmışlardır. Ezrakî Huzaalılar’ın eskisi gibi Harem sahasında kalmaya devam ettiklerini belirtirken, Günaltay da Mekke’den çıkarıldıklarını ve Kusay’ın Mekke topraklarını çöllerde Bedevi olarak oturmakta olan Kureyşlilere dağıttığını ifade etmektedir.⁹⁶

Ancak biz Huzaalıların iktidardan düşmesine rağmen Ahmesî kabileler arasında varlığını sürdürmeye devam ettirdikleri kanaatindeyiz. Sebebi ise, Kureyş’in iktidar olduğu zamanda siyasi dengeyi gözeterek, ilişkilerini barış yoluyla çözümlemesidir.⁹⁷

Kusay, diğer kabileler arasındaki çatışmaları önlemek için Kureyş’e Kâbe ile ilgili görevler verdi. Artık Kâbe’nin perdedarlığı, rifâde, sikâye gibi idare işleri ile nedve, sancaktarlık ve kumandanlık gibi mahallî işler bütünüyle ona aitti. Rivayetler bu görevleri İsmail oğullarından daha eski zamanlara yani Cürhümîler dönemine

⁹⁴ Çelikkol, a.g.e., s. 112.

⁹⁵ Günaltay, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, s. 139.

⁹⁶ Ezrakî, a.e., s. 93-94; Neşet Çağatay, a.g.e., s. 89; Günaltay, a.e., s. 240.

⁹⁷ Çelikkol, a.g.e., s. 99-100.

kadar çıkarmaktadır.⁹⁸ Cürhümî dönemine kadar çıkarılan bu uygulamalar Ahmesîliğin o dönemlerde var olduğunu bir kanıttır.

Kusay, Kureyş kabilesinden olup başka yerlerde oturan bütün kavmini Mekke'ye davet ederek bir arada topladı. Kusay'ın iktidara getirilip, Huzaalılar'ın Mekke'den çıkıp gitmesine yol açan hükümet kavgasından sonra, yeni iktidara gelen kabilenin, birçok ittifak anlaşmasıyla iktidarını güçlendirmeyi düşünmesi gayet doğaldı.⁹⁹

Câbirî'nin de ifade ettiği gibi o dönemde kanlı Sasani-Bizans çatışmaları vardı. Irak üzerinden geçen uluslararası ticaret yolunun kullanılmaz hale gelmesi sebebiyle Mekke'nin dinî bir merkez ve uluslararası ticaret yollarının kesişme noktası olarak önemi artmıştı.¹⁰⁰

Kusay, Mekke'nin uluslararası bir ticaret merkezi olması için Arapların Kâbe'ye duydukları kutsallık hissini geliştirmesine bağlı olduğunu biliyordu. Bu duygu ne kadar gelişir ve yaygınlaşırsa, Mekke ziyaretçilerinin sayısı da o oranda artacak, Kureyş'in ticareti ve geliri de aynı ölçüde artacaktı. Bu noktayı çok iyi kavrayan Kusay, Kâbe'nin kutsallığını artırmak üzere öteden beri var olan hac kurallarına yenilerini ekledi. Aynı zamanda bu kurallar gerek Kureyş gerekse diğer kabileler üzerinde ruhanî ve cismanî bir otorite kurmaya müsait olanların başkanlığını da kendisine ve çocuklarına ayırmayı ihmal etmedi.¹⁰¹

Böylece Kusay Kâbe'nin hizmetlerini ve muhafızlığını öteden beri Kuzey Araplarınca saygı gösterilen Kureyş'e vererek onları Arapların gözünde büyüttü ve yönetici konumuna yükseltti. Mekke'de meclis binası olarak Dâru'n-Nedve'yi yaptırdı. Kureyş yapacağı bütün işlere burada karar verirdi. Beytullah'ı Hz. İbrahim'in temelleri üzerine yeniden yaptırdı. Böylece Hz. İbrahim'den sonra Kâbeyi

⁹⁸ Günaltay, a.e., s. 241.

⁹⁹ İbn Hişam, a.g.e., s. 89; Hamidullah, a.g.e., s. 236.

¹⁰⁰ Câbirî, a.g.e., s. 84.

¹⁰¹ M. Şemsettin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, sad. M. Mahfuz Söylemez vd., Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997, s. 55.

ilk inşa eden¹⁰² ve Mekke'nin gerçek kurucusu¹⁰³ nazarıyla bakılan Kusay b. Kilab'dır.

Kusay ihtiyarlayınca Mekke'nin idare işlerini altı bölümde toplayarak bunu iki oğlu arasında taksim etti. Sedânet (perdedarlık), Dâru'n-Nedve (Meclis Başkanlığı) ve Livâ (sancaktarlık) vazifelerini Abdüddâr'a; Sikâye (su verme), Rifâde (yemek verme) ve Kıyâde (kumandanlık) vazifelerini de Abd-i Menaf'a verdi ve böyle devam etti.¹⁰⁴

Mekke'nin fethi sırasında Kâbe'nin hicâbe vazifesi Abdüddâr soyundan Osman b. Talha'da idi. Hz. Peygamber tavaftan sonra kapıyı Osman b. Talha'ya açtırdı ve anahtarı amcası Abbas ile Hz. Ali'nin istemesine rağmen yine ona ve onunla birlikte amcasının oğlu Şeybe b. Osman'a verdi. Ardından Peygamber (s.a.v) "*Şüphesiz Allah vazifeleri ehline vermenizi emreder.*"¹⁰⁵ ayetini okuyarak Arapların bu kadim geleneğini bozmayıp işi ehline verdi.¹⁰⁶

Kanaatimize göre Kureyş'in İslam'a karşı çıkmasının temelinde, Kâbe'nin kutsiyetinin yok olacağı düşüncesi yatmaktadır. Zira Kureyş'in ticarî temeli Kâbe'nin kutsiyetine dayanıyordu. Araplar, Kâbe'nin kutsallığından dolayı Kureyş'e de saygı gösteriyorlardı. Böylece İslam öncesi dönemde kutsallığını koruyan Kâbe, Kureyş'in bu düşüncesinin aksine İslam kutsiyeti daha da arttı ve tüm insanların ziyaret mekânı haline geldi.¹⁰⁷

B. Kâbe İle İlgili Görevler

Ahmesîlerin Kâbe'yle ilgili üstlendikleri görevleri Muhammed Hamidullah, şöyle tasnif etmiştir: Sikâye (su verme), imâre (mabedin avlusunda hacılara nezaret etme), ukâb (sancak), rifâde (yemek verme), sidâne (mabedin korunması), hicâbe (mabedin kapısının korunması), nedve (şehir meclisi, parlamento), livâ' (bayrak),

¹⁰² Ezrakî, a.e., s. 105; Fâkihî, a.g.e., c. V, s. 225.

¹⁰³ Günaltay, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, s. 244.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, a.g.e., c. I, s. 70-73; Ezrakî, a.e., s. 97; İbn Habîb, **el-Munammak**, s. 137; Hamidullah, a.e., s. 699.

¹⁰⁵ en-Nisa, 4/58.

¹⁰⁶ Ezrakî, a.e., s. 98.

¹⁰⁷ Çelikkol, a.g.e., s. 53.

meşveret (teknik danışma), eşnâk (tazminat ödemeleri), kubbe (tahtirevan), a'inne (at dizginleri), sifâre (tam yetkili siyasî temsil), eysâr (kâhin olarak oklara başvurma), hükûme (tahkim, para cezası) ve emvâl (koruma altına alınmış kutsal eşyalar)¹⁰⁸

Bunlardan belli başlı görevlere kısaca değinmek istiyoruz:

1. Sidâne ve Hicâbe

Sidâne (mabedin bakımı ve korunması) ve Hicâbe (mabedin kapısının korunması), kaynaklarımıza göre birbirinden farklı iki görevdir.¹⁰⁹

Kâbe'nin perdedarlığı, anahtar muhafızlığı ve hacipliğini kapsayan bu iki görevi alan kimse en yüksek makamlara erişmiş sayılırdı. Kusay bu görevi livâ, rifâde ve sikâye görevleriyle birlikte oğlu Abdüddâr'a bırakmıştır. Abdüddâr'ın oğullarından Kâbe anahtarlarını elinde bulunduran zât, hac, umre veya ziyaret için gelenlere Kâbe'yi açardı. İslam'ın ortaya çıkışına kadar anahtarlar onların elinde kalmış ve Mekke'nin ele geçirilmesinden sonra Hz. Peygamber anahtarları yine Abdüddâr'ın oğulları (Osman b. Talha)'na vermiştir.¹¹⁰

2. Rifâde ve Sikâye

Bunlar cahiliye döneminde Mekke'ye gelen hacılara rifâde (yiyecek) ve sikâye (içecek) tedarikinden ibaret bir görevdi.

Rifâde görevini Kusay ihdas etmiştir. Kusay her sene Mekke'yi ziyarete gelen yoksul hacılara yemek vermek için Mekkelilerden yardım parası (yıllık vergi)¹¹¹ toplardı ki o bunlarla Kurban Bayramının ilk üç gününde yoksullara yemek dağıtırdı. Bu adet İslamiyet'ten çok sonralara kadar devam etmiş, halifeler ve sultanlar da her hac mevsiminde fakir hacılara yemek vermişlerdir.

Rifâde görevi, Mekke'deki hizmetlerin yerine getirilmesi hususunda Kureyşliler arasında çıkan kavgadan sonra varılan anlaşma gereğince sikâye görevi

¹⁰⁸ Hamidullah, a.e., s. 701.

¹⁰⁹ Hamidullah, a.e., s. 707.

¹¹⁰ İbn Habîb, el-Munammak, s. 137; Çağatay, a.g.e., s. 117-118.

¹¹¹ Hamidullah, a.e., s. 46; Ayrıca bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Rifâde", DİA, İstanbul, 2008, c. XXXVII, s. 97.

ile birlikte Abdümenaf oğullarına verilmişti. Abdümenaf'ın ölümünden sonra bu iki görev Abdümenaf oğlu Haşim'e geçmiş, Haşim'in ölümünden sonra Abdülmuttalib'in eline geçmiş, Abdülmuttalib Cürhümîler tarafından gömülüp yeri kaybolmuş olan zemzem kuyusunu buluncaya kadar Kâbe'nin avlusunda şerbet hazırlayıp hacılara dağıtmıştır. Zemzem kuyusunu bulduktan sonra zemzem suyunu, deve sütü, bal ve kuru üzümle karıştırarak dağıtmaya başlamıştır. Abdülmuttalib'in ölümünden sonra bu görev Ebu Talib'e geçmiştir. Ebu Talib kardeşi Abbas'tan borç alıp bu borcu ödeyemediğinden dolayı, sikâye görevini kendi istek ve arzusu ile borcuna karşılık olarak Abbas'a bırakmıştır.¹¹²

3. İcâze ve İfâda

İcâze, sabahleyin fecir vakti, hacıların Mina'ya doğru hareket etmek üzere bir gecenin geçirildiği Müzdelife'de toplanan hacılara, hareket etme iznini verme işidir. İfâda ise, hacılara Arafat'tan çıkış iznini verme görevidir. İfâda ile görevli olan başkan, Arafat'ta haccın kurallarının usûlüne uygun olarak yapılmasını denetler ve izdiham yaşanmasını önlemek için buradan ilk çıkan kişi olma ayrıcalığını elinde bulundurarak, hacılara çıkış izni verirdi.¹¹³

İcâze görevi Kusay döneminde Benî Sufa'nın elinde bulunuyordu. İfâda ise, Benî Udvan kabilesinin elinde bulunuyordu.¹¹⁴

Kaynaklarımıza göre daha çok "Sûfe" lakabıyla ünlü Gavs İbn Murr kabilesi, icâze görevini üstlenmişti. Ancak bir ara bu ailenin neslinden kimse kalmayınca, bunların kuzenleri olan Temimler tevarüs yoluyla bu görevi devralmışlar ve İslam'ın zuhuruna kadar bunu sürdürmüşlerdir. İfâda ile ilgili olarak Taberi, Ahmesî kabilelerinden olan Advânlılar'ın bu görevi kendi kabilelerinin uhdesinde muhafaza ettiğini belirtir.¹¹⁵

¹¹² Ezrakî, a.e., s. 97; Hamidullah, a.e., s. 47; Çağatay, a.e., s. 118-120.

¹¹³ Hamidullah, a.e., s. 709; Günaltay, **İslam'dan Önce Araplar ve Dinleri**, s. 58; Çağatay, a.g.e., s. 87; Balcı, a.g.e., s. 27; Küçüktaşçı, "Sikâye", **DİA**, c. c. XXXVII, İstanbul, 2008.

¹¹⁴ Günaltay, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, s. 241.

¹¹⁵ Hamidullah, a.e., s. 709; Çelikkol, a.g.e., s. 242.

III. HUMS GELENEĞİNDE BAZI UYGULAMALAR

A. Haram Aylar

Arapların dört ay boyunca kan dökmeden barış içerisinde ticaretle uğraştıkları aylara *haram aylar* denir. Haram aylar (eşhuru'l-hurum); Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarıdır.¹¹⁶ Bu gelenek İbrahim ve İsmail peygamberlerin şeriatları gereği varlığını sürdüren bir uygulamadır.¹¹⁷

Kur'an'ı Kerim'de Tevbe suresinin 36. ayetinde ayların sayısının on iki olduğu ve bu ayların içerisinde dört ayın haram aylar olduğu şöyle ifade edilmektedir:

“Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylarıdır. İşte bu doğru bir hesaptır. O aylar içinde (Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek) kendinize zulmetmeyin ve müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın ve bilin ki Allah (kötülükten) sakınanlarla beraberdir.”

Haram aylar olarak zikredilen Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem ayları takvimde peş peşe gelmekte, Recep ayı da başka bir zamanda gelmektedir.¹¹⁸ Peygamber (a.s.) Veda Haccı'nda yaptığı meşhur hutbesinde bu dört ayı zikrederek şöyle buyurmuştur:

“Bir sene on iki aydır, bunlardan dördü haram olan aylardır, üçü ardarda gelen Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem'dir, biri de Mudar kabilesinin Recebi'dir ki o da, Cemaziyel Ahir ile Şa'ban ayı arasındadır.”¹¹⁹

Kaynaklarda belirtildiğine göre Araplar Mekke'ye yabancıları çekebilmek için, haram aylara fuar, hac ya da dinî bir bayramı denk düşürürlerdi.¹²⁰ Savaşların sürekli olarak devam ettiği, saldırganlığın yürürlükte olduğu, insanların kendi keyfi

¹¹⁶ Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VIII, s. 471.

¹¹⁷ Çağatay, **a.g.e.**, s. 113.

¹¹⁸ Sabri Erturhan, “Haram Ayların Fikhî Okunuşu”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. XIII, 2009, y.y, s. 196.

¹¹⁹ Buhari, “Bed'ul-halk”, 2; Ebu Davud, “Menâsik”, 67; Elmalılı, **a.g.e.**, c. IV, s. 326.

¹²⁰ Hamidullah, **a.g.e.**, s. 59.

istekleri, kinleri ve asabiyetleri peşinde sürüklendikleri bir ortamda haram aylarla birlikte tüm insanlar kapsamlı ve tabii bir huzur ve barış ortamına giriyordu.¹²¹

Araplar ay takvimini esas alarak yılın on iki ayını safer, rebûlevvel, rebûlâhir, cemâziyelevvel, cemâziyelâhir, şâban, ramazan, şevvalden oluşan ayları “olağan aylar”; zilkade, zilhicce, muharrem ve recebden¹²² oluşan ayları da “dört haram ay” şeklinde ikiye ayırırlardı. Rivayetlere göre, haram ayların üçü peş peşe geldiği için “serd” (birbirini takip eden), diğeri de tek olduğu için “ferd” (münferid) olarak adlandırılırdı.¹²³

Gatafan, Kays, Âmir b. Lüey, Avf b. Lüey ve Mürre b. Lüey haram ayların sayısını sekize çıkarmışlardır. Has'am, Tay, Kuzaa, Yeşkür, Zülbâne, Sâalik ve Hris b. Kâb kabileleri ise haram ayları kabul etmemişlerdir.¹²⁴

Yukarıda ismini zikrettiğimiz haram ayların dışında kalan sekiz ayda savaşlar devam ederdi. Sadece Ka'b b. Mürre boyu savaşmazdı. Bu aylara البصل “basl” derlerdi. Rivayetlere göre, Kureyş (Ka'b b. Mürre boyu), bu uygulama ile bir sekiz ay daha haram aymış gibi davranma serbestiyetini elde ederlerken on iki ay boyunca serbestçe ticaret yapardı.¹²⁵

Haram aylarda Ukaz, Zü'l-Mecaz ve Mecenne'de panayırlar kurulurdu. Bu pazara yarımadanın her tarafından, İran ve Bizans'tan insanlar buraya akın akın gelir, mallarını satar, ihtiyaçlarını satın alırlardı. Bu üç pazar sona erdikten sonra insanlar Mekke'de toplanır, Kâbe tavaf edilir ve hac görevi yerine getirilirdi.¹²⁶ Böylece hem pazar ihtiyaçlarını karşılar hem de hac ibadetlerini yerine getirirlerdi.

¹²¹ Muhammed İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1989, c. I, s. 195.

¹²² Ebu Davud, “Menâsik”, 67; İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 77; Mes'udî, **a.g.e.**, c. II, s. 208.

¹²³ Elmalılı, **a.e.**, c. IV, s. 326; Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, **DİA**, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 105.

¹²⁴ Algül, **a.g.e.**, s. 105-106.

¹²⁵ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 64; Süheylî, **er-Ravzu'l-Unuf fi Sireti'n-Nebeviyye li-İbn Hişam**, thk. Abdurrahman el-Vekil, Dâru'n-Nasr, Beyrut, t.y, c. I, s. 201; Çelikkol, **a.g.e.**, s. 178; Balcı, **a.g.e.**, s. 85.

¹²⁶ Çağatay, **a.g.e.**, s. 113.

Kur'an'da konuyla ilgili ayetler, haram aylardaki düşmanlıkların karşılıklı olduğunu¹²⁷, gökler ve yeryüzü yaratıldığından beri Allah katında ayların sayısının on iki ve bunlardan dördünün haram ay olduğunu açıklayıp insanların o aylar içinde yasakları çiğneyerek kendilerine yazık etmemeleri gerektiği¹²⁸, haram ayda savaşmanın büyük günah olduğu¹²⁹, bu aya karşı saygısızlık edilmemesi gerektiği¹³⁰ saygıya lâyık bir mâbed olan Kâbe ile birlikte haram ayın da insanların belini doğrultmaya sebep kılındığı¹³¹ ve savaş halindeki ve saldırgan bir tutuma sahip müşriklerle savaşmayı Haram ayların çıkışına kadar geciktirmeyi¹³² emretmektedir.¹³³

B. Nesî Uygulaması

Nesî lügatte, geciktirmek; çoğaltmak, arttırmak, ilâve etmek demektir.¹³⁴ İslam öncesi dönemde Araplar haram ayların hangi aylar olduğunu belirlemelerine rağmen kendi koydukları kurala uymayıp haram ayları erteliyorlardı.¹³⁵

Böylece nesî uygulaması Arap toplumunda iki şekilde gerçekleşiyordu:

a. O toplumunda yaygın olan kavga, gasp ve kan davaları yüzünden Arapların savaşmak zorunda kalması ve arka arkaya gelen üç haram ayda savaşmanın yasak olması işlerini zorlaştırıyor, bu sebeple haccın sonunda savaşmak isteyen kabileler muharrem ayının haramlılığının ertelenmesini istiyorlardı.

b. Ay takvime göre hac zamanının yılın bütün mevsimlerini dolaşması meselesiydi. Bu durum panayırlardaki ticarî hayatı olumsuz yönde etkiliyor,

¹²⁷ el-Bakara, 2/194.

¹²⁸ et-Tevbe, 9/36.

¹²⁹ el-Bakara, 2/217.

¹³⁰ el-Mâide, 5/2.

¹³¹ el-Mâide, 5/97.

¹³² et-Tevbe, 9/5.

¹³³ Algül, a.g.e., s. 105.

¹³⁴ İbn Manzur, "Nesi", *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. VI, s. 611.

¹³⁵ Azimli, a.g.e., s. 114.

ticaretten beklenen kâr elde edilemiyor ve yaz aylarında seyahat daha zor oluyordu.¹³⁶

Bu iki sebepten dolayı ay takvimi güneş takvimine uyarlanarak nesî uygulamasına başvuruyorlardı.

Rivayetlere göre Araplar Muharrem ayını ihlal etmek istemedikleri zaman nesî işiyle görevli bulunan ve aynı zamanda Ahmesî olan Kinane kabilesinden Kalemme adında biri, bir hac mevsiminde devesine binip halka “*Ey Araplar! Tanrınız bu sene Muharrem ayını size helal edip haramlığını Safer ayına bıraktı*” yollu bir hutbe okur, halk tarafından bu fikir kabul görür ve ertesi yıl hac mevsiminde yine aynı şekilde hitabet kürsüsüne çıkıp bu yıl Muharrem ayının helal Safer ayının haram olduğunu bildirir ve panayırların tarihlerine ona göre ayarlanırdı.¹³⁷

Böylece yeni bir isimlendirme ile Muharrem ayına Safer’ul-Evvel, Safer ayına da Safer’us-Sânî diyerek Muharrem ayını ortadan kaldırırlardı. Muharrem ayı ise bir sene ertelenir, bir sene bırakılırdı. Bunu haram ayları helal, haram olmayan ayları da haram aylar durumuna getirmek için yapıyorlardı.¹³⁸

Kur’an ise bu bid’atı, haram ayların saygınlığını ve hürmetini ortadan kaldırma girişimi olarak şöyle değerlendirmiştir:

“Haram ayları ertelemek, sadece kafirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kafir olanlar saptırılır. Allah’ın haram kıldığına sayısını bozmak ve O’nun haram kıldığına helal kılmak için (haram ayını) bir yıl helal sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kafirler topluluğunu hidayete erdirmez.”¹³⁹

Ezrakî’de geçen rivayete göre hicretin onuncu senesinde Hz. Peygamber veda haccını yaptıktan sonra tarihi hutbesinde nesî uygulamasının geçerliliğinin olmadığını şöyle vurgulamıştır:

¹³⁶ Mustafa Fayda, “Nesî”, **DİA**, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 578; Geniş bilgi için bkz. Çağatay, **a.g.e.**, s. 114.

¹³⁷ İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 45; İbn Habîb, **el-Muhabber**, s. 157; Çağatay, **a.e.**, s. 113-114.

¹³⁸ Ezrakî, **a.g.e.**, s. 173.

¹³⁹ et-Tevbe, 9/37.

“Ey İnsanlar! Allah gökleri ve yeri yarattığından beri zaman devretmektedir. Tehir edilen bir ay, şaşırtılan bir sayı da yoktur. Hac Zilhicce ayındadır ve kıyamete kadar da böyle olacaktır.”¹⁴⁰

Sonuç olarak Ahmesîler, hem hac ibadetinin yapılamaması hem de panayırda elde edilen gelirlerin sekteye uğraması sebebiyle harekete geçmiş, insanların -hem ziyaret hem ticaret mantığı gereği- hac ibadetlerini kolaylıkla yerine getirmeleri ve ihtiyaçlarını gidermeleri için dinî bir saik ile haram ayların farzıyetine tabi olmuşlardır.

---

¹⁴⁰ Ezrakî, a.e., s. 176.

İKİNCİ BÖLÜM

HUMS ARAPLARINDA DİNİ İNANÇ

Araştırmamızın ikinci bölümünde Ahmesîlerin Allah, peygamber, melek, cin, şeytan, ahiret, dehr, kehânet ve şiir gibi inançlarını ele almaya çalışacağız.

I. ALLAH İNANCI

Araplar İbrahimî gelenekten gelen ve Allah'ın varlığına inanan bir toplum olmasına rağmen zamanla her toplum gibi tevhid inancını unutarak birtakım araçları ilah edinmeye başlamışlardır.¹⁴¹ Allah ile aralarına araçlar koyuyor ve onları Allah'a yaklaştıran varlıklar olarak görüyorlardı.

Rivayetlere göre Arapların putperest olması Huzaa kabilesinin lideri Amr b. Luhay'ın Hubel, İsaf ve Naile putlarını Hicaz'a getirmesiyle başlamıştır.¹⁴² Her ne kadar puta tapıcılığın Amr b. Luhay ile başladığı söylene de biz bütün Arap yarımadasına aynı tarihte girmediği, bunun çok eski dönemlere kadar gittiği kanaatindeyiz. Zira bir inancı bir anda bütün kitlelerin kabul etmesi uzak bir ihtimaldir. Oysa Amr b. Luhay'ın getirmiş olduğu putlar tepki almadan kolayca taraftar bulabilmiştir.¹⁴³ Tarihi verileri incelediğimizde tevhid inancının bozulduğu dönemin Huzaa'dan önce yani Cürhümîler döneminde başladığını görmekteyiz. Buna örnek olarak Cürhümîlerin zezem kuyusunu kapattıktan asırlar sonra Abdulmuttalib'in zezem kuyusunu ararken bulduğu iki altın geyiktir.¹⁴⁴ Bu iki heykelin kazı sırasında bulunması putların Amr b. Luhay'dan önceki dönemde bilindiğini göstermesi açısından önemlidir.

Cahiliye Arapları din açısından farklı inanç ve anlayışlara sahiptiler. Başlangıçta Hz. İbrahim'in dinine uyan Araplar, daha sonra çeşitli sebeplerle tevhidden şirke geçiş süreci yaşayarak farklı inançlara yöneldiler. Bunlar arasında

¹⁴¹ Murat Gökalp, "İslam Öncesi Arabistan'da Putperestlik İnancı ve Buna Bağlı Bazı Merasimler", **Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, S. XI, Malatya, 2013, c. IV, s. 235.

¹⁴² İbnü'l-Kelbî, **a.g.e.**, s. 28; İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 89-91; İbn Kesir, **el-Bidâye**, c. II, s. 188-190.

¹⁴³ Ali Rafet Özkan, "Eski Araplarda Putperestliğin Doğuşu ve Ortaya Çıkış Sebepleri", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 1991, s. 48, 53.

¹⁴⁴ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 111; Ezrakî, **a.g.e.**, s. 80; Mes'ûdî, **a.g.e.**, c. I, s. 58.

sadece Allah'a iman edip, tevhid üzere olanlar olduğu gibi, Allah'a inanıp, aynı zamanda O'na yaklaşırsın diye putlara ibadet edenler, fayda ve zarar kaynağı olarak bütünüyle putlara yönelenler, hiçbir şeye inanmayanlar, inanmadığı gibi inanç düşmanlığı yapanlar, yeryüzü ilahlarının insanın hayatı üzerinde kesin egemenliğine inananlar ve öldükten sonra yeniden dirilmeye inanmayanlar da vardı.¹⁴⁵

Bu zikrettiğimiz farklı inanç gruplarıyla ilgili İbn İshak'ta geçen rivayetler Arap toplumunda Allah inancının nasıl bir muhtevaya sahip olduğuna dair önemli ipuçları verir. Mesela Abdulmuttalib, zemzem kuyusunu kazarken Kureyş'ten gördüğü eziyet üzerine, doğan on çocuğu, kendilerini koruyacak duruma gelirlerse, birini Allah için Kâbe'nin yanında boğazlamak şartıyla adakta bulunur. Olgunluk çağına gelince çocuklarını Kâbe'nin yanına götürür. Toplumda sözü dinlenen bir kâhin, problemlerini çözmek için Hubel putunun yanında fal oklarını çekerken, Abdulmuttalib, *“Allah'ım, bugün doğruyu ortaya çıkar”* diye dua eder. Oklar Abdullah'a isabet etmesin diye Allah'a şöyle yalvarır:

“Allahım ona ok çıkarma. Şüphesiz ben oğluma kurban etmeye götüreceğim bir ok çıkmasından korkarım. Oysa bugün oğlumun bağışlayacak ve her türlü bahşişle beni kurtaracak hayırlı bir ok çıkacağı inancındayım.”

Oklar en sevdiği oğlu Abdullah'ı gösterince onu kurban etmeye götürür ve ardından şu şiiri okur:

“Rabbim'e söz verdim, ben ahdini gözetim.
Günlerce çukur kazarım, o ise yalnız başına evreni kurdu.
Vallahi, O'na layık olduğu şekilde hamd edemiyorum.
O'na nasıl düşmanlık ederim, ben O'nun kuluyum.
Ben ona verdiğim vaadi geciktirmekten korkarım.
Ona verdiğim sözü terk edersem, dalâlete düşmekten.
Korktuğum şey,
Bir gün yanında kendisiyle karşılaştığım kimse gibi olması
Onun direğini kazdığım sıra, kalbim yandı.

---

¹⁴⁵ Düzenli, a.g.e., s. 65.

Allah'ım, Rabbim, ondan sonra yaşayamam.”¹⁴⁶

İbn Hişam'da geçen bir başka rivayete göre Kureyş kabilesinin Kâbe'yi tekrar inşa ederken Allah'ın evine halktan helal kazanç getirmelerini, faiz, fuhuş ve zulüm gibi kötü yollarda kazanılan kazancı istememeleri onlarda Allah inancının varlığını göstermektedir.¹⁴⁷

Bununla birlikte rifâde ve sikâye görevleri Abdümenaf oğlu Haşim'e verilince, Haşim Kureyşlileri toplayarak şöyle bir konuşma yapmıştır:

“Ey Kureyşliler! Siz Allah'ın komşusu ve kutlu evin bakıcısıdır. Her yıl bu mevsimde Allah'ın ziyaretçileri ve kutlu evin hacıları memleketinize geliyorlar. Bunlar Allah'ın konuklarıdır. Konuklar arasında en çok ağırlanmaya layık olan da Allah'ın konuklarıdır. Bunun için onların burada kalacakları günlerde yiyecekleri yemeği yapmaya yetecek kadar para toplayın. Allah'a yemin ederim ki, bu yemeği kendi malımla temin etmeye gücüm yetseydi bu işi sizin üzerinize yüklemeydim.”

Kureyşliler Haşim'in bu sözlerini işittikten sonra herkes gücünün yettiği kadar mallarından birer miktar vermiştir. Haşim bu suretle kendisine verilen mallarla hacılara yemek yapıp Mekke'den ayrılışlarına kadar onlara yedirmiştir.¹⁴⁸

Yukarıda bahsi geçen rivayetler Ahmesîlerde mallarını feda edecek kadar güçlü bir Allah inancının varlığına dikkat çekmektedir. Öyle ki, Abdulmuttalib'in eğer sözünü yerine getirmezse dalâlete düşmekten korkması ve kendisinin hak üzere bulunduğunu zannetmesi onda Allah inancının varlığını göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır.¹⁴⁹

Ayrıca Enfal suresinin 32. ayetinde Arapların dua ederken “Allah” kavramını kullandıklarına şöyle işaret edilmektedir:

“*Hani (o kafirler) bir zaman da: Ey Allah'ım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır, yahut bize elem verici bir azap getir! demişlerdi.*”

¹⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. İbn İshak, **a.g.e.**, s. 82 vd.; İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 94-99.

¹⁴⁷ İbn Hişam, **a.e.**, s. 119.

¹⁴⁸ İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁴⁹ Mes'ûdi, **a.g.e.**, c. II, s. 127-131.

Buraya kadar İslam öncesi cahiliye toplumunda Allah inancının merkezî bir konumda olduğunu görmekteyiz. Aslında Mekke'deki nüfusun kâhir ekseriyetinde Allah inancı vardı. Onların Allah inancındaki problem Allah ile iletişim konusundaydı.¹⁵⁰ Peygamberi tenkit için: “*Tanrıları tek bir tanrı mı yaptı? Bu gerçekten hayret edilecek bir şey...*”¹⁵¹ demeleri aracısız bir şekilde Allah’a kulluk etmeyi tahayyül edemediklerini göstermektedir.

Onların Allah inançlarını haber veren ayetlerin bir kısmı şöyledir:

Andolsun ki, onlara, “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kim diye sorsan mutlaka, “Allah” derler. O halde nasıl (haktan) çevrilip döndürülüyorlar?”¹⁵²

Andolsun ki onlara, "Gökten su indirip, onunla ölümünün ardından yeryüzünü canlandıran kimdir?" diye sorsan, mutlaka, "Allah " derler. De ki: (Öyleyse) hamd da Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar.”¹⁵³

“(Resulüm) de ki: “Eğer biliyorsanız (söyleyin bakalım), bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir?” “Allah’a aittir” diyecekler. Öyle ise, siz hiç düşünüp taşınmaz mısınız? de. “Yedi kat göklerin Rabbi, azametli arşın Rabbi kimdir?” diye sor. (Bunlar) da Allah’ındır diyecekler. “Şu halde siz Allah’tan korkmaz mısınız?” de. Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin melekûtu (mülkiyeti ve yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmayan (buna muhtaç olmayan) kimdir? diye sor. “(Bunların hepsi) Allah’ındır” diyecekler. “Öyleyse nasıl olup da büyüye kapılıyorsunuz? de.”¹⁵⁴

“Andolsun ki onlara: “Gökleri ve yeri, kim yarattı?” diye sorsan, elbette “Allah’tır” derler. De ki: “Öyleyse bana söyler misiniz? Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah’ı bırakıp da taptıklarınız, O’nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O’nun bu rahmetini önleyebilir mi? De ki: Bana Allah yeter. Tevekkül edenler, ancak ona güvenip dayanırlar.”¹⁵⁵

“(Resulüm) De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da kulaklara ve gözlerle kim mâlik (ve hâkim) bulunuyor? Ölüden diriye kim çıkarıyor, diriden ölüye kim çıkarıyor? (Her türlü) işi kim idare ediyor?

¹⁵⁰ Ömer Müftüoğlu, “Nüzul Döneminde Putlar Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın Kur’an’ın Anlaşılmasına Katkısı”, **Kur’an Öncesi Mekke Toplumu**, İstanbul, 2011, s. 92; Azimli, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁵¹ Sad, 38/5.

¹⁵² Ankebut, 29/61; Ayrıca bkz. Lokman, 31/25.

¹⁵³ Ankebut, 29/61-63.

¹⁵⁴ el-Mu’minûn, 23/84-89.

¹⁵⁵ Ez-Zümer 39/38; Ayrıca bkz. Yûnus, 10/31; er-Ra’d, 13/16; ez-Zuhuf, 43/9, 87.

“Allah” diyecekler. De ki: Öyle ise (O’na asi olmaktan) sakınmıyor musunuz? İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah’tır. Artık haktan (ayrıldıktan) sonra sapıklıktan başka ne kalır. O halde nasıl (sapıklığa) döndürülüyorsunuz?”¹⁵⁶

“İnsanlardan bazıları Allah’tan başkasını Allah’a denk tanrılar edinir de onları Allah’ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah’a olan sevgileri ise, (onlarınkinden) çok daha fazladır. Keşke zalimler azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabının daha şiddetli olduğunu önceden anlayabilselelerdi.”¹⁵⁷

“(Resulüm) De ki; “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” De ki: “Allah’tır.” O halde de ki: “O’nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?” De ki: “Hiç kör ile gören bir olur mu? Ya da karanlıklarla ile aydınlık eşit olur mu? Yoksa O’nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.”¹⁵⁸

Alüsi söz konusu ayetler bağlamında cahiliye Araplarının Allah tasavvuru hakkında şunları söylemektedir: “Araplara göre Allah, âlemin yaratıcısı, kendilerine rızık veren, işlerini yürüten, kendilerine fayda ve zarar veren, koruyup kollayan tek varlıktır. Allah’tan başka rab, yaratıcı, rızık verici, işleri idare eden, fayda ve zararın kaynağı ve koruyup kollayan yoktur.”¹⁵⁹

Cahiliye Araplarının inanç dünyasında Allah inancı çok önemli bir yer tutuyordu fakat onlar Allah ile birlikte birtakım araçlara da tapmaktan geri durmuyorlardı. Onların bu durumuna şöyle edilmektedir:

*“Onların çoğu ortak koşmadan Allah’a inanmazlar.”*¹⁶⁰

*“Onlara: Rahman'a secde edin! denildiği zaman, 'Rahman da neymiş! Bize enrettiğin şeye secde eder miyiz hiç!' derler ve bu emir onların nefretini artırır.”*¹⁶¹

Razi, böyle söyleyen cahiliye Arapları hakkında üç ihtimali sıralamaktadır: Birincisi, bu insanlar Allah’ı hiç tanımıyorlardı; ikincisi, tanımakla birlikte inkâr ediyorlardı; üçüncüsü, Allah’ı tanımakla birlikte "Rahman" isminin O’na ait olup

¹⁵⁶ Yunus, 10/31-32.

¹⁵⁷ el-Bakara, 2/165.

¹⁵⁸ er-Ra’d, 13/16.

¹⁵⁹ Alüsi, a.g.e., c. II, s. 197.

¹⁶⁰ Yusuf, 12/106.

¹⁶¹ Furkan, 25/60.

olmadığını bilmiyorlardı. Razi müfessirlerin çoğunun üçüncü ihtimali benimsediklerini söylemektedir.¹⁶²

Böylece Araplar aracı olarak gördükleri varlıklara taparken, bu inançlarını meşru bir zemine taşımak için “şefaât” düşüncesini öne sürerlerdi:

“Dikkat et, halis din yalnız Allah’ındır. O’nu bırakıp kendilerine birtakım dostlar edinenler: ‘Onlara bizi sadece Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz’ derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Allah kuşkusuz, yalancıları ve nankörleri doğru yola iletmez.”¹⁶³

Sonuç olarak Arap toplumu, Hz. İbrahim’in tevhid merkezli dinini dönüştürerek birtakım aracılara vesile edinmiş ve böylece Allah katında onların şefaâtlarını elde edeceklerine inanmışlardır. Kur’an, tevhid inancındaki bu sapmayı tenkid ederek onların yanlış tutumlarını reddetmiştir.

II. PEYGAMBER İNANCI

Kur’an-ı Kerim’de mücadelelerine genişçe yer verilen ve aynı zamanda Arab-ı Ârîbe olarak bilinen Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih ve kavimleri Arabistan’ın en eski kavimleridir.¹⁶⁴ Kızıldeniz’e yakın bölgelerde Hz. Şuayb’ın kavmi Medyen ve Eykeliler yaşamıştır.¹⁶⁵

Hz. İbrahim Irak, Mısır, Suriye, Filistin ve Arap çöllerini gezerek insanları İslam’a davet etmiştir. Yeğeni Hz. Lut’u Ürdün’e göndermiş, Suriye ve Filistin’e oğlu İshak’ı tayin etmiş ve Arabistan’ın iç kısımlarına büyük oğlu Hz. İsmail’i göndermiştir. Daha sonra Allah’ın emriyle Kâbe’yi inşa etmiş ve burayı çalışmalarının merkezi tayin etmiştir.¹⁶⁶

¹⁶² Fahreddin er-Râzi, **Mefâtihu’l-Gayb**, çev. Suad Yıldırım vd., Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, c. XXIV, s. 92; Ayrıca bkz. Zekeriya Pak, “Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur’ânî Boyutu” **C.Ü.İ.F.D.**, Sivas, 2001, s. 324.

¹⁶³ ez-Zümer, 39/3.

¹⁶⁴ Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdi, **Hz. Peygamber’in Hayatı**, çev. Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, c. I, s. 437.

¹⁶⁵ Günaltay, **İslam Öncesi Arap Tarihi**, s. 157.

¹⁶⁶ Mevdûdi, **a.e.**, s. 445.

Arap toplumunda ve özelde Ahmesilerde bir peygamber algısı mevcuttu. Zira kendilerini İbrahim Dini'nin vârisleri olarak görmeleri ve ondan intikal eden birtakım dini uygulamaları devam ettirmeleri bunun göstergesidir. Kur'an Araplara Hud, Lut, Salih gibi peygamberlerden bahsederken anlıyorlar ve bu durumu yadırgamıyorlardı.¹⁶⁷

Cahiliye Araplarının Hz. Peygamber'in çağrısına muhalefet etmelerine karşılık Kur'an onların peygamber gelmeden önce Allah'tan bir uyarıcı isteyen kimseler olduklarına şöyle işaret etmektedir:

“Kendilerine bir uyarıcı (peygamber)gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara uyarıcı (Muhammed) gelince, bu, onların haktan uzaklaşmalarından başka bir şeyini arttırmadı.”¹⁶⁸

*Müşrikler şöyle diyorlardı: “Eğer yanımızda önceki ümmetlerden bir kitap olsaydı, elbette biz de Allah'ın ihlas ile seçilmiş kullarından olurduk.”*¹⁶⁹

Mevdudi Kureyşlilerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) nübüvvetinden önce Yahudi ve Hıristiyanların bozuk ahlakını görerek yakındıklarını ve bir peygamber beklentisi içerisinde olduklarını beyan etmektedir.¹⁷⁰ Bir başka görüşe göre, Yahudi ve Hıristiyanlardaki genel beklentinin zamanla Araplar arasında benzer bir beklentiye doğurduğu, Ehli Kitap mesihçiliğinin Arapları etkilediği ve bundan dolayı, onları eski dinlere uymaktan ziyade yeni bir dinin gelmesini istediklerini ifade edilmektedir.¹⁷¹ Kur'an'da onların bu durumuna şöyle işaret edilmektedir:

“Bizzat kendi yaptıklarından dolayı başlarına bir musibet geldiğinde: ‘Rabbimiz! Ne olurdu bize bir peygamber gönderseydin de, ayetlerine uysak ve müminlerden olsaydık! diyecek olmasalardı (seni göndermezdik).’”

Fakat onlara tarafımızdan o hak (Peygamber) gelince: “Musa'ya verilen (mucize)lerin benzeri ona da verilmeli değil miydi?” dediler. Peki, daha önce Musa'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? ‘Birbirini destekleyen

¹⁶⁷ Azimli, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁶⁸ Fâtır, 35/42.

¹⁶⁹ es-Saffât, 37/165-169.

¹⁷⁰ Mevdûdî, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁷¹ Fazlur Rahman, “İslamın Doğuşundan Hicrete Kadar Mekke'nin Dini Durumu”, **İslami Yenilenme: Makaleler IV**, çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 34-35; Adnan Demircan, **Cahiliye Arapları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 38.

iki sihir' demişler ve şunu söylemişlerdi: Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz."¹⁷²

Ancak peygamberlik Hz. Muhammed'e (s.a.v) gelince bu durumdan rahatsız olan Ahmesîler; kin, büyüklük taslama, onu küçük görme, kendilerini risalet görevine daha layık görme gibi tepkilerle karşılık verdiler. Zira onlar kendilerini makam ve mevki yönünden daha ileri, ondan daha geniş servet sahibi, sözü daha fazla dinlenen kimseler olarak görüyorlardı.¹⁷³ Köklü bir geçmişi ve Kâbe yöneticiliği gibi kutsal bir görevleri olduğu için peygamberliğe kendilerini daha layık görüyorlardı.

Kur'an bu durumu şöyle tasvir etmektedir:

"Kur'an aramızdan ona mı indirildi?"¹⁷⁴

Fakat kendilerine hak gelince: "Bu bir büyüdür, biz onu tanımıyoruz" dediler. Ve dediler ki: Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı? Rabbinin nimetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmek için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.¹⁷⁵

Kâbe'nin yöneticiliği toplum nezdinde Ahmesîlerin itibarlarını artırmıştı. Bu sebeple onlar da Kâbe'ye yaptıkları hizmetler sonucunda elde ettikleri imtiyazları kaybetmek istemiyorlardı. Zaten onların bu imtiyazları Kâbe'nin ve hac ibadetlerinin Mekke'de oluşuna ve Beytü'l-Haram bölgesinin güvenliğine bağlıydı. Bu önemli nokta Kasas suresinin 57. ayetinde şöyle tasvir edilmiştir:

"Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız" dediler.

Bu ayetten de anlaşıldığı gibi Ahmesîler, Peygamber'e (s.a.v) uydukları zaman ülkelerini ve yürürlükte bulunan tüm geleneklerini yitireceklerini düşünüyorlardı. Muhtemelen onların Peygamber'e (s.a.v) uymaları onların hem toplum içerisindeki konumlarını sarsacak hem de manevi anlamda ciddi kayıplar

¹⁷² el-Kasas, 28/48.

¹⁷³ Derveze, a.e., s. 372.

¹⁷⁴ Sad, 38/8.

¹⁷⁵ ez-Zuhruf, 43/30-32.

vereceklerdi. Zira bunun sebeplerinden biri de onlarda köklü bir biçimde yer eden ve atalarından miras kalan Ahmesî dinine duydukları bağlılıktı.¹⁷⁶

Burada zikredilmesi gereken bir başka husus, Araplardan bir grubun Hz. Muhammed'in çağırdığı şeye içlerinin sinmediğini ve kalplerinin mutmain olmadığını söylemeleridir. Fussilet suresinin 5. ayetinde şöyle ifade etmektedirler:

Ve dediler ki: “(Ey Muhammed!) Bizi çağırdığın şeye karşı kalbimizde bir örtü, kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde vardır. Sen istediğini yap, biz de istediğimizi yapıyoruz.”

Razi'nin aktardığına göre Zemahşeri bahsi geçen ayet için şöyle bir tespit yapmaktadır:

“Bir şeye karşı nefret gerçekleşince bu nefret kalbe iyice yerleşir. Böylece kişi, karşı taraftan manasını gerektiği şekilde anlamadığı bir söz duyduğunda, bu duyma, duyulan/görülen o şeyin inceliklerine vakıf olmak için bir sebep olmaz. Bunu idrak eden ve algılayan nefistir (ruhtur). Nefsin bir şeyden alabildiğine nefret etmesi ise, onun, o şeyi düşünmesine ve o şeyin inceliklerine vakıf olmasına mani olur. Onlar kendilerini bu üç vasıfla niteleyince “O halde sen bildiğin gibi yap” yani “Sen kendi dinine göre, biz de dinimize göre hareket edelim” demişlerdir.¹⁷⁷

Genel olarak Arap düşüncesinde peygamber kavramının çağrıştırdığı şeyler çok farklıydı. Hz. Peygamber'in (s.a.v) şahsiyeti, onların peygamberlik anlayışlarını karşılamayınca ona muhalefet ettiler. Çünkü onlara göre peygamber, mucizelerle donatılmış beşer üstü bir varlıktır. Arapların beşer üstü peygamber tasavvurlarında daha önceki milletlerden duyup öğrendikleri kıssa ve efsaneler etkili olmuştur.¹⁷⁸

Mesela, Allah'ın Hz. Musa (a.s) ile konuşmasını, Tur dağında ona görünmesini, levhaları ona gökten yazılı olarak indirmesini, Hz. Musa'nın asasının ejderhaya dönüşmesini ve diğer mucizelerini biliyorlardı. Böylece Arapların daha önceki peygamberler hakkında öğrendikleri mucizelerin benzerini gerçekleştirecek bir peygamber beklentileri vardı. Oysa o, kendileri gibi bir insandı. Onların

¹⁷⁶ Derveze, a.g.e., s. 373.

¹⁷⁷ Râzi, a.g.e., c. XIX, s. 348.

¹⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Derveze, a.e., s. 373 vd.

yediklerinden yer, içtiklerinden içer, giydiklerinden giyerdi. Onların çarşıda ve pazarda dolaştıkları gibi dolaşırđı.¹⁷⁹ Müfessir Razi, Arapların melek peygamber tasavvurlarını önceki milletlerden duydukları efsanelerden etkilenerék söylemediklerini aksine Enbiya 7 ve 8. ayetlerde¹⁸⁰ ifade edildiği gibi Ehli kitaba “Size beşer peygamber geldi mi?” sorusunu yönlendirmeleri tavsiye edilmiştir.¹⁸¹

Burada önceki ümmetlerden etkilenip etkilenmediklerini tartışmayacağız. Ancak mevcut beşer-üstü peygamber beklentisinin Arap aklında nasıl bir algıya ve tasavvura sebep olduğunu yaptıkları itirazlar ortaya koymaktadır. Onların bu iddialarına karşı cevap bizzat Allah Teâlâ tarafından verilmiştir:

De ki: “Ben size Allah’ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum.” De ki: “Kör ile gören hiç bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?”¹⁸²

Kafirler diyorlar ki: Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya! (Halbuki) sen ancak bir uyarıcısın ve her toplumun bir rehberi vardır.¹⁸³

Onlar: Sen, dediler: “Bizim için yerden kaynak fıskırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki, içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmalısın. Yahut, iddia ettiğin gibi üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah’ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin. Yahut da altından bir evin olmalı ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına da inanmayız.” De ki: “Fesubhanallah, ben sadece elçi olan bir insan değil miyim?”¹⁸⁴

Sonuç olarak Araplarda peygamber inancı belirgin olmakla birlikte, onlar havada uçan suda yürüyen beşer üstü peygamber tasavvuruna sahiplerdi. Kur’an onların bu durumunu eleştirerek peygamberlik müessesesi ile ilgili inançlarını düzeltmektedir.

---

¹⁷⁹ Furkan, 25/7.

¹⁸⁰ “Biz senden önce de, kendilerine vahiy verdiğimiz kimselerden başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz. Biz onları (peygamberleri), yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık. Onlar bu dünyada ebedi de değillerdir.”

¹⁸¹ er-Razi, **a.g.e.**, c. XVI, s. 97-98.

¹⁸² el-En’am, 6/50.

¹⁸³ er-Ra’d, 13/7; Benzer ayetler için bkz. el-En’am, 6/37, 109, 124, 158; el-A’raf, 7/188; Yunus, 10/15-20; er-Ra’d, 13/27, el-İsra, 17/59, el-Ankebut, 29/50-51, el-Kamer, 54/2.

¹⁸⁴ el-İsra, 17/90-93.

III. MELEK İNANCI

Müfessirlerin bir kesimine göre, ملك (melek) kavramı, çoğulu olan ملائكة (melâike) den türemiş olup, mekân ismi olarak “risalet yeri” veya mef’ul manasıyla “resul”, “mürsel”, “risalet âmili” ve “ilahi vasıtalar” demektir.¹⁸⁵ Kelimenin aslı ملك (mel’ek)’tir. Bu kelime “göndermek” manasına gelen لَنك (le’eke), يَلَنك (yel’eku) kökünden türemiştir. Meleklerle bu adın verilmesi, Allah’ın peygamberlerine ve kullarına gönderdiği elçileri olmalarındandır.¹⁸⁶

Arapların, meleklerin varlığına inandığı ve onların Allah ile ilişkilerinin olduğu hususunda en ufak kuşkuları yoktur. Arapların onların varlığına inanması, bu adlandırmanın onların dilinde var olduğunu birinci derecede pekiştirmektedir. Bunun dışında Kur’an’da pek çok ayet onların meleklerle inandığını haber vermektedir. Onlar yer yer Peygamber’e (s.a.v) meydan okuyarak melekler indirmesini ve onlarla peygamberliğini kanıtlamasını istemişlerdir¹⁸⁷:

“Muhammed’e (görebileceğimiz) bir melek indirilse ya! dediler.”¹⁸⁸

Belki de sen (müşriklerin): “Ona (gökten) bir hazine indirilse ya veya onunla beraber bir melek gelseydi!” demelerinden ötürü san avahyolunan ayetlerin bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır. (İyi bil ki) sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şey vekildir.¹⁸⁹

Dediler ki: “Ey kendisine Kur’an indirilen (Muhammed)! Sen mutlaka bir mecnunsun. “Eğer doğru söyleyenlerden idiyisen, bizlere melekleri getirmeliydin?”¹⁹⁰

Ayrıca Araplar melekleri Allah’ın kızları olarak görüyorlardı. Allah katında onları kendilerine şefaathçi kabul ediyor, onlara ibadet ediyor ve bu temel anlayışla onların Allah ile aralarında vasıta olduğuna inanıyorlardı¹⁹¹:

“Onlar, kızların Allah’a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri de (erkek çocuklar) kendilerinin oluyor.”¹⁹²

¹⁸⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, a.g.e., c. I, s. 260 vd.

¹⁸⁶ et-Taberî, Câmîu’l-Beyân, c. I, s. 156; İsfehâni, a.g.e., s. 473.

¹⁸⁷ Derveze, a.g.e., s. 338.

¹⁸⁸ el-En’am, 6/8.

¹⁸⁹ Hûd, 11/12.

¹⁹⁰ el-Hicr, 15/6-7.

¹⁹¹ Geniş bilgi için bkz. Derveze, a.g.e., s. 308, 324.

“Yoksa biz melekleri onların gözü önünde kız olarak mı yarattık. Dikkat edin, kesinlikle yalan söylüyorlar; “Allah doğurdu” diyorlar. Onlar şüphesiz yalancılardır. Allah kızları oğullara tercih mi etmiş? Ne oluyor size? Nasıl hükmediyorsunuz? Hiç mi düşünmüyor musunuz? Yoksa sizin açık bir deliliniz mi var”¹⁹³

Görüldüğü gibi Arapların inançlarını haber veren Kur’an, onların zihin dünyasını anlamak için önemli ip uçları vermektedir. Nitekim Arapların inancına göre Allah’ın çocukları vardı. Ve bu çocukların cinsiyeti kızdı. Kızlar da yaratılış itibariyle melekti. Derveze melek inancında şu adımların atılmış olabileceğini şöyle ifade etmektedir: İlk adım meleklerin varlığına inanma, sonra Allah’ın kızları olduklarına inanma, sonra onları tanrılaştırma, en sonunda onlara bir ortak ve şefaathçi tapınma şeklinde gelişmiştir.¹⁹⁴

IV. AHİRET VE DEHR İNANCI

İslam’ın ilk günlerinde Araplar arasında en çok ihtilaf edilen konu yeniden dirilmedir. Zira Arapların bir kısmı Allah’a inanmalarına rağmen öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkar ederken, bir kısmı her ikisini de inkar ederdi. Ayrıca inananlar da kendi aralarında farklı inanç ve düşünceye sahiplerdi. Mesela içlerinden bir kısmı Kur’an’ın kıyametle ilgili sözleriyle alay etmişlerdi: “Çürüyüp toz olduktan sonra bu kemikleri kim diriltecek?”¹⁹⁵ Bu kısa cümle, onların bu fikre karşı davranışlarını özetlemektedir.

Onlara göre insanların asırlık kemikler haline geldikten sonra tekrar bedensel bir hayata kavuşmaları mümkün değildir. Çoğu kez onlar Kur’an’ın öğretisini “öncekilerin masalları”¹⁹⁶, “boş, karışık rüyalar”¹⁹⁷ diye reddetmişlerdi. Şayet böyle bir şey vuku bulsaydı bile onlar “açık bir sihirden başka bir şey değildir”¹⁹⁸

¹⁹² en-Nahl, 16/57; İlgili ayetlere bkz. el-En’am, 6/100; Yûnus, 10/68; el-İsra, 17/40-92; el-Kehf, 18/4-5; el-Enbiya, 21/26-29; Furkan, 25/21; Sebe, 34/40-41; ez-Zuhruf, 43/15-22; en-Necm, 53/19, 27.

¹⁹³ es-Saffât, 37/150-154.

¹⁹⁴ Derveze, a.g.e., s. 308-328.

¹⁹⁵ Cevad Ali, a.g.e., c. VI, s. 123; İlgili ayetlere bkz. Yasin, 36/78; el-En’am, 6/29; Hûd, 11/7; en-Nahl, 16/38; el-İsra, 17/49-51; el-Mu’minûn, 23/82-83; Sebe, 34/7-8; Duhan, 44/34-36; el-Ahkâf, 46/17; el-Vakia, 56/86-88.

¹⁹⁶ el-Mutaffifin, 83/13; en-Neml, 27/68.

¹⁹⁷ el-Enbiya, 21/5.

¹⁹⁸ es-Saffât, 37/15.

derlerdi.¹⁹⁹ Esasen onların yeniden diriliş düşüncesine şiddetle karşı çıkmaları peygamberin hatırlattığı ahiret inancına karşı çıkış değil, daha çok onların dünya hayatındaki tavır ve davranışlarına müdahale eden bir hayat tarzını sunmasını kabullenmeyişti.²⁰⁰

Bir kısmı da her şeyi zamana izafe ederek, kendilerini ancak zamanın helak ettiğini, onları bunun dışında öldüren bir gücün olmadığını iddia ediyorlardı. Bunlara *dehrîler* denir. Hayatı Allah'ı hesaba katmadan, heva ve hevesine göre yaşayanlar, istedikleri gerçekleşmediği zaman çeşitli sebeplerle zamana sövüyor ve kötülüyorlardı. Allah Teâlâ bu hususta onları uyararak, asıl helak edicilerin kendileri olduğunu beyan etmiştir.²⁰¹

Dehr inancı, insanın öldükten sonra dirilip kalkması fikrine karşı olup, temelini o insanların çok derine inen bir düşünceden alıyorlardı. Kur'an buna sık sık işaret eder:

Dediler ki: "Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölüyoruz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helak eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar."²⁰²

Kur'an'da *azgınlıkta ileri gidenler* anlamında "tağut"²⁰³ kavramını kullandığı ve "Kureyş'in zındıkları" olarak bilinen bir grubun ahireti inkâr ettiğinden söz edilmektedir. Bu grubun Mazdek inancını benimsediği kaydedilir. Ebu Süfyan b. Harb'ın bunlardan olduğu nakledilir.²⁰⁴ Böylece ahireti inkâr eden bir kısım Araplar Zümer suresinin 45. ayetinde şöyle kınanmaktadırlar:

"Allah tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların içlerine sıkıntı basar. Ama Allah'tan başkası anıldığı zaman hemen yüzleri güler."

Bir başka görüş Arapların ahiret tasavvurunu şöyle hikâye etmektedir: "Arapların dünya hayatında bir takım istekleri, umutları vardı. Korkuları, endişeleri

¹⁹⁹ İzutsu, **a.g.e.**, s. 83.

²⁰⁰ Düzenli, **a.g.e.**, s. 80.

²⁰¹ et-Taberi, **a.g.e.**, c. VII, s. 386; Ayetler için bkz. el-Câsiye, 45/25-29.

²⁰² el-Câsiye, 45/24.

²⁰³ en-Nahl, 16/36-38.

²⁰⁴ İbn Habîb, **a.g.e.**, s. 160-16; Azimli, **a.g.e.**, s. 70, 78.

bulunuyordu. Yağmur onların bu istek ve arzularını zedeleyebiliyor, kıtlık gırtlaklarına dayanabiliyordu. Deniz yolculukları yapıyorlardı. Büyük tehlikeleri göğüslüyorladı. Aralarında çatışmalar, savaşlar alevleniyordu. Rızık korkusu çoluk-çocuk derdi bellerini büküyordu. Karanlık hayaller, rüyalar, gizemli kötü ruhlar kendilerini korkutuyordu. İşte bunların hepsi onları dindarlığa, Allah'a ya da O'nunla beraber tanrılara ve şfaatçilere dua etmeye, onlara ibadet etmeye, onlara şirin görünmeye neden olabilir. Yani onların dindarlığı, sırf dünya ve dünya olayları içindi. Kur'an onların Allah dışında çağırdıkları ortaklarının kendilerine ne fayda ne de bir zarar verebileceğini, ne bir yardımları ne de destekleri olabileceğini belirtip, onların anlayışlarını reddederken de Arapların bu düşüncesini kaydetmektedir."²⁰⁵

Cahiliye Araplarının bir kısmı böyle düşünmekle birlikte, bu tasviri genelleştirip cahiliye devrinde yeniden diriliş fikrinin olmadığını söylemek doğru değildir. Nitekim Kur'an'da Mekkelilerin kıyamet/ahiret ile ilgili inançlarının muhtelif olduğu şöyle ifade edilmektedir:

"Birbirlerine neyi soruyorlar?

O büyük haberden mi?

*(İnanıp inanmamakta) ayrılığa düşmektedirler."*²⁰⁶

Cahiliye şiirini incelediğimiz zaman mezardan sonra bir hesap günü inancının mevcudiyetine dair yadsınamaz bazı deliller vardır. Züheyr b. Ebî Sulma'nın Muallakası'ndaki çok meşhur beyitler buna örnektir. Mesela bir beytinde insanın yaptığı bütün kötü işleri, hesap günü için kaydeden göksel bir kitaptan bahsedilir:

"Göğüslerinizde olanı Allah'tan gizlemeye çalışmayın, ne kadar gizlense Allah onu bilir; (Yaptığınız şeyin cezası) ertelenir, bir kitaba komulur, ya hesap

²⁰⁵ Derveze, a.g.e., s. 378; ayetler için bkz. el-Bakara, 2/200; el-En'am, 6/32; Yûnus, 10/7-8; Hûd, 11/15-16; el-İsra, 17/18; el-Kiyâme, 75/20-21; el-İnsan, 76/27.

²⁰⁶ en-Nebe, 78/1-3.

*gününe saklanır veya (hesabı) çabuk görülür, hemen intikamı alınır. (Hâsılı yaptığımız herhangi bir kötülükten dolayı Allah'ın cezasından kurtulamazsınız.*²⁰⁷”

Ayrıca Arapların dini inançlarının değişkenliğine dair bir diğer delil de, ölü gömme merasiminin inançlara göre değişmesidir. Zira öldükten sonra tekrar dirilmeye inananlar, ölülerini soğuk su ile yıkayıp kefenler ve üzerine “Lâ teb’ud/Uzaklaşma.” şeklinde dua okurlardı. Ölü tabuta konulduğu vakit yakın akrabasının en büyüğü kalkar onun iyiliklerini saydıktan sonra gömüp “Aleyke Rahmetullah: Allah'ın rahmeti senin üzerine olsun” derdi. Bundan sonra ölenin mezarının yanına bir deve getirirler, devenin başını, sırtından arkasına veya göğsünden karnına doğru bağlarlar, boynuna bir halka takarlar onu ölünceye kadar mezarın yanında bu durumda bırakırlar veya mezara gömerlerdi ki buna *beliyye* derlerdi. Bir kısım halk da ruhun tenâsühüne yani bir cesetten çıkıp başka bir cesede girdiğine inanırdı. Bunlar, ölen kimsenin cesedinden, her yüz yılda bir baykuş meydana geldiğini ve bu kuşların, ölünün gömülü olduğu mezarın başucuna geleceğine inanırlardı.²⁰⁸

Ayrıca Araplarda *muâkara* denilen bir adet vardı. Muâkara, “akr” kökünden gelip, deveyi boyun kökünden kesmek demektir. Ölen bir kimse kabre konulduktan sonra, ölenin yakınları kabrin yanında bir sığır veya koyun keserlerdi. Bunun sebebi ise, kıyamet gününde binekli olarak haşredilme düşüncesidir.²⁰⁹

Sonuç olarak Arap toplumunda öldükten sonra dirilmeye inanan kimseler olmakla birlikte ruhun tenasühüne inanan ve ahireti tamamen inkâr eden kimseler de mevcuttu. Dolayısıyla Arapların ölümden sonraki hayatı tümünden reddettiği şeklindeki yorumlar doğru değildir.

²⁰⁷ Şevki Dayf, *el-Asru'l-Câhilî*, Dâru'l-Maarif, Mısır, 1965, s. 303; Izutsu, *a.e.*, s. 84.

²⁰⁸ Zemahşeri, *Bülûğu'l-Ereb*, c. III, s. 15; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 319-320; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Muhammed Seyyid Kîlânî, Dâru Sa'b, Beyrut, 1406, c. II, s. 236; Çağatay, *a.g.e.*, s. 138; Abdülkerim Özyayın, “Beliyye”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. V, s. 419.

²⁰⁹ Muhammed b. İsmail es-San'anî, *Subûlu's-Selâm*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1960, c. II, s. 118; Murat Sarıçık, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002, s. 293.

V. CİN VE ŞEYTAN İNANCI

جن (cin) kelimesi ج-ن-ن (c-n-n) kök harflerinden türetilmiş bir kelime olup örtme, gizleme-gizlenme, görünmeme, saklama anlamlarına gelir.²¹⁰ Melekler, cinler, kabirde bulunanlar vs. bu isim ile zikredilmiştir.²¹¹

Cin düşüncesi Arapların zihninde yerleşmiş bir kavram olup²¹² genel olarak bütün toplumlarda görülmektedir. Cahiliye Araplarının hafıza ve inanç dünyalarında önemli bir yer tutan bu inancın onlara Yemen yoluyla geçtiği zikredilmektedir. Yemenlilerin Hicaz Araplarından önce Yahudi ve Hıristiyan toplumlarla iç içe yaşadığı ve kültürlerin de çok fazla masal ve hikâyelerin bulunduğu bilinmektedir.²¹³

Genel olarak Araplar “görünmeyen” varlıklar olarak bilinen cinlerin, zaman zaman insan veya hayvan suretinde görülebileceğine inanırlardı.²¹⁴ İnsanlarla oturan cinlere “âmîr”, çocuklara zarar verenlere “ervah”, kötülük yapanlara “şeytan/marid/ifrit”, temiz ve iyi olanlara ise “melek” ismini verirlerdi.²¹⁵ Buna göre melekler, temiz ve iyi olan cinler olup birbirinden bağımsız varlıklar değillerdir.

Kur’an’da Arapların cinleri Allah’a ortak koştuklarından, Allah ile cinler arasında soy bağı olduğundan ve cinlerin insanların akıllarını karıştırarak vesvese verdiğinden şöyle bahsedilmektedir:

*“Cinleri Allah’a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştı. Bilgisizce onlara oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Hâşâ! O, onarlın ileri sürdüğü vasıflardan yücedir.”*²¹⁶

“Allah ile cinler arasında da bir soy birliği uydurdular. Andolsun, cinler de kendilerinin hesap yerine götürüleceklerini bilirler. Allah, onların isnat edegeldiklerinden yücedir, münezzehdir.”²¹⁷

²¹⁰ Râgıb el-İsfehâni, **Müfredâtu Elfâzil’l-Kur’an**, thk. Nedim Mar’aşlı, Dâru’l-Fikr, Beyrut, t.y, s. 96.

²¹¹ Ali Osman Ateş, **Kur’an ve Hadisler Göre Cinler-Büyük**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 17.

²¹² Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, çev. Şaban Karataş vd., Ekin Yayınları, İstanbul, 1997, c. I, s. 218.

²¹³ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 715.

²¹⁴ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 717.

²¹⁵ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 709.

²¹⁶ el-En’am, 6/100.

²¹⁷ es-Saffât, 37/158.

“De ki: İnsanların kalplerine vesvese sokan, (insan Allah’ı andığında) pusuya çekilen cin ve insan şeytanının şerrinden insanların Rabbine, insanların Melikine (mutlak sahip ve hâkimine) insanların ilâhına sığınırım.”²¹⁸

Hicaz bölgesinde yaşayan Cahiliye Arapları, kendilerini çevreleyen tabiatın cinlerle dolu olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre mezarlıklar ve metruk mekânlar gibi karanlık ve hayatın olmadığı yerler cinlerle doluydu. Ayrıca ağaçlarının gür, yemişinin bol olduğu “vebar” adı verilen toprakların da cinlere ait olduğu düşünülür, insanlar ölüm, delirmek ve çarpılmak korkusuyla buralara yaklaşamazlardı.²¹⁹

Araplar tıpkı kendileri gibi cinlerin de kabileler halinde yaşadıklarına (Beni Malik, Beni Gazvan), cin kabileleri arasında savaşlar olduğuna ve bu savaşların rüzgâr ve fırtına şeklinde olduğuna inanırlardı. Hatta bu savaşların insanlar ve cinler arasında olabileceğine, insanlar ile cinler arasında anlaşmalar yapıldığına inanırlardı.²²⁰

Cinler ile bağlantılı olan diğer bir konu da şeytandır. Şeytan kelimesi, *uzaklaştı* anlamına gelen شطن kökünden türemiştir.²²¹ Bu kelime, hile ve azgınlık yönünden güçlü olan herkese ait bir niteliktir.²²² Kur’an öncesi dönemde de Arap zihninin arka planında mevcut olan bir kavramdır. Çünkü Arap toplumunda güçlü bir yeri olan şairlerin, ilhamlarını cin ve şeytanlardan aldıklarına inanılırlardı.²²³

Ayrıca Arap toplumunda kötülüğün merkezi olarak algılanan şeytanın, korkunç bir işkence ve yok etme vasıtası olan ateşten yaratıldığına inanılırdı. Böylece Kur’an mesajını Arapların şeytan algısı üzerinden vermiştir.²²⁴

Kur’an’da şeytan kavramı genel bir manada²²⁵ kullanılmış olup cinlerden olsun, insanlardan olsun²²⁶ peygamberlerin çağrısından uzaklaşanlara şeytan

²¹⁸ en-Nas, 114/1-6.

²¹⁹ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 718.

²²⁰ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 711-712; Ayrıca bkz. İbn Manzur, **a.g.e.**, c. I, s. 495; İbn Habib, **el-Munammak**, s. 111; İmam Şibli (ö. 247/861), **Cinlerin Esrârı**, çev. Muhammed Ferşad, Ferşad Yayınları, İstanbul, 1974, s. 62-64.

²²¹ el-İsfehâni, **a.g.e.**, s. 267.

²²² Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadis**, c. I, s. 128.

²²³ Ali Osman Ateş, **Kur’an ve Hadislere Göre Şeytan**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 104.

²²⁴ Azimli, **a.g.e.**, s. 76.

²²⁵ el-En’am, 6/71; el-A’raf, 7/30; Meryem, 19/83; el-Mülk, 67/5.

denilmiştir.²²⁷ Kulak hırsızlığı yapan cin sınıfına da Kur'an şeytan adını vererek²²⁸, şeytanın insanoğlunun apaçık düşmanı olduğunu²²⁹ ve insanlara kötülüğü ve hayâsızlığı emrettiğini ifade etmektedir.²³⁰

VI. KEHÂNET VE ŞİİR

Kehânet Arap toplumunda geçmiş ve gelecekle ilgili bilgilere ulaşmak için başvurulan yaygın bir inanç biçimidir. Zan yoluyla geçmişteki gizli haberleri veren kimseye كاهن (kâhin), gelecekle ilgili haberleri veren kimseye de عراف (arrâf) denir.²³¹ Araplar kâhinlere *hazzî* ve *hazzâ* da derlerdi.²³² شاعر (şair) ise, fetanet ve bilgisinde incelik sahibi olan kimsedir.²³³ İzutsu kâhini, cin tarafından yönetilen ve cinin verdiği ilhamın etkisiyle olağanüstü sözler söyleyen kimse olarak tanımlamaktadır.²³⁴

Arap toplumunda kurumsal bir konumu olan kâhinlerin, hem bir takım ruhlar ve manevi varlıklarla hem de bizzat manevi ilahlarla irtibata geçmek suretiyle diğer insanlara fayda ve zarar verebilme kudretine sahip oldukları kabul edilir.²³⁵ Bu işi de irtibat halinde oldukları cin ve şeytanlar aracılığıyla yaptıklarına inanırlardı.²³⁶ Her şairin bir şeytanı olduğunu ve şairlere şiir söyletenlerin de şeytanlar olduğunu söylerlerdi.²³⁷

Nasr Hamid, cinin şaire, falcıya ve kâhine hitapta bulunup ona şiirini ilham ettiğine inanan bir Arabın, bir insana gökten vahiy getiren meleği tasdik etmeyi saçma bulmayacağını söylemektedir. Ona göre, Arap toplumunda vahye yönelik bir itiraz geldiğine tanık olmadığını ve onların itirazları ya vahyin muhtevasına veya

---

²²⁶ el-Bakara, 2/14.

²²⁷ el-Bakara, 2/102; Sad, 38/35-37.

²²⁸ Bkz. el-Hicr, 15/16-18; eş-Şuarâ, 26/210-212, 221-227; es-Saffât, 37/7-10; el-Mülk, 67/5; el-Cin, 72/8-9; et-Tekvir, 81/17-27.

²²⁹ Bkz. el-Bakara 168/208; el-En'am, 142; ez-Zuhruf, 62/63.

²³⁰ el-Bakara, 2/169; el-Hicr, 15/121.

²³¹ İsfahâni, **el-Müfredat**, s. 1308.

²³² Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 258.

²³³ İsfahâni, **a.g.e.**, s. 406, 728.

²³⁴ İzutsu, **a.e.**, s. 162.

²³⁵ Söylemez, **a.g.e.**, s. 54.

²³⁶ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 757.

²³⁷ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 258.

kendisine vahiy gelen şahsa yönelik olduğunu ifade etmektedir. O, Mekkelilerin Kur'an'ı şiir olsun, kehanet olsun, o günün kültüründeki bilinen metinler seviyesine indirgeme gayretlerini buna bağlamaktadır.²³⁸

İslam öncesi dönemde büyük bir saygı ve övgüyle karşılanan kâhin ve şairler, ihtilafları çözen, rüyaları tabir eden, kayıp hayvanları bulan, hastalıklara şifa bulan kimseler olarak bilinirdi. Bu yüzden her kabilenin kendine özel kâhini ve şairi vardı. Araplar, herhangi bir ihtilaf durumunda onların hakemliğine başvurarak, *hulvan* adını verdikleri bir ücret ile işlerini gördürürlerdi. Kâhinler de şairler gibi kafiyeli cümleler kurarak, aya, yere, göğe vb. yemin ederek kehanete başlardı.²³⁹ Kâhinlerin en meşhurları Satih ve Şikk isimindeki kâhinler olmakla birlikte Hunafir, Sevad b. Karib, Tureyfe, Zebra, Selma, Has'am kabilesinden Fatıma ve Yemame'den Zurka' gibi kâhinler de meşhurlar arasındadır.²⁴⁰

Mesela, Abdulmuttalib'in şayet zemzem kuyusunu bulursa evlatlarından birisini kurban edeceği hususunda ihtilaf etmesi ve bu meseleyi bir kâhine başvurarak halletmeye çalışması, o dönemde kâhinliğin kurumsal bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴¹

Çağatay, Arapların kâhinlerin her şeyi bildiğine ve bu bilgileri onlara ruhların öğrettiğine inandıklarını ve tanrıya tapan Arapların, kâhinlerin gayba dair bilgileri meleklerden öğrendiklerini, puta tapıcıların ise, putlarda bir takım ruhların olduğuna ve bu ruhların kâhinlere ve puthane bakıcılarına tabiat sırlarını öğrettiklerine inandıklarını ifade etmektedir. Ayrıca Arapların, putların içinde cinler bulduğuna, bu cinler kâhinlerle konuştuğuna ve kâhinlerle gökte neler olup biterse haber verdiklerini kaydetmektedir. Araplar, putların içinde bulduklarını kabul ettikleri bu cine "hâtif" derlerdi.²⁴²

²³⁸ Nasr Hamid Ebu Zeyd (ö. 1431/2010), **İlahi Hitabın Tabiatı**, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2001, s. 56.

²³⁹ İlyas Çelebi, "Kâhin", **DİA**, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 171.

²⁴⁰ Çağatay, **a.g.e.**, s. 145; Ayrıca bkz. Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 260.

²⁴¹ İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 94-99; İbn İshak, **a.g.e.**, 13; Belâzuri, **a.g.e.**, c. I, s. 79.

²⁴² Çağatay, **a.g.e.**, s. 144.

Araplarda “kıyafet” adında ayak izi tanıyan bir kehanet kolu vardı. Bu; adam öldürme, hırsızlık ve kaybolma olaylarında kullanılan bir kol idi. “Kaaif” adında iz arayıcılar, ayak izinden bir insanın cinsiyetini, medeni durumunu, gebe mi normal mi olduğunu anlıyorlardı.²⁴³

Bu konuda Âmir b. Zarib’in iz arama hususunda kendisine itibar edildiği kaynaklarda zikredilmektedir. Yine Hz. Süleyman’ın iki kadının bir çocuğu, her birinin kendi çocuğu olduğunu söylemesi üzerine iz arama yolu ile çocuğun kime ait olduğu tespit etmesi, bu metodun eski zamanlardan beri bilindiğini göstermesi açısından önemlidir.²⁴⁴

Kur’an’da *kâhin* kavramı yalnızca iki ayette geçmektedir. Söz konusu ayetlerde Arapların peygamberin kâhin olduğu yönündeki iddiaları reddedilmiştir:

*“(Resulüm!) Sen öğüt ver. Rabbinin lütfuyla sen ne bir kahinsin, ne de bir deli.”*²⁴⁵

*“Bir kâhin sözü de değildir (o). Ne de az düşünüyorsunuz!”*²⁴⁶

Derveze, Arapların peygamber ile kâhinler arasında gördüğü benzerliğin sebebini, peygamberin okuduğu seci’li, coşkulu Kur’an ayetlerine bağlamaktadır. Ona göre, peygamberliğin ilk zamanlarında bu niteliği taşıyan ayetlerin çok olması, Arapların bu yönde zihnen ilişki kurmalarına sebep olmuştur. Peygamber’in (s.a.v) gelecekte haber vermesi, öldükten sonra dirilişten bahsetmesi, cehennemden söz etmesi, Allah’ın gök ve meleklerle ilişkisinin olduğunu söylemesi ve melekler vasıtasıyla kalbine vahyin indirilmiş olduğunu söylemesi onları böyle bir anlayışa ittiğini ifade etmektedir.²⁴⁷

Mesela Kur’an’da inkâr edenlerin Peygamber’i (s.a.v) büyücü, sihirbaz olarak nitelemeleri zihinlerinin arka planında yatan bu inançtan kaynaklanıyordu:

²⁴³ Muhammed Hamidullah, **a.g.e.**, c. II, s. 916; Çağatay, **a.e.**, s. 145.

²⁴⁴ İbn Hişam, **a.e.**, c. I, s. 129; Müslim, “Akdiye”, 10; Nesai, “Âdâbu’l-Kudât”, 14-16.

²⁴⁵ et-Tur, 52/29.

²⁴⁶ el-Hâkka, 69/42.

²⁴⁷ Derveze, **a.g.e.**, s. 269.

Yemin ederim ki, (Resulüm!): "Ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz" desen, kafir olanlar derhal "Bu, açık bir büyüden başka bir şey değildir" derler.²⁴⁸

Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve: Eskiden beri devam edegelen bir büyüdür, derler.²⁴⁹

---

²⁴⁸ Hûd, 11/7; ayetler için bkz. el-En'am, 6/7; Yûnus, 10/2; el-Hicr, 15/14-15; el-İsra, 17/47; el-Enbiya, 21/3; es-Saffât, 37/14-16; Sad, 38/4-5; ez-Zuhruf, 43/30; ed-Duhan, 44/14; el-Ahkâf, 46/7, et-Tûr, 52/29.

²⁴⁹ el-Kamer, 54/2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUMS ARAPLARINDA DİNİ HAYAT

Araştırmamızın son bölümünde Ahmesîlerin hangi ibadetleri yaptıklarına, inançlarının pratik hayattaki yansımalarına ve bu ibadetlerin içerisine hangi bid'atleri dahil ettiklerine dair sorulara cevaplar arayacağız.

I. KUR'ÂN'IN ONAYLADIĞI İBADETLER

A. Namaz

Türkçede, Farsça kökenli “namaz” terimiyle ifade edilen الصلاة (salât) kelimesi, köken itibariyle Aramice olan صل-ل-ا / صلا fiilinden türemiş olup, dua, tebrik, ibadet, şanıyı yüceltme, rükûda bulunmak, boyun eğmek gibi manalara gelmektedir. Kur'an'da salât kelimesi isim haliyle seksen üç, fiil haliyle (ikâme) on iki defa olmak üzere toplam doksan beş kere geçmektedir.²⁵⁰

Bu kelimeyi daha sonra Yahudiler kullanmış ve kelime İbranice bir kelime haline gelmiştir. Bazı oryantalistler salât kelimesinin cahiliye Arapları tarafından bilinmediğini ve Kur'an aracılığıyla Arapçaya girdiğini iddia etse de²⁵¹, söz konusu kelime Araplara, Ehli Kitap aracılığıyla girmiştir.²⁵²

Kur'an'da bütün ümmetlere peygamberlerin gönderildiği ve neticede namaz ibadetinin bütün toplumlarda bilindiği fakat zamanla tahrif edildiği ifade edilmektedir.²⁵³ Ancak oryantalistlerin cahiliye Araplarında namaz ibadetinin olmadığı görüşü doğru kabul edilirse Hz. İbrahim Dini'nde mevcut olan namaz ibadetinin, eskiden beri bilindiği ancak zamanla terk edildiği anlaşılmaktadır. Zira

²⁵⁰ Cevheri, **es-Sihâh fi'l-Luğa**, thk. Ahmet Abdulgaffar Atar, Daru'l-ilm li'l-Melayin, Beyrut, 1984, c. VI, s. 2402-2403; İbn Faris, **a.g.e.**, c. III, s. 300-301; İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XIV, s. 464; İsfahanî, **el-Müfredat**, s. 285; Hüseyin Güllüce, “Salât Kavramı: Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar”, **A.Ü.İ.F.D.**, S. XXIII, Erzurum, 2005, s. 172; Murat Sülün, “Kur'an'ı Kerim'de Salat'ın Kavramsal Çerçevesi”, **Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami**, İstanbul, 2009, s. 18.

²⁵¹ Cevad Ali, **a.g.e.**, s. 17.

²⁵² Cevad Ali, **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi**, çev. Muammer Bayraktutar, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 16.

²⁵³ Hud, 11/7; Ali Rıza Demircan, “Kur'an'ın Aydınlığında Namaz Tarihi” **Kitap ve Hikmet Dergisi**, S. IV, İstanbul, 2014, s. 30.

Arapların Hz. İbrahim Dini'nde mevcut olan birçok ibadeti yapmadıkları gözden uzak tutulmamalıdır.²⁵⁴

Kur'an, önceki peygamberlerin ümmetlerine namazı emrettiğini beyan etmiştir. Enbiya suresinde İbrahim, Lut, İshak ve Yakup peygamberlere namazın emredildiği şöyle ifade edilmektedir:

*“Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize ibadet eden kimselerdi.”*²⁵⁵

Hz. İbrahim'in duası ve konuyla ilgili diğer ayetlerde zikredilen namaz vurgusu, o dönemde namazın bilindiğini göstermesi bakımından hayli önemlidir:

*“Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle!”*²⁵⁶

*“De ki: Benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi alemlerin Rabbi Allah içindir.”*²⁵⁷

*“Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rüku ve secdeye varanlar için evimi temiz tut diye İbrahim'i Kâbe'nin yanına yerleştirmiştik.”*²⁵⁸

Konuyla ilgili rivayetler de bu duruma paralellik arz etmektedir. Mesela Hz. İbrahim, Makam-ı İbrahim'i kible edinmiş, kapı yönünden oraya doğru namaz kılmıştır. Hz. İsmail de aynı uygulamayı devam ettirmiştir.²⁵⁹

---

²⁵⁴ Mehmet Soysaldı, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Oruç ve Hac Uygulamaları”, **Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, s. 149.

²⁵⁵ el-Enbiya, 30/72-73.

²⁵⁶ İbrahim, 14/40.

²⁵⁷ el-En'am, 6/162.

²⁵⁸ Hac, 22/26.

²⁵⁹ Ali Osman Ateş, **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 57.

Yine Hz. İbrahim ve İsmail, dört bir yandan gelen mü'minlerle birlikte, Zilhicce'nin sekizinci günü (Terviye Günü) Mina'ya gelerek, cemaat halinde öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılmışlardır.²⁶⁰

Taha suresinin 14. ayetinde Hz. Musa'ya namazı dosdoğru kılması gerektiği şöyle emredilmektedir:

“Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl.”

Kur'an'da Lokman (a.s.)'ın oğluna namazı emrettiği şöyle belirtilmektedir:

“Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”²⁶¹

Âli İmran suresinin 39. ayetinde Zekeriyya peygambere Yahya (a.s.)'nın müjdelenmesi namaz kılarken vuku bulmuştur:

Zekeriyya mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler: “Allah sana kendisi tarafından gelen bir Kelime'yi tasdik edici, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler.”

Yine Hz. İsa'nın beşikteyken yaptığı konuşmada namazın kendisine emredildiğine şöyle işaret edilmektedir:

“Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekatı emretti.”

Kur'an'ın indiği dönemle alakalı olarak Kevser suresinin 2. ayetinde namaz ile ilgili şöyle buyurulmaktadır:

“Yalnız Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!”

²⁶⁰ İbn İshak, a.g.e., s. 79-80; Ezrakî, a.g.e., c. II, s. 30; Ayrıca bkz. Soysaldı, “Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı”, F.Ü.İ.F.D., S. I, Elazığ, 1996, s. 6.

²⁶¹ Lokman, 31/17.

Razi Arapların hem namaz kılıp hem de kurban kestğini söylemektedir. Ona göre, Araplar bunu putlar için yaparlardı. Bu sebeple Peygamber'e (s.a.v) sırf Allah için namaz kılıp, kurban kesmeleri emredilmiştir. Ayrıca الصلاة "o namaz" vurgusundan sonra Kur'an'da namazın detaylı bir şekilde tarif edilmemesinin sebebini de o dönemde Arapların namazı bildiğine bağlamaktadır.²⁶² Zira müşriklere namaz emredildiği zaman: "Bu nasıl bir şey, bu namazı nereden icat ettin, bu rükû, secde nedir? diyerek itiraz etmediler."²⁶³ Bu da namaz ibadetinin o dönemde var olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemli bir ayrıntıdır.

Ayrıca İbrahim (a.s)'in oğlu İsmail'in ailesine/halkına namazı emrettiği şöyle ifade edilmektedir:

"(Resulüm!) Kitapta İsmail'i de an. Gerçekten o, sözüne sâdıktı, resul ve nebi idi."

*"Halkına namazı ve zekatı emrederdi; Rabbi nezdinde de hoşnutluk kazanmış bir kimse idi."*²⁶⁴

Görüldüğü gibi namaz İslam'ın orijinal olarak getirdiği bir ibadet değil, İbrahim Dini'nde de var olan bir ibadet şeklidir. Ancak Razi onların zamanla namaz ibadetini terkettiklerini belirtmektedir.²⁶⁵

Konuyla ilgili olarak Meryem suresinde Adem, İbrahim, Nuh ve İsrail (Yakup) peygamberlerden sonra gelen nesillerin namazı zayı ettiklerini şöyle ifade edilmektedir:

"İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim ve İsrail (Ya'kub) 'in

---

²⁶² Razi, a.g.e., c. XXXII, s. 372.

²⁶³ Azimli, a.g.e., s. 86.

²⁶⁴ Meryem, 19/54-55.

²⁶⁵ Razi, a.e., s. 375.

soyundan, doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, çok merhametli olan Allah'ın ayetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı."²⁶⁶

"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı zayi ettiler; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler."²⁶⁷

Namaz kavramı bir yerde de Hz. Şuayb'ın kavminin ona yönelik itirazlarından söz ederken geçmektedir:

"Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptıklarını (putları), yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terketmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen yumuşak huylu ve çok akıllısın!"²⁶⁸

Buradaki salât kavramı ile ilgili iki görüş nakledilmektedir. İlki, bundan maksat Hz. Şuayb'ın dini ve imanıdır. Çünkü namaz, dinin göstergesidir. Böylelikle namaz, dinden kinaye olarak kullanılmıştır. İkincisi bildiğimiz ibadet anlamında namaz kastedilmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Şuayb çok namaz kılarıdı. Kavmi, onu namaz kılariken gördüğünde, ona gülerlerdi. Dolayısıyla "Bunu sana namazın mı emrediyor" diyerek onunla alay etmişlerdir.²⁶⁹

Kur'an'ın indiği döneme baktığımız zaman, Peygamber (s.a.v) ve ashabının namaz kıldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Rivayete göre Hz. Ali, Hz. Peygamber ile birlikte gündüz namazını Kâbe'de kılıyordu ve Kureyşliler tarafından kınanmıyordu. Zira onlar da kendi inançlarına göre namaz kılıyorlardı.²⁷⁰ Maun suresinin 1 ve 7. ayetlerinde onların namazına şöyle işaret edilmektedir:

"Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; Yoksulu doyurmaya teşvik etmez; Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır, ve hayra da mani olurlar."

²⁶⁶ Meryem, 19/58; Ayrıca bkz. Mehmet Efe, "İlahi Dinlerde İbadet ve Namaz", **Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları**, S. III, Mayıs, 2009, s. 21.

²⁶⁷ Meryem, 19/59.

²⁶⁸ Hûd, 11/87; Mesut Okumuş, "Semantik ve Analitik Analitik Açından Kur'an'da 'Salat' Kavramı", **Ç.İ.F.D.**, Çorum, 2004, S. VI, c. III, s. 17.

²⁶⁹ Razi, **a.g.e.**, c. XVIII, s. 43-44; Efe, **a.g.e.**, s. 21.

²⁷⁰ Ya'kubi, **a.g.e.**, c. II, s. 343; Azimli, **a.g.e.**, s. 87-88.

Müfessirler bu ayetlerin kapsamına giren grubun münafıklar olduğu yönünde yorumlar getirmişlerdir. Oysa buradaki muhataplar mümin görünen münafıklar değil, Mekke müşrikleridir. Zira cumhur ulemaya göre bu sure Mekke’de indirilmiştir ve ilk muhataplar da Mekkelilerdir.²⁷¹ Dolayısıyla bu ayetlerde cahiliye Araplarının kendilerini dindar göstermelerine rağmen yoksula ve yetime hor davranmaları ve Hz. Peygamber’i (s.a.v) inkar etmeleri eleştirilmektedir.²⁷² Buna göre müşriklerin de namaz kıldıkları, fakat namaza önem vermedikleri, düzenli değil, gelişigüzel; huzur ile değil, gaflet ile adet ve eğlence türünden namaz kıldıkları anlaşılmaktadır.²⁷³

Buraya kadar verilen bilgilerden açıkça anlaşılacağı üzere ‘salât’ kavramı, Kur’an’da hemen hemen bütün peygamberlerin ibadet hayatlarından bahsederken kullanılmaktadır ki, bu da netice itibariyle bütün peygamberlerin salâtı ifâ ettiklerini ve kavimlerine emrettiklerini göstermektedir.²⁷⁴

Izutsu namazla ilgili *tehannus* kavramını kullanmaktadır. Ona göre namazı Hz. Peygamber’in (s.a.v) İslam’dan önceki günlerine kadar götürmek mümkündür. Bütün sağlam hadisler incelendiği takdirde Hz. Peygamber’in, bazı dindar Mekkeliler’in yaptıkları gibi her yıl birkaç gün Mekke yakınında bulunan Hira dağındaki mağaraya çekildiğini belirtmektedir. İşte bu yalnızlık haline *tehannus* denilmektedir. Bu kelimenin etimolojisi hakkında yeterli bilgi olmamakla beraber içinde secdenin de bulunduğu birtakım hareketler manasına geldiği ifade edilerek, namazın İslam’dan önceki şekli olarak kabul edilmiştir. İslam ile birlikte namaz derhal İslam’ın temel taşlarından biri olmuştur. Namaz ibadetinin önemli bir rüknü olan secde İslam’dan önce Araplar arasında elbette biliniyordu. Onlara göre secde, ibadet derecesine varan derin hayranlığın bir ifadesiydi. Şair en-Nâbiğa bir kızın harikulâde güzelliğini şöyle nitelemektedir:

²⁷¹ Taberî, **Camîu’l-Beyan**, c. XXX, s. 310; Beğavî (ö. 516/1122), **Meâlimu’t-Tenzîl**, Dâru’l-Marife, Beyrut 1992, c. IV, s. 531; İbn Kesir, **Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm**, Dâru Kahraman, İstanbul 1984, c. IV, s. 555. Kurtubî, **a.g.e.**, c. V, s. 499; Âlûsî, **Rûhu’l-Meânî**, Dâru İhyâu’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, t.y, c. XXX, s. 241; Süleyman Ateş, **Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, c. XI, s. 116.

²⁷² Elik, **a.g.e.**, s. 1386.

²⁷³ Süleyman Ateş, **a.g.e.**, s. 116.

²⁷⁴ Okumuş, **a.g.e.**, s. 17.

*“Yahut (o) bir sedef incisine (benzer ki) neşe içinde onu çıkaran dalgıç, onu görür görmez (hayranlıkla) tehlil ve secde eder.”*²⁷⁵

Mekke’deki haniflerden Zeyd b. Amr da tehannus yapardı. Hz. Peygamber’in İslam öncesi dönemde gerçekleştirdiği bu uygulama müşrik Mekkeliler arasında yaygındı.²⁷⁶ İbn İshak ise cahiliye döneminde Kureyş’in her sene Hira’da tehannus yaptıktan sonra dönüşte Kabe’yi tavaf edip evlerine döndüklerini ifade etmektedir.²⁷⁷

Kaynaklarda Ebu Zer’in, Peygamber (s.a.v)’in nübüvvetinden önce üç yıl boyunca yatsı ve sabah namazını kıldığı nakledilmektedir. Yine Kus b. Saide’nin de namaz kıldığı zikredilmektedir.²⁷⁸ Zeyd b. Amr b. Nüfeyl’in Kabe’ye yönelerek “İlahım İbrahim’in ilahıdır, dinim de İbrahim’in dinidir” diyerek namaz kıldığı ifade edilmektedir.²⁷⁹ Bu da namaz ibadetinin İbrahim Dini’nden cahiliye devrine intikal ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Bununla birlikte Araplarda cumaya benzer bazı uygulamalar göze çarpmaktadır. Rivayetlere göre Ka’b b. Lüey adında bir zât, Kureyşlileri cuma günü toplayıp, içinde bir de hutbe kısmı bulunan haftalık bir ibadet yaparlardı. Bu güne Cuma, maruzat (açıklama), “Yevmü’l-Arûbe” (Araplık Günü) denilmekteydi.²⁸⁰

Hız. Peygamber (s.a.v) henüz namaz farz kılınmadan önce, ashabı ile birlikte ikinci vaktinde Mekke’nin vadilerine birer ikişer dağılıyorlar ve akşam namazını (salât-ı aşıyy) kılıyorlardı. Sonra beş vakit namaz nazil olmuştur.²⁸¹ Ayetlere ve rivayetlere baktığımız zaman namaz farz olmadan önce bile böyle bir ibadetin o toplumda yaygın olduğunu ancak zamanla unuttukları ya da daha kuvvetli ihtimalle zayi ettikleri anlaşılmaktadır. Peygamber (s.a.v), unutilan ve bozulan bu ibadetin

²⁷⁵ Izutsu, **a.g.e.**, s. 141.

²⁷⁶ İbn İshak, **a.g.e.**, s. 132; Azimli, **a.g.e.**, s. 81.

²⁷⁷ İbn İshak, **a.g.e.**, s. 100; Soysaldı, **a.g.e.**, s. 163.

²⁷⁸ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 132; İbn Sad, **a.g.e.**, c. IV, s. 166; İbn Habib, **a.g.e.**, 171-172; Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 473-475; Ali Osman Ateş, **a.e.**, s. 51.

²⁷⁹ Yaşaroğlu, **a.g.e.**, c. XXXII, s. 350.

²⁸⁰ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. II, s. 389; Mes’udî, **a.g.e.**, c. II, s. 204; Âlûsî, **a.g.e.**, c. II, s. 282; Ali Osman Ateş, **a.e.**, s. 37-38.

²⁸¹ Cevad Ali, **a.e.**, s. 43-44; M. Kamil Yaşaroğlu, “Namaz”, **DİA**, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 351.

içindeki şirk unsurlarını atarak namazın yalnızca Allah'a tahsis edilmesi öğretmiştir.²⁸²

Hadis kaynaklarında nakledilen rivayetlere göre namazların önce ikişer rek'at olarak farz kılındığı, hicretten kısa bir süre sonra öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farzlarının dörder rekata çıkarıldığı anlaşılmaktadır.²⁸³

Cevad Ali Hz. Peygamber (s.a.v)'in vakit namazlarının dışında kuşluk namazı kıldığını söylemektedir. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.v) gündüzün başında Kabe'ye giderek kuşluk namazı kıldığını ve Kureyş'in bunu yadırgamadığını ifade etmektedir.²⁸⁴ Bu haber her ne kadar cahiliye döneminde kuşluk ibadetinin varlığına ilişkin bir delil olmasa da, en azından Kureyş'in kuşluk namazını bildiğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İslam öncesi cahiliye Araplarında namaz ibadeti vardı. Ancak bu ibadetin zamanla bozularak ruhunu kaybettiği ve içinin boşaltıldığı anlaşılmaktadır.

B. Oruç

Türkçede "oruç" terimiyle ifade edilen الصوم (savm) kelimesi, "bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek" manasına gelmektedir.²⁸⁵

Bakara suresinin 183. ayetinde orucun çok eskilere dayanan bir ibadet olduğuna şöyle işaret edilmektedir:

"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz."

Ayette de belirtildiği gibi uzun bir geçmişi olan oruç ibadeti, Ahmesîler tarafından yerine getirilen önemli bir dinî uygulamadır. Kureyşliler, "Recebü'l-Esam" ve "Şehr-i Mudar" dedikleri ve içinde putları ziyaret edip, "Atîre" kurbanı

²⁸² Süleyman Ateş, **a.g.e.**, s. 117.

²⁸³ Buhârî, "Salât", 1; Müslim, "Salâtu'l-Musafirîn", 1, 3.

²⁸⁴ Cevad Ali, **a.e.**, s. 23.

²⁸⁵ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. II, s. 496.

kestikleri Recep ayında oruç tutarlardı. Ayrıca Kureyşlilerin, işledikleri bir günaha kefaret olmak ve atlattıkları bir kıtlık tehlikesine karşı şükran borcunu ödemek için oruç tuttıkları da nakledilmektedir.²⁸⁶

Cevad Ali Kureyşlilerin aşure günü oruç tuttuğunu ifade etmektedir. Ona göre, Hz. Peygamber (s.a.v) ramazan orucu farz kılınıncaya kadar, aşure orucunun tutulmasını emretmiştir. Ramazan orucu farz kılınıncaya Hz. Peygamber (s.a.v): “Aşure günü dileyen oruç tutsun, dileyen tutmasın.” buyurmuştur. Rivayet olduğuna göre, Kureyş bu günü önemli bir gün olarak görerek ta’zimde bulunuyordu. O günde Kâbe’nin örtüsünü takıyorlardı. Bunu hilalle tespit ediyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’ye hicret edince, Yahudilerin bu günü ta’zim ettiklerini ve oruç tuttıklarını gördü. Bunun sebebini sorduğunda: “Bugün Allah’ın Musa ve kavmini Firavun’dan kurtardığı gündür” diye cevap verdiler.²⁸⁷ Ayrıca Arapların, aşure günü doğduğu rivayet edilen ve Kâbe’yi inşa eden ataları Hz. İbrâhim’in hâtırasına hürmeten bu günü yaşatmış olmaları da uzak bir ihtimal değildir.²⁸⁸

Cahiliye Araplarında görülen bir başka oruç şekli de “sükût (susma) orucu”dur. Araplar bu oruca niyet ettikleri zaman bir gün boyunca hiç konuşmazlar ve bunu bir ibadet olarak yaparlardı. Rivayetlere göre Hz. Ebubekir halifeliği döneminde, Ahmesîlerden Zeynep denilen bir kadının yanına girer ve onun konuşmadığını görünce bunun sebebini sorar. Orada bulunanlar, konuşmadan hac yaptığını söylerler. Hz. Ebubekir kadına: “Konuş çünkü bu helal değil, bu iş cahiliye fiillerindedir” der. Bunun üzerine kadın konuşmaya başlar. Yine kaynakların nakline göre, Hz. Peygamber (s.a.v) “Bir gün bir geceye kadar sükut etmek yoktur” diyerek sükut orucunu yasaklamıştır.²⁸⁹

Sonuç olarak İslam öncesi cahiliye Arapları tarafından oruç ibadeti bilinmekteydi. Araplar yılın önemli günlerinde Allah’a şükür niyetiyle veya günahlarının affedilmesi için oruç tutarlardı.

²⁸⁶ Osman Cilacı, **İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban**, Akyol Neşriyat, İzmir, 1980, s. 28; Soysaldı, **a.g.e.**, s. 152.

²⁸⁷ Zeynu'ddin Ahmed ez-Zebidî, **Tecrid-i Sarih**, çev. Kamil Miras, İstanbul, 1939, c. VI, s. 368; Buhari, “Savm”, I.; Cevad Ali, **a.g.e.**, s. 118-119.

²⁸⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Aşure”, **DİA**, İstanbul, 1994, c. IV, s. 25.

²⁸⁹ Buhari, “Menâkıb”, 26; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 342-343; Ali Osman Ateş, **a.g.e.**, s. 11.

C. Zekât

الزكاة (zekât) kelimesi “زكاة” (zekâ’) kelimesinden türemiş olup lügatte, artma, artıma, çoğaltma, övgü, bereket ve temizlik gibi manalara gelerek mal sahibinin malından, onu temizlemek için çıkarıp verdiği şeyi ifade etmektedir.²⁹⁰ Mekke döneminde zekât, nafîle bir amel olarak zengin’in fakire tasadduk ettiği bir “sadaka” dan ibarettir.²⁹¹

Ahmesîlerde zekat ve mal paylaşımı konusu, üzerinde durulması gereken önemli meselelerden biridir. Çünkü Ahmesîler, ticaret yoluyla din ve malı bir araya getirerek, mal toplama konusunda gayret ve başarılarıyla bu sahayı genişlettiler. Zengin ile fakir arasındaki denge bozulmasın diye anlaştıkları kimselerle birlikte mallarını adil bir şekilde halka dağıttılar. Böylece Mekke’de rahmet ve yardımlaşmanın yayılması, fakirliğin azalması ve ihtiyaç sahiplerinin haklarının savunulması için *Hilfu’l-fudûl* (Erdemliler İttifakı) adında bir cemiyet kurdular. Süheylî, anlaşmanın muhtevasını şöyle kaydetmektedir:

“Allah’a and olsun ki Mekke şehrinde birine zulüm ve haksızlık yapıldığı zaman hepimiz, o kimse ister iyi ister kötü, ister bizden ister yabancı olsun, kendisine hakkı verilinceye kadar tek bir el gibi hareket edeceğiz; deniz süngeri ıslattığı ve Hira ile Sebîr dağları yerlerinde kaldığı sürece bu yemine aykırı davranmayacağız ve birbirimize malî yardımda bulunacağız.”²⁹²

Bu anlaşmanın ardından Mekke’nin ileri gelenleri ihtiyaç sahipleri için bu infak görevini üstlendiler. Üstelik onlar bu görevi din, mürüvvet ve yücelik olarak görürlerdi. Mesela, Nuaym b. Abdillâh el Adevî adında bir zat, Beni Adıyy kabilesinin dul kadınlarına ve yetimlerine infak ediyordu. Yine bi’setten önce Peygamber’in (s.a.v) de arkadaşı olan Hakim b. Hizâm adında bir zât, kazancından akraba ve yakınlarından ihtiyaç sahibi olanlara infak ediyordu. Ahmesîler *Hilfu’l-fudûl* adı altında yapmış oldukları bu erdemleri, Allah’a yaklaşmaya vesile olsun diye yaparlardı.²⁹³

²⁹⁰ Zemahşerî, **a.g.e.**, s. 273; İbn Manzûr, **a.g.e.**, c. XIV, s. 358-359; Zebidî, **a.g.e.**, c. X, s. 164-165.

²⁹¹ Cevad Ali, **a.e.**, s. 116.

²⁹² Süheylî, **a.g.e.**, c. II, s. 73.

²⁹³ Süheylî, **a.e.**, c. II, s. 73; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 369.

Rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.a.v) kimsesiz ve güçsüz kimselere yapılan haksızlıklara karşı çıkmak için yapılan bu antlaşmayı kast ederek: "İslam Cahiliye döneminde (hak üzere) yapılan her ittifakı (hilf) ciddi bir şekilde desteklemekten başka bir şey yapmamıştır"²⁹⁴ buyurmuştur. Ayrıca başka kaynaklarda da Peygamber'in (s.a.v) bu yapılanmayı övdüğü nakledilmektedir.²⁹⁵

Hilfu'l-fudûl daha sonraki tarihlerde devam etmemiştir. Bunun sebebi de bu antlaşmaya yeni katılımların imkânsız oluşudur. Böylece Emevî hilâfetine son mensubunun ölmesi üzerine bu antlaşma sona ermiştir.²⁹⁶

Kaynakların belirttiğine göre Araplar, hasat mevsimi gelip hurma veya tahılı hasat ettiğinde Allah'a ulaşmak için aracı kabul ettikleri putunun hakkını ayırır, onu önce ikiye taksim eder, ½'sini putları adına ½'sini ise Allah adına ayırırlardı. Allah'ın hakkının az olmasına çok önem vermez, ancak putun hakkının az olmamasına özel önem atfederlerdi. Hatta Allah için ayırdıklarından puta aktardıkları da olurdu. Böyle yaparak putunu memnun etmek ve onun Allah'ı memnun etmesini sağlamak isterlerdi. Bu ayırdıkları malı da uygun gördükleri yere dağıtırlardı.²⁹⁷

Onların bu uygulaması En'am suresinin 136 ve 138. ayetlerde şöyle tasvir edilmektedir:

"Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşmıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?"

"Onlar saçma düşüncelerine göre dediler ki: "Bu (tanrılar için ayrılan) hayvanlarla ekinler haramdır. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır." Birtakım hayvanlar da vardır ki, (Allah böyle emrediyor diye) O'na iftira ederek üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır."

²⁹⁴ Buhari, "Kefâle", 2, Edeb, 67; Müslim, "Fedailü's-Sahabe", 204-206; Ebu Davud, "Feraiz", 17; Tirmizi, "Siyer", 29; Darimi, "Siyer", 80; Nevevî (ö. 676/1277), **Şerhu Sahihî'l-Müslim**, Bulak, 1305, c. IX, s. 415 vd.; Ayrıca bkz. M. Salih Arı, "Hilfu'l-fudûl Cemiyeti'nin Sosyal Dayanışmadaki Rolü", **Y.Y.Ü.İ.F.D.**, S. II, 1998, s. 376; Mithat Eser, "Hz. Peygamber'in Zulmü Engelleme Amaçlı Hilfu'l-fudûl'a Katılması", **C.Ü.İ.F.D.**, 2009, s. 314 vd.

²⁹⁵ İbn Sa'd, **a.g.e.**, c. I, s. 129; Azimli, **a.g.e.**, s. 10.

²⁹⁶ Muhammed Hamidullah, "Hilfu'l-fudul", **DİA**, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 32.

²⁹⁷ M. Mahfuz Söylemez, **a.g.e.**, s. 22.

Ayrıca Araplarda zekât/sadaka ve iyilik etme anlamında çokça övülen en önemli ahlaki vasıflardan biri cömertlik, diğeri de misafirperverliktir. Şair Tarafe, *Muallaka*'sında cömertliği şöyle övmektedir:

“Mal toplamak hırsında bulunan pintinin kabrini, şuna buna veren kimsenin kabrinden farksız görüyorum. (Yani ölecek kimselerin mal toplamaları ile başkalarına dağıtmaları arasında fark yoktur.)” ve “Görüyorum ki ölüm daima değerli kimseleri (içimizden) seçip alıyor ve malını sıkı sıkı tutan cimrilerin de en iyi malını seçip götürüyor.”²⁹⁸

Bu dönemde cömertliğiyle ün salmış ve isimleri tarihe geçmiş pek çok kişi bulunmaktadır. Örneğin, Kâ'b b. Mâme, Hâtim et-Tâî ve Herim b. Sinan gibi kişiler Araplar arasında cömert olarak övülen kimselerdi. Cahiliye devrinde birinin çok cömert ve misafirperver olduğunu anlatmak için “kuşları doyuran”, “esen yeli besleyen”, “yolcunun azığı”, “köpeği korkak olan” gibi mecâzî ifadeler kullanılırdı.²⁹⁹

Araplar nezdinde cömertliğiyle ün salmış olan Hâtim et-Tâî'ye bir gün: “*Ey Hatim! Cömertlikte seni geçen hiç kimse oldu mu?*” diye sorarlar. O da: “*Evet yetim bir genç hatırlıyorum. Ben onun yanına uğramıştım, on tane koyunu vardı. Onlardan bir koyunu kesti, yüzdü, pişirdi ve bana ikram etti. Bana ikram ettiği yemekte hayvanın beyni de vardı.*” Ben ona, “*Bu çok güzelmiş*” dedim. Kalktı, gitti ve hayvanları teker teker kesti ve beyinlerini pişirip getirdi ve bana ikram etti. Evden ayrılmak için izin alıp çıktığımda onun bütün hayvanları kesmiş olduğunu gördüm. Niçin bunu yaptığını sorduğumda: “*Subhanallah! Bir misafirim olarak senin bir şey hoşuna gidecek ve ben ona sahip olacağım da cimrilik edip onu sana ikram etmeyeceğim. Öyle şey olmaz. Araplar bunu çirkin sayarlar.*” dedi. Ey Hatim! Onun bu iyiliğine karşılık sen ona ne yaptın diye sorulduğunda, “*300 deve, 500 koyun hediye ettim*” demiştir. O halde sen ondan daha cömertsin denildiğinde ise “*Hayır,*

²⁹⁸ İmriü'l-Kays, **Muallakat: Yedi Askı**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, MEB Yayınları, İstanbul, 1989, s. 62-63.

²⁹⁹ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, **DİA**, İstanbul, 1993, c. VIII, s. 72.

*hayır o benden daha cömertti. Çünkü o sahip olduğu bütün koyunları kesip bana ikram etti. Ben ise, sahip olduklarımdan çok azını ona hediye ettim” demiştir.*³⁰⁰

Yine Araplar arasında cömertliğiyle bilinen Ka’b b. Mâme el-İyâdî adındaki bir zâtın çölde susuzluktan ölüm derecesine geldikleri bir sırada kırbasındaki bir yudum suyu arkadaşına verip onu kurtardığı, kendisinin ise öldüğü kaynaklarda belirtilmektedir.³⁰¹

Arap toplumunda cömertliği ile topluma örneklik teşkil eden kimseler olduğu gibi zekât vermeyen kimseler de vardı. Mesela, Fussilet suresinin 5. ayetinde³⁰² Peygamber’in (s.a.v) davet ettiği vahye gönlü sinmeyen, bu sebeple vahyi duymak istemeyen, herkesin kendi dinine göre hareket etmesini isteyen bir müşrik portresi resmedilmektedir. Aynı surenin 7. ayetinde de bu itirazı dile getirenlerin zekât vermediği ve ahireti inkâr ettikleri ifade edilmektedir:

“Onlar zekâtı vermezler ve ahireti de inkâr ederler.”

Mevdudî’ye göre Araplar, şirk koşarak Allah’ın, zekât vermeyerek de kulların haklarını gasp ederek kendilerini helak ettiklerini ifade etmektedir.³⁰³ Ancak Cevad Ali Araplardan bir kesimin diğer beşeri topluluklarda olduğu gibi zekât vermeyip fakirlerin mallarını gasp ettiklerini dolayısıyla müşriklerin genelini kapsamadığını ifade etmektedir.³⁰⁴ Dilci Ferra (ö. 207/822) ise Ahmesîlerden Kureyşlilerin hacılara yemek yedirmelerine rağmen Hz. Peygamber’e iman edenlere yemek yedirmediklerini ve bu sebeple ayete konu olduklarını söylemiştir.³⁰⁵

Sonuç olarak İbrahimî bir gelenek olan zekât, İslam öncesi cahiliye Arapları tarafından bilinen bir ibadetti. Bu ibadeti yerine getiren kimseler olduğu gibi mal ve

³⁰⁰ İbn Manzur, **Muhtasarı Tarihi Dimeşk li İbn Asakir**, th. Ruhiyye Nehhas, Dimeşk: Daru’l-Fikr, 1990, c. II, s. 310.

³⁰¹ Cevad Ali, **a.g.e.**, c. IV, s. 798.

³⁰² “Ve dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır. Kulaklarımızda da bir ağırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır. Onun için sen (istediğini) yap, biz de yapmaktayız.”

³⁰³ Mevdudî, **a.g.e.**, c. V, s. 318.

³⁰⁴ Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 370.

³⁰⁵ Razi, **a.g.e.**, c. XIX, s. 350.

imkânlarına rağmen yoksulu doyurmayan³⁰⁶, Allah'tan doyurmasını bekleyen³⁰⁷ ve servete aşırı düşkünlüğü olan³⁰⁸ kimseler de vardı. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ahmesîlerin oluşturduğu paylaşma sistemi tabakalar arasındaki uçurumu kaldırmış, zengin ve fakir arasındaki bağı sağlamlaştırmıştır.

D. Hac

الحج (hac) kelimesi lügatte gitmek, yönelmek, ziyaret etmek, kastetmek anlamlarına gelmektedir.³⁰⁹ Hac, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail (a.s)'den gelen bir ibadet olarak³¹⁰ Ahmesîlerin hizmetinde bulunan ve civar Araplar tarafından icabet edilen bir ibadet yeri olarak bilinmektedir. Ahmesîler hac ibadetini “Zilhicce” ayında yaparlar ve bu aya “şehru'l hac” derlerdi. Genellikle hacılar bu ayı dua ve ibadetle geçirerek Allah'tan hac ibadetlerini kabul etmesini dilerlerdi.³¹¹

Nitekim Enfal suresinin 35. ayetinde Arapların tavaflarına şöyle işaret edilmektedir:

“Onların Beytullah yanındaki duaları ıslık çalmak ve el çırpıktan başka bir şey değildir.”

Abdullah İbn Ömer müşriklerde İslam tavafına benzer bir tavafın olduğunu söylemektedir. Müşrikler Kâbe'yi tavaf eder ve el çırpırlardı. Ardından İbn Ömer, onların nasıl el çırpıklarını ve yanaklarını yere nasıl koyduklarını kendi eliyle tarif etmiştir.³¹²

Her kabile tavafını yaparken putu için geliştirdiği telbiyeyi okurdu. Ahmesîler de Kabe'yi yedi defa tavaf eder, şiirler okur, ardından kurbanlar keserlerdi. Kaynaklarımızın belirttiğine göre Ahmesîler şöyle diyerek tavafı gerçekleştirirlerdi:

³⁰⁶ el-Fecr, 89/18; el-Hâkka, 69/34; el-Maûn, 107/3.

³⁰⁷ Yasin, 36/47.

³⁰⁸ el-Fecr, 89/20.

³⁰⁹ İbn Faris, **a.g.e.**, c. II, s. 30; Cevherî, **a.g.e.**, c. I, s. 235; İbn Manzur, **a.g.e.**, c. I, s. 569; Zebidî, **a.g.e.**, c. II, s. 16.

³¹⁰ İbn Sa'd, **a.g.e.**, c. III, s. 613.

³¹¹ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 348.

³¹² Vâhidî, (ö. 468/ 1076), **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân**, thk. Seyyid Ahmet Sakar, Riyad, 1438, s. 233.

“Lat hakkı için, Uzza hakkı için,
Üçüncüleri Menat hakkı için,
Onlar yüksek turnalardır,
Onların şefaatinde ümit edilir”³¹³

Cahiliye Arapları bu üç putu “garanik” yani turnalar/kuğu kuşu olarak bilirlerdi. Yani kuğuları taklit etmek amacıyla kuş sesleri çıkarıp kanat çırpırlardı.³¹⁴ Bu rivayet, birtakım şirk unsurlarının dışında genel olarak günümüzdeki tavaf formuna benzer bir tavafın var olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kur’an Necm suresinin 19-23. ayetleriyle Ahmesîlerin bu davranışını kaldırmıştır:

“Gördünüz mü o Lat ve Uzza'yı? Ve üçüncüleri olan ötekini, Menat'ı. Demek erkek size, dişi O'na öyle mi? O zaman bu, insafsızca bir taksim! Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Halbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.”

İslam öncesi dönemde Kâbe’yi tavaf etme, umre, ihram, telbiye, Arafat ve Müzdelife’de vakfe, Safa ve Merve arasında sa’y, kurban kesme gibi ibadetler devam ettirilmekle birlikte birtakım bid’at olan diğer gelenekler de varlığını sürdürmekteydi.³¹⁵ Zira Araplar puta tapmalarına rağmen Kâbe’yi Allah’ın evi olarak biliyorlardı. Nitekim, herhangi bir Mekkeli, seyahatten dönünce evine gitmeden Kâbe’ye uğrar, tavafını yapar ve sonra evine giderdi.³¹⁶

Rivayetlere göre Ahmesîler ihramdayken koyunun sütünü, etini ve yağını yemez, peynir yapıp yağ eritmez, süttten yayık yapmaz, kaymak yemez, Harem’de ibadet ettikleri müddetçe kıldan çadıra girmeyip sadece deri çadırlarda otururlardı.³¹⁷ Bilhassa Kureyş’in dışındaki kabilelerin Mina’da çadır kurmaları yasaktı. Kureyş’in kullanmış olduğu çadır kırmızı deriden yapılırdı. Bu sebeple onlara “kırmızı çadır

³¹³ İbn Kelbi, **a.g.e.**, s. 32.

³¹⁴ İbn Kelbi, **a.g.e.**, s. 32; Söylemez, **a.g.e.**, s. 23.

³¹⁵ Abdülkerim Özaydın, “Hac”, **DİA**, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 387.

³¹⁶ Muhammed Hamidullah, **İslam Müesseselerine Giriş**, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 39.

³¹⁷ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. II, s. 219; Taberi, **a.g.e.**, c. I, s. 292; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 362.

ehli” derlerdi. Zira gölgelendikleri çadır üstün ve şerefli olmayı temsil ederdi. Cahiliye'nin nazarında ise bu büyük bir mevkiydi. Krallar ve toplumun ileri gelenleri, kendilerine bu kırmızı çadırdan dikerlerdi. Bu maddi ve manevi mevkinin alametlerinden sayılırdı. Peygamber (s.a.v) de hacdayken bu çadırdan kullanmıştı.³¹⁸ Kırmızı çadırın Arap toplumunda kıymetli olması, öyle zannediyoruz ki kırmızı develerden ileri gelmektedir. Zira Peygamber'in (s.a.v) bir olay üzerine söylemiş olduğu “Allah'a yemin ederim ki, senin vasıtanla Allah'ın bir tek kişiye hidâyet vermesi, senin için kırmızı develere sahip olmaktan daha hayırlıdır”³¹⁹ hadisi de bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.

Ayrıca Ahmesîler hacdayken kıl ve yünden yapılmış elbise giymez, ip eğirmez ve Harem'de yetişen bitkilerden yemezlerdi. Haram aylara saygıda bulunurlardı. Bu aylarda ahitlerini bozmazlar ve kimseye zulmetmezlerdi.³²⁰

Rivayetlere göre hacılar Kabe'yi tavaf etmeye başladıkları zaman, ilkin İsaf putunu ardından Haceru'l-Esved'i selamlarlar, sonra Kabe'yi sağ taraflarına alarak yedi kez tavaf ederlerdi. Bu yedi kez tavaf etme işlemini yalnızca Kureyş yapardı. Sonra tekrar Haceru'l-Esved'i selamladıktan sonra Naile putunu da selamlar ve bu şekilde say'ı bitirirlerdi.³²¹

Safa ve Merve arasında sa'y yaparken, her kabile kendi putunun (lât, menat, yeuk, nesr, süva vd.) yanında durur, orada namaz kılar ve ardından telbiye getirirlerdi. Ahmesîler ise Haceru'l-Esved'e el sürmez, Safa ile Merve tepelerinde bulunan İsaf ve Naile putları arasında sa'y yapar ve sonra telbiye getirirlerdi.³²²

Rivayetlere göre Safa ile Merve arasında sa'y yapmak Hacer veya İsmail zamanlarından gelen eski bir kuraldır. Remel (kısa adımlarla koşmak) yaparak tavaf etmek de öyledir.³²³

³¹⁸ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 370-371.

³¹⁹ Buhari, “Fezâilus-Sahabe”, 9; Müslim, “Fezâilus-Sahabe”, 34.

³²⁰ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 202; Ezrakî, **a.g.e.**, s. 166; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 362.

³²¹ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 358.

³²² Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 380.

³²³ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 381.

Her kabilenin kendine özgü telbiyesi vardı. Mesela Kureş'in telbiyesi şöyleydi:

لبيك اللهم لبيك, لبيك لا شريك لك لبيك الا شريكا هو لك تملكه وما ملك

“Buyur Allah'ım buyur! Buyur, senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.”³²⁴

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ahmesîlerin telbiyesine kızdığını ve Allah'a şirk koşan ifadeleri söylemelerinden olayı “Yazıklar olsun size” dediği kaydedilmiştir.³²⁵

Ahmesîlerin bu telbiyeyi “Amr b. Luhay”dan beri yaptıkları ve bu (شريك) “ortak” ile Hubel veya İsaf adlı putları kastettikleri nakledilmektedir.³²⁶

Ahmesîlerden Kinâne kabilesinin telbiyesi de şöyleydi:

لبيك اللهم لبيك اليوم يوم التعريف يوم الدعاء والوقوف وذي صباح الدماء من ثجها والنزيف

“Buyur Allahım buyur! Bugün Arefe gününde, dua gününde, vakfe gününde ve kanların çokça aktığı sabahta senin davetine icabet ediyorum.”

Yine rivayetler de Hille dinine mensup olan Akk kabilesi, telbiye sırasında oğullarından siyah renkli ikisini önlerine katarlar, bunlar kervanın önünde yürürler ve şöyle derlerdi:

نحن غرابا عك

“Biz Akk kabilesinden iki kargayız.” Onları takiben Akk kabilesi de şöyle söylerdi:

عك اليك عانيه - عبادك اليمانيه - كيما نحج الثانيه

³²⁴ Geniş bilgi için bkz. Ya'kûbî, a.g.e., c. I, s. 255; Cevad Ali, a.e., c. VI, s. 375-379.

³²⁵ Müslim, “Hac”, 24; İbn İshak, a.g.e., s. 100.

³²⁶ Ali Osman Ateş, a.g.e., s. 144.

“Akk kabilesi sana teslimdir, Yemenli kullarıdır, izin ver ki, ikinci defa haccedelim.”³²⁷

Hille’den Kays-ı Aylan kabilesinin telbiyesi de şöyleydi :

ليك الهم لبيك, انت الرحمن, انتك قيس عيلان رجالها والركبان , بشيخها والولدان

“Buyur Allahım buyur! Sen Rahman’sın. Yaşlılarıyla, çocuklarıyla, binitli ve yaya olarak Kays-ı Aylan sana gelmiştir.”³²⁸

Cahiliye Araplarının inancına göre telbiyenin güzel olanı yüksek sesle söylenendir. Sebebi ise seslerini putlara duyurmaktır. Kâbe’ye bağlı olmayan diğer yerlerde bağırılmaz, sadece haccın şiarlarından olan Arafat, Müzdelife, Mina, Safa, Merve ve putların bulunduğu mekanlarda bağırırlardı.³²⁹

Rivayetlere göre müslümanlardan bir grup Peygamber’e (s.a.v) gelerek Safa ile Merve arasında yapılan sa’ya karşı mesafeli olduklarını ve cahiliyeden gelen bir geçmişlerinin olduğunu hatırlatarak bu durumda ne yapmaları gerektiğini sorarlar.³³⁰ Bunun üzerine Kur’an Bakara suresi 158. ayet ile Safa ve Merve arasındaki sa’yı tasvip ve tashih ederek İslam’ın şiarlarından saymıştır:

“Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah’ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah’ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir.”

Bu ayete mukabil olarak Hz. Peygamber (s.a.v) de: “Safâ ve Merve Allah’ın şeâirindedir.” buyurmuştur.³³¹

Cahiliye devrinde Araplar Safa ve Merve’yi tavaf ettikleri gibi cemrelerin etrafını da tavaf ederlerdi. Böylece hac yaparlardı. Zira o mekanlarda putlar vardı ve mukaddes mekanlar olarak kabul edilirdi. Ayrıca orada dedelerinin kabirleri de

³²⁷ İbnu’l-Kelbî, **a.g.e.**, s. 27; Ya’kübî, **a.g.e.**, c. I, s. 255-56; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 375; Ali Osman Ateş, **a.e.**, s. 144.

³²⁸ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 376.

³²⁹ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 379.

³³⁰ Taberi, **Câmiu’l-Beyan**, c. I, s. 380; Razi, **a.g.e.**, c. IV, s. 104; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 380; Yazır, **a.g.e.**, c. I, s. 459.

³³¹ Tirmizî, “Hac”, 38.

bulunmaktadır. Cemrelerin taşlandığı mekanlar bilindiği gibi 3'tür: *Cemretu'l-Ûla*, *Cemretu'l Vusta* ve *Cemretu'l-Akabe*'dir. Rivayetler cemreleri taşlamayı Amr b. Luhay'a dayandırmaktadır. Luhay, Mina'ya 7 put getirip dikmiştir. Bunları cemrelere, bir vadinin kıyısına ve diğer yerlere koymuştur. Ve cemreleri taşlamak için çakıl taşları taksim etmişlerdir. Bunlar 21 taştan oluşmaktadır. Bu taşlar 3 cemreye atılmaktadır. Taşlar atılacağı zaman putları için şöyle derlerdi: "Sen benden önce kendisine atılan falanın putundan daha büyüksün."³³²

Şeytan taşlama uygulaması ile ilgili olarak İbn Hişam şunları nakletmektedir:

"Nefir günü (Kurbanın ikinci günü) olunca halk cemreleri taşlamaya gelirdi. Sûfe'den bir adam, insanlar için taş atar, o taş atıncaya kadar kimse taş atmazdı. Acele etmek isteyenler Sufe'deki adama taş atarlar ve bu konuda acele etmesini söylerlerdi. Sufe'de güneş batıya meyledince kalkıp taşlar ve hacılar da onunla birlikte cemreleri taşlardı."³³³

Hiz. Peygamber (s.a.v) cemrelerin taşlanmasında bu adete muhalefet ederek, cemreleri Kurban Bayramı'nın birinci günü kuşluk vaktinde taşlamıştır. Halbuki cahiliye devrinde güneş batıya meyletmedikçe cemreler taşlanmazdı. Bayramın birinci gününden sonraki günlerde ise, Hiz. Peygamber, cahiliyedeki uygulamayı tasvip ederek, cemreleri güneş batıya meylettikten sonra taşlamış ardından, öğle namazını kılmıştır. Ayrıca Arapların cemreleri taşlarken اليك اليك "Sana, sana!" diye bağrıışmalarını yasaklamıştır.³³⁴

Cahiliye döneminde kurbanlar Mina'da değil Kâbe'de kesilirdi. Rivayetlere göre hacılar kurbanı Kâbe'de keserler ve kurbanın kanını Kâbe'ye sürüp "*Allah için kestiğimizi vahşi hayvanlar ve kuşlar yiyinceye kadar bize bir şey yemek helal olmaz diyerek*" etini yemezlerdi.³³⁵

Hille dinine mensup Araplar İsaf ve Nâile putları için telbiye getirerek ihrama girer, ardından Safa ve Merve arasında sa'y yapar ve son olarak tıraş olup ihramdan çıkarlardı. Ahmesîlerden olan Evs ve Hazrec kabilesi ve diğer Ahmesî kabileler

³³² Cevad Ali, a.e., c. VI, s. 386.

³³³ İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 126.

³³⁴ Ali Osman Ateş, a.g.e., s. 172.

³³⁵ İbn İshak, a.g.e., s. 78.

vakfe yaparken herkesle birlikte durur, fakat başlarını tıraş etmezlerdi. Tavaf bittikten sonra deniz kıyısında Müşellel Dağı'nın yanında Kudayd denilen mevkide dikili bulunan siyah şekilsiz bir put olan Menatın yanına gelirler ve bu putun yanında tıraş olurlardı. Bu hareketi yapmayanın haccı tamamlanmış sayılmazdı.³³⁶

Cahiliye Arapları için umre dinin şiarı ve kurallarındandır. Cahiliye ehli umreyi Recep ayında yapardı. İslam'da olduğu gibi Cahiliye döneminde de umre yapanlar; Kâbe'yi tavaf eder, Safa ile Merve arasında sa'y yapar, kurban keser ve putlarının etrafını tavaf ederlerdi.³³⁷

E. Kurban

Arapça bir kelime olan قربان (kurban) kelimesi, yakın olmak, yaklaşmak, yakınlık anlamlarında kullanılan *k-r-b* kökünden gelip, kendisiyle Allah'a yaklaşılan şey demektir.³³⁸

Hac suresi 34. ayete³³⁹ göre bütün ümmetlerde mevcut olan kurban ibadetini cahiliye Arapları da sürdürüyorlardı. Onlar belli zamanlarda veya önemli kabul ettikleri olaylar vesilesiyle gerek Kâbe'deki gerekse Mekke dışındaki putlarının yanında mabede olan saygılarını, putlara olan bağlılıklarını göstermek, onlara yaklaşmak amacıyla deve, sığır, koyun, ceylan gibi hayvanları keserek kanını onların üzerine döker, kurbanı parçalayıp dikili taşların üzerine bırakır, yırtıcı hayvanların ve kuşların yemesini beklerlerdi.³⁴⁰

Araplar Kâbe gibi saygı gösterdikleri ve “tağut” (ev) adını verdikleri tapınakları da tavaf eder, hediyeler sunar ve kurban keserlerdi.³⁴¹ Ayrıca Kâbe'nin

³³⁶ Müslim, “Hac”, 239-240, İbn Kelbî, **a.g.e.**, s. 10; Soysaldı, **a.g.e.**, s. 156.

³³⁷ Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 392.

³³⁸ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. X, s. 124; İsfahâni, **el-Müfredat**, s. 1197; Zâvi, **a.g.e.**, s. 158; Şemsettin Sami (ö. 1322/1904), **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul, 1318, s. 1062; Ali Rafet Özkan, **Dinlerde Kurban Kültü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 129.

³³⁹ Biz, her ümmete -(Kurban kesmeye uygun) hayvan cinsinden kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah'ın adını anımlar diye- kurban kesmeyi gerekli kıldık. Şimdi, İlahımız, bir tek İlah'tır. Öyle ise, O'na teslim olun. (Ey Muhammed!) O ihlaslı ve mütevazî insanları müjdele!

³⁴⁰ İbn Kesir, **a.g.e.**, c. III, s. 223; Ali Bardakoğlu, “Kurban”, **DİA**, Ankara, 2002, c. XXVI, s. 436.

³⁴¹ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 69-70.

etrafında yer alan, ilahî değer atfedilen ve özelliğine göre “ensâb, esnâm, evsân” denilen taşlara kurbanlar kesilerek ibadet ederlerdi.³⁴²

Hac konusunda ifade ettiğimiz gibi hacılar tavaf, sa’y ve cemrelerin taşlanmasıdan sonra, Safa ve Merve’nin yanında bulunan İsfâf ve Naile isimli putların önünde kurbanlarını keser, kanını Kâbe’nin duvarlarına sürer ve bu etten yemezlerdi.³⁴³

Nitekim bu konuyla ilgili En’am suresinin 138. ayetinde şöyle buyurulmaktadır:

“Onlar saçma düşüncelerine göre dediler ki: "Bu (tanrılar için ayrılan) hayvanlarla ekinler haramdır. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır." Birtakım hayvanlar da vardır ki, (Allah böyle emrediyor diye) O'na iftira ederek üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır.”

Mevdudi Arapların dua, niyaz, dilek ve isteklerde bulunurken, özellikle hayvanlarını putlara adarken Allah’ın adını anmadıklarını söylemektedir. Ona göre bu adak hayvanlara binerek hac yapmak caiz değildi. Zira hac ve tavaf yaparken Allah’ın adını anma mecburiyeti vardı. Yani bu yasaklar Allah tarafından konmamasına rağmen Araplar öyle düşünüyorlardı.³⁴⁴

Arapların bu yasaklarına karşın Kur’an, kurbanın dikili taşların üstüne konulup terkedilmesini Hac suresi 36. ayet ile reddetmiş, kesilen kurbanların etlerinden yenilmesi gerektiğini bildirmiştir:

“Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu halde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah'ın ismini anınız (ve kurban ediniz). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık (canı çıktığında) onlardan hem kendiniz yeyin, hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen fakirlere yedin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”

³⁴² İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, 7. bsk, Ankara, 1989, s. 13; Çelikkol, **a.g.e.**, s. 154-164.

³⁴³ Mâlik b. Enes, “Hac”, 933; İbnu’l-Kelbi, **a.g.e.**, s. 62; Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 388.

³⁴⁴ Mevdûdî, **a.g.e.**, c. I, s. 623; Ayrıca bkz. Taberi, **Câmiu'l-Beyan**, c. III, s. 567-568; Elmalılı, **a.g.e.**, c. III, s. 521-524.

Kaynakların belirttiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) “Allah’tan başkası adına hayvan kesene Allah lanet etsin” buyurarak putlara kurban kesmeyi yasaklamıştır.³⁴⁵

Kur’an bu konuyu şöyle anlatmaktadır:

“Üzerine Allah’ın adı anılmayıp (başkasının adı anıldığı için) fisk olduğu muhakkak olan şeylerden yemeyin! Ve şeytanlar kendi dostlarına, sizi (iyi ve kötüyü belirleme konusunda) tartışmaya çekmeye telkin ederler; ve eğer onlara uyarmanız, hiç kuşkusuz siz Allah’tan başkasına ilahlık yakıştırmış olursunuz.”³⁴⁶

“Allah’ın ayetlerine inanıyorsanız, üzerine O’nun adı anılarak kesilenlerden yeyin.”³⁴⁷

Bazı kaynaklara göre müslümanların bir kısmı kurban kesmek suretiyle Kâbe’ye saygı göstermeye kendilerinin daha lâayık olduğunu düşünerek bu âdeti devam ettirmek istemiş ve Hz. Peygamber (s.a.v)’e gelip “Ey Allah’ın Resûlü! Cahiliye müşrikleri Kâbe’yi kurban keserek tazim ediyorlar, et ve kanlarını Kâbe’ye ve dikili taşlar üzerine sürüyorlar oysa ki Kâbe’yi tazim etmek en fazla bizim hakkımız.” diyerek kurbanı kesmeye kendilerinin daha layık olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v) bu uygulamanın doğru olmadığını ifade ederek yasaklamıştır.³⁴⁸

Bu olay üzerine Hac suresi 37. ayetiyle kanda aranan mananın takvada aranması gerektiği ifade edilmiştir:

“Onların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşır; fakat O’na sadece sizin takvanız ulaşır.”

İslam öncesi dönemde bazen belli zaman, olay veya durumlarda çeşitli kurban merasimleri düzenlenirken bazen de herhangi bir mevsime, güne bağlı olamadan kesilen kurbanlar da vardı. Mesela, putların takdis edildiği muhtelif kutlama ve eğlence günlerinde icra edilen ve Mekke yakınlarında yılda bir defa kutlanan *Zât-ü*

³⁴⁵ Müslim, “Edahi”, 45, Nesai, “Dahâyâ”, 34.

³⁴⁶ el-En’am, 6/121; en-Nahl, 16/115.

³⁴⁷ el-En’am, 6/118.

³⁴⁸ İbn Kesir, a.g.e., c. V, s. 443; Cevad Ali, a.g.e., c. VI, s. 196; Elmalılı, a.g.e., c. II, s. 1564 vd.; Murat Sarıcık, a.g.e., s. 257.

Envât bayramında, bu adla anılan ağacın çevresinde toplanılır ve bu ağaca kurban kesilirdi. Yine Mekkelilerin yılda bir defa kutladıkları *Buvâne* bayramında kurbanların kesildiği ve Receb ayının ilk on gününde "atîre" adı verilen koyunun putlar için kurban edildiği bilinmektedir.³⁴⁹

Ancak Zemahşeri, atîreyi bir adak kurbanı olarak zikretmektedir. Şayet bir adam "Develerim yüze ulaşırsa, onlardan birini Receb'de atîre keseceğim" der ise, bu adak/nezir kurbanı olurdu.³⁵⁰ Buradan da anlaşıldığına göre atîre duruma göre farklı anlamlar taşımaktadır.

Receb ayı, kendisine hürmet ve tazim edilen bir ay olduğu için kurbanlar bu ayda kesilmektedir.³⁵¹ Ahmesî olan Mudarlılar bu aya çok saygı göstermişlerdir. Mudarlılar çok kalabalık bir kabile olduğu için, onların bu aya verdiği ehemmiyet diğer kabileleri de oldukça etkilemiştir.³⁵²

Belli bir vakte bağlı olmayan kurbanlar ise, çocuğun doğumunda, temel atma törenlerinde, askerî saldırı veya zafer kazanma gibi durumlarda kesilen kurbanlardır.³⁵³

Ayrıca yeni doğan çocuk için kesilen kurbanın deve veya koyunun ilk doğan yavrusu eve bereket getireceği düşüncesiyle kesilir, kanı putların başına akıtılır, eti yenir ve derisi bir ağacın üstüne atılırdı ve buna *fera* denilirdi.³⁵⁴ Köken olarak fer'a kelimesinden türeyen bu kelime, dal manasına gelip, "fer'uş-şecer: ağacın dalı" deyimini ile soy anlamını çağrıştırmaktadır.³⁵⁵

İslam ile birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v) "*İslam'da fera' ve atîre yoktur*"³⁵⁶ hadisi bu iki uygulamanın kaldırıldığını göstermesi açısından önemlidir.

³⁴⁹ Ezrakî, **a.g.e.**, s. 116; İbn Habîb, **el-Muhabber**, s. 312; İbn Kelbi, **a.g.e.**, s. 20; İsmail Narin, "Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti", **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2009, s. 51.

³⁵⁰ Zemahşeri, **Bülûğu'l-Ereb**, c. III, s. 41.

³⁵¹ Sarıcık, **a.g.e.**, s. 257.

³⁵² Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, **Târihu'l-İslâm**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1982, c. I, s. 10.

³⁵³ Narin, **a.g.e.**, s. 51.

³⁵⁴ Kürşat Demirci, "Hayvan", **DİA**, İstanbul, 1998, c. XVII, s. 84; Bardakoğlu, "Kurban", s. 436.

³⁵⁵ İsfahâni, **el-Müfredat**, s. 377; Sarıcık, **a.g.e.**, s. 259.

³⁵⁶ Buhari, "Akika", 4.

Kur'an'da Maide suresinin 103. ayetinde cahiliye Araplarının bahîre, sâibe, vesîle ve hâm adındaki hayvanları putlara kurban ettikleri ve onlar adına üzerlerinde tasarrufta buldukları kaydedilmektedir:

“Allah bahira, saibe, vasile ve hamî diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz.”

Bu hayvanlarla ilgili olarak kaynaklarda şu bilgilere yer verilmektedir: Araplara göre sonuncusu erkek olmak üzere beş veya on batın doğuran *bahîre* devesi, sağılmaz, üzerine yük vurulmaz, sırtına binilmez ve eti kadınlara haram erkeklere helal sayılırdı. En'am suresi 139. ayetteki “Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza haram kılınmıştır” ifadesi bu uygulama üzerine indirilmiştir. Söz konusu olan bu devenin kulağı yarılr ve bu kulak yarma işinin o hayvanın putlara adanmışlığını gösterirdi. Nisa suresi 119. ayette geçen “hayvanların kulaklarını yarma” ifadesi bundan dolayıdır. *Sâibe*, bir kimsenin yakalandığı hastalıktan kurtulduğu takdirde bir deveyi sâibe yapma adağında bulunduğu deve demektir. Bu kurban geleneğini ilk ortaya atan Amr b. Luhay'dır.³⁵⁷

Amr hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle söylediği rivayet edilmektedir: *“Amr b. Luhay'ı cehennemde bağırsaklarını ateşin içinde sürüklerken gördüm. Çünkü sâibeleri ilk salıveren oydu”*³⁵⁸

“Cehennem bana gösterildi. Amr b. Luhay'ı kısa buylu, açık tenli, mavi gözlü, bağırsaklarını ateşte sürükleyen biri olarak gördüm. Bu kimdir diye sordum. ‘Bu Amr b. Luhay'dır. El-Bahîre, el-Vasîle, es-Sâibe, el-Hâmiye'yi ilk getiren, İbrahim peygamberin dinini değiştiren ve Arapları putçuluğa götüren adamdır’denildi. Onun soyundan gelen ve ona en çok benzeyen Katan b. Abdi'l-Uzza'dır dedi. Katan atılarak: ‘Ey Allah'ın elçisi, ona benzemek bana zarar verir mi? dedi. Hz. Peygamber (s.a.v): ‘Hayır sen müslümansın, o ise kâfirdi’ dedi.”³⁵⁹

³⁵⁷ Buhari, “Amel”; 11, “Menâkıb”, 9; İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 64; Ya'kubî, **a.g.e.**, c. I, s. 254 vd; Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 34.

³⁵⁸ Müslim, “Küsûf”, 3.

³⁵⁹ Buhari, “Menakıb”, 9; Müslim, “Cennet”, 50; Ahmed b. Hanbel, c. I, s. 446.

Cahiliye Arapları koyun dişi doğurduğunda yavruyu besleyip büyütürler, erkek doğurduğunda ise putlara kurban ederlerdi. Kuzuların biri dişi biri erkek olarak ikiz doğmaları halinde dişinin hürmetine erkeği de kurban etmekten vazgeçer ve o erkek kuzuya *vasîle* derlerdi. *Hâmî* ise, on nesil deveyi dölleyen devedir ve bu duruma gelen devenin artık sırtına yük vurulmaz, ona binilmez ve kırlara salınırdı.³⁶⁰

“(Allah dişi ve erkek olarak) sekiz eş yarattı: Koyundan iki, keçiden iki. De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin.”

“Deveden de iki, sığırdan da iki (yarattı): De ki: O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Yoksa Allah’ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir? Şüphesiz Allah o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”³⁶¹

Kur’an yukarıda zikrettiğimiz ayet ile bu uygulamayı kaldırarak Allah’ın imtiyazlı herhangi bir hayvan cinsi belirlemediğini, bunlardan faydalanmayı haram kılmadığını ve bu telakkilerin Allah’a iftiradan başka bir şey olmadığını vurgulamıştır.³⁶² Böylece bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî konusunda yapılan tarifler, cahiliye Araplarında farklı isim ve mahiyette kurban geleneğinin varlığını ve adaklara riayet edildiğini göstermektedir.³⁶³

II. BİD'AT OLAN HUMS İBADETLERİ

Ahmesîler gerek hac ibadetlerini icra ederken gerekse sosyal hayat ile ilgili durumlarda birtakım bid’atler ortaya atmışlardır. Tez boyunca ara ara anlatmaya çalıştığımız bu bid’atleri birkaç başlık halinde şöyle ifade etmemiz mümkündür:

³⁶⁰ Kurtubî, **a.g.e.**, c. VI, 217; eaberi, **a.g.e.**, c. 5, s. 89 vd; er-Razi, **a.g.e.**, c. V, s. 158; İbn Kesir, **a.g.e.**, c. III, s. 385; Elmalılı, **a.g.e.**, c. III, s. 2060; Elik, **a.g.e.**, s. 293; Ahmet Önkâl, “Deve”, **DİA**, İstanbul, 1994, c. IX, s. 224.

³⁶¹ el-En’am, 6/143-144.

³⁶² Razi, **a.g.e.**, c. IV, s. 447.

³⁶³ Narin, **a.g.e.**, s. 78.

A. Kabe'nin Çıplak Olarak Tavaf Edilmesi

Kabe'nin çıplak olarak haccedilmesi geleneği Ahmesîlerin Hille dinine mensup Araplara uyguladığı en önemli kurallardan biriydi. Kaynakların belirttiğine göre, Araplardan yalnızca Ahmesî olanlar elbiseleriyle tavaf edebilirdi. Hille dinine mensup herhangi bir kimse Kabe'yi tavaf etmek istediği zaman ya Ahmesîlerin elbisesini ödünç alır ya da kiralarak veya satın alarak elbiseyi temin ederdi. Eğer hacının Mekke'den elbisesini verecek bir dostu veya kiralayacak/satın alacak bir durumu yoksa Kabe'yi çıplak bir şekilde tavaf ederdi.³⁶⁴

Bu uygulama hacca ilk kez gelenler için söz konusuydu. Onların inancına göre Hille mensubu hacı adayı günahkâr olup günahına elbisesini de ortak ettiği için elbisesi ile tavaf etmesi doğru değildi. Böylece kişi Ahmesîlerden aldığı elbise ile ancak Kâbe'yi tavaf ederdi. Bu elbiseye لقي "lekâ" derlerdi. Hac tamamlandıktan sonra hacı elbiseyi İsaf ve Nâile putları arasında terk ederdi. Zira bu kural ile günahlarından elbise ile birlikte kurtulduğuna inanırdı. O elbiseye kimse dokunmaz, gelen geçen ayaklarıyla üstüne basar ve böylece elbise güneş, yağmur, rüzgar ile toza toprağa karışırdı. Bu kurala kimse muhalefet edemez, aksi takdirde cezalandırılırdı.³⁶⁵

Ahmesîlerin bu tatbikatının ticari bir kazanç elde etmeye yönelik olduğunu söyleyenler olmuşsa da³⁶⁶, kanaatimizce bu pratik dinî bir inanç gereği uygulanıyordu. Eğer amaç salt ticarî menfaat olsaydı her hac tekrarında hacılara elbise satın alma ve kiralama şartı koşulur, ödünç almak gibi seçenekler sunulmazdı. Oysa çıplak tavaf etme uygulaması hacca ilk defa gelen kişiler için zorunlu olan bir kuraldı.

Rivayetlere göre Hille dinine mensup biri giymiş olduğu elbiseyle tavaf edip onu çıkarıp atmaya mecbur olduğunda üzülerek şöyle dediği nakledilmektedir:

³⁶⁴ İbn İshak, **a.g.e.**, s. 75- 81; İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 238-39; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 359; Ayrıca bkz. Makdisî (ö. 355/966), **Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh**, nşr. Clement Huart, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y, c. IV, s. 32; Ali Çelik, **İslâm'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları - Hicaz Bölgesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 49-50.

³⁶⁵ İbn Hişam, **a.e.**, c. I, s. 219; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 292; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 358; Soylu, "Hums", **a.g.e.**, s. 364.

³⁶⁶ Kılıç, **a.g.e.**, s. 82.

“Bana hüznün ve keder olarak, meyil ve muhabbetimin elbisem üzerinde devam etmesi kâfidir. Bu elbisem, tavaf edenler arasına atılmış bir turfadır (eski, değersiz), artık benim için ona el sürmek haramdır.”³⁶⁷

Kabe’yi çıplak tavaf etme kuralı Hille dinine mensup kadınlar için de geçerliydi ve belli şartlara bağlıydı. Eğer onlardan bir kadın Kabe’yi tavaf etmek istediği zaman bir iç gömleğin dışında geri kalan elbiselerini çıkarır ve yarı çıplak bir şekilde Kabe’yi tavaf ederdi. Kadınlar gündüz tavafında erkeklerin bakışlarına maruz kalmamak için genellikle gece tavafını tercih ederlerdi. Erkekler ise gündüz tavaf ederlerdi. Çıplak bir şekilde yapılan tavaf el çırpma ve ıslık çalma suretiyle gerçekleştirilirdi. Eğer hacı ilk kez tavaf ediyorsa çıplak, ikinci kez tavaf ediyorsa Ahmesîler gibi elbiseleriyle tavaf ederdi.³⁶⁸ Cevad Ali Araf suresinin 31 ve 32. ayetinin bu uygulama üzerine indirildiğini belirtmektedir:

“Ey Adem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”

De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz.

Yukarıda bahsi geçen rivayetleri esas alarak Ahmesîlerin maddi ve manevi menfaatler elde etmek amacıyla Hums kavramını ortaya attıkları yönünde iddialar vardır. Ancak Ahmesîlerin tavaf elbisesi için koymuş oldukları bu kuralları salt ekonomik çıkarlar doğrultusunda değerlendirmek doğru değildir. Zira her şeyden önce Ahmesîler dinine sıkı bir şekilde bağlı olan dindar bir topluluktur ve öyle anlaşılıyor ki, Ahmesîler dinî bir anlam verdikleri bu uygulamaları birtakım bid’atlerle birlikte sürdürüyorlardı. Eğer Ahmesîler sırf ekonomik menfaat sağlamak amacıyla bu kuralları koymuş olsalardı, elbise kiralamak veya ödünç almak gibi alternatifler sunmak yerine direkt satın almalarını şart koşardı. Halbuki bunu bir inanç gereği yapıyorlar ve insanların Harem bölgesine günahlarıyla gelip ibadet etmelerini doğru bulmuyorlardı. Cevad Ali’nin bu konudaki nakli, Ahmesîlerin bu

³⁶⁷ İbn İshak, **a.g.e.**, s. 81; İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 239; Ateş, **a.g.e.**, s. 157.

³⁶⁸ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 358-359, 361.

uygulamayı salt ticari gelir elde etmek gayesiyle değil; ticareti dinin şiarı gibi gördüklerini ifade etmektedir. Ona göre, Ahmesîler mallarını Rableri için, Kâbe'ye ve zayıf kimselere harcarlardı. Sadaka vermeyi ve ihtiyaç sahiplerini doyurmayı dinin emirlerinden bilirlerdi. Zira din ile ticareti birleştiren bir toplumdur.³⁶⁹ Dolayısıyla ticaretle elde ettikleri gelirleri yine Allah yolunda harcayarak sistemi bu şekilde yürütüyorlardı.

Sonuç olarak İslam hiçbir durumda çıplak tavafa izin vermemiştir. Nitekim A'raf suresinin 28. ayetinde şöyle buyurulmaktadır:

“Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: “Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti” derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?”

Cevad Ali, Taberî'nin bu ayet ile ilgili görüşünü naklederek şöyle der:

“Bu ayet Kâbe'yi çıplak tavaf edenler hakkında indirilmiştir. Yani onlara ayet ile deniliyor ki: “Bunu niçin yapıyorsunuz?” Onlar da: “Biz atalarımızdan öyle gördük. Bu Allah'ın bize emridir. Onlar nasıl yapmışsa biz de öyle yapıyoruz. Onların yoluna uyuyor, onların sünnetlerini sünnet ediniyoruz. Allah bize neyi emrediyorsa biz ona uyuyoruz” diyorlar. Oysa bu eski bir cahiliye sünnetidir.”³⁷⁰

B. Arafat'ta Vakfe Yapmayı Terk Etmeleri

Ahmesîlerin en önemli kurallardan ikincisi Arafat'ta vakfe yapmamalarıydı. Kaynakların belirttiğine göre Ahmesîler anlaşmalı oldukları kabileler ve akrabalarıyla birlikte Arafat'tan değil, Nemire civarındaki Mağmes'ten akın akın Müzdelife'ye yönelirlerdi. Ahmesî olmayan diğer Araplar ise Arafat'tan Müzdelife'ye giderlerdi. Böylece Ahmesîler hac kurallarından olan Arafat'ta vakfe yapmayı terk ederlerdi. Zira onlar Harem ehli oldukları için diğer insanlar gibi Harem'den dışarı çıkmazlar, Müzdelife'den ileriye gidemezler ve *“Biz ehlullahız, Kabe'nin dostuyuz, Mekke'nin sakinlerinden olan Kattanî kabilesindeniz.*

³⁶⁹ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 369.

³⁷⁰ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 361.

Araplardan hiçbir kimse bizim sahip olduğumuz mertebede değildir. Araplar bizi bildikleri/tanıdıkları gibi hiçbir kabileyi bilmezler/tanımazlar.” derlerdi.³⁷¹

Ahmesîler hacca gelenleri Arafat gibi Harem bölgesinden olmayan bölgeleri yüceltip haddi aşmamaları konusunda şöyle uyarmaktadır: “Hiçbir şeyi Harem’deki gibi yüceltmeyin. Hac yaparken Harem’de haddi aşmayın. Hareminize gelen insanları korkutmayın.”³⁷² Görüldüğü gibi Ahmesîler Hille’den Harem dışındaki yerlerde abartılı törenler yaparak fazla anlam yükleyip yüceltmemelerini istemekte ve o yerleri zamanla kutsama tehlikesinden dolayı uyarmaktadır. Böylece Ahmesîler hac kurallarını kısaltarak, Arafat’ta vakfe yapmayı terkettiler. Güneş dağın tepesine vurduğu zaman Nemire’de Ahmesîler koşmaya başlar ve Müzdelife’de toplanırlardı. Sonra şöyle derlerdi: “Biz Hums’uz, Biz Harem ehliyiz, Harem’in dışına çıkamayız”³⁷³ diyerek Arafat’ta vakfe yapmayı terk ederlerdi.

Ahmesîlerin dışında kalan Araplar Zilhicce ayının 9’unda Arafat’ta vakfeye dururlardı. Bu güne “Arafat günü” derlerdi. Arafat’ta vakfe yaptıktan sonra akın akın Müzdelife’ye giderlerdi. Müzdelife’den sonra da güneşin doğma vaktinde şeytan taşlamak ve kurban kesmek için Mina’ya giderlerdi.³⁷⁴ Rivayetlere göre Kusay b. Kilab karanlıkta daha iyi görebilmek için Müzdelife’ye giderken ateş yakardı. Daha sonra Araplar da bu adeti sürdürmüşlerdir. İslam ile birlikte ateş yakma uygulaması devam etmiştir.³⁷⁵

Bazı alimlere göre Arapların bir kısmı güneş doğuncaya kadar akın halinde Müzdelife’ye gitmeyip اشرق ثبير “Ey Sebir dağı, aydınlan!” derlerdi. Bunu yapmalarının sebebi güneşe de tapmalarıydı.³⁷⁶ Zira bu inanç sebebiyle Araplar çocuklarına Abdüşşems (güneşin oğlu) adını veriyorlardı. Buna mukabil Kureyşliler

³⁷¹ İbn Habîb, **el-Muhabber**, s. 379; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 361-362, 383.

³⁷² Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 362.

³⁷³ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 216; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 292; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 362, 379.

³⁷⁴ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 382-384.

³⁷⁵ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 384;

³⁷⁶ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 385.

de Şi'ra yıldızını kutsuyorlardı.³⁷⁷ Necm suresinin 49 ayetinde bu inanca şöyle işaret edilmektedir:

“Doğrusu Şi'ra yıldızının Rabbi de O'dur.”

Peygamber (a.s) bu inanca muhalefet ederek güneş doğmadan önce Müzdelife'ye gitmiştir. Böylece bu vakti değiştirmiştir.³⁷⁸

Rivayetlere göre Arafat'tan dönüşte hacıların aldığı bir izin vardı. Bu dededen babaya geçen bir nöbet ile icra edilen bir görevdi. M. Hamidullah'a göre, Ahmesî olan Mudar oğullarından Gavs b. Mürre'ye verilmişti. Ona “Sûfe” denilirdi. Ancak Cevad Ali bu görevin o toplumda şöhretiyle bilinen Amîle İbn Halid el-Advanî'ye verildiğini kaydetmektedir. Ona “Ebu Seyyare” dediklerini zikretmektedir. Bu kimse 40 yıl boyunca insanlara Müzdelife'den Mina'ya geçmelerine izin verirdi. Siyah bir eşeğe biner ve Sebir dağının en yüksek yerinde beklerdi. İnsanlar ona “*Ey Sûfe/Ebu Seyyare! İzin ver de Arafat'tan inelim.*” diyerek izin isterlerdi. O da güneşin ilk ışıklarıyla birlikte اشرق ثبير كيما نغير “*Ey Sebir dağı, aydınlan ki, biz de acele kurban kesmeye gidelim.*” diye bağırarak izin verdiğini duyururdu.³⁷⁹

Arafat'tan dönüş vakti, güneş tam dağın tepesinde, insanların başında sarıkların durduğu gibi bir zamandı. Ahmesîler Hz. Peygamber (s.a.v)'in de bu vakitte döneceğini zannetmişlerdi. Oysa Peygamber (s.a.v) dönüşünü güneş batıncaya kadar ertelemişti. Daha sonra akşam vaktinde, beraberinde Usame b. Zeyd ile Arafat'tan Müzdelife'ye yürümüştü. Hz. Peygamber (s.a.v) Arapların Müzdelife'ye doğru koşmalarını yasaklayarak, yavaş yavaş ilerlemelerini emretmiştir.³⁸⁰ Böylece bir Ahmesî olarak bu uygulamayı ortadan kaldırmıştır.

Ahmesîlerin Arafat'ta vakfe yapmayı terketmeleri üzerine Bakara suresinin 199. ayeti indirilmiş ve onlara vakfe yapmaları şöyle emredilmiştir:

³⁷⁷ Azimli, **a.g.e.**, s. 68.

³⁷⁸ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 385.

³⁷⁹ Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 386.; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, c. II, s. 903; Ali Osman Ateş, **a.g.e.**, s. 150-151.

³⁸⁰ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 216; Cevad Ali, **a.e.**, c. VI, s. 379; Soysaldı, **a.g.e.**, s. 160.

“Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir.”

Bu ayette Ahmesîlerden yalnız Müzdelife ile yetinip Arafat'ta vakfe yapmayı terketmemeleri istenmiş, akıp gelmenin Arafat'tan yapılmasının lüzumlu oluşu vurgulanmış ve hacda herkesin bulunması gerektiğine işaret edilmiştir. Devamındaki ayette haccın arkasından Mina günlerine işaret vardır:

“Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın.”

Zira Araplar hac ibadetini bitirdikten sonra Mina'da mescid ile dağ arasındaki yerde dururlar, atalarının övgülerini ve özel günlerini anıp hatırlarlardı. Bunun yerine şimdi Mina'da Allah'ın zikri ile meşgul olmak emredilerek o adetin kaldırılması gerektiğine işaret edilmektedir.³⁸¹

C. İhramlıyken Evlerine Kapısından Girmemeleri

Ahmesîlerin en önemli kurallarından üçüncüsü de ihramlıyken evlerine kapısından girmemeleri idi. Rivayetlere göre, İslam'dan önce cahiliye döneminde Ahmesîlerden bir adam ihrama girdiği zaman elbiseleriyle Kâbe'yi tavaf ederdi. Ahmesîler Arafat dönüşü yemek yeme veya bazı ihtiyaçlarını karşılamak istedikleri zaman, evlerine arkadan girerlerdi. Kapının eşiğinden veya altından eve girmeyi haram kılmışlardır. Böylece evin arkasından bir delik açıp oradan eve girip çıkarlar, kapısından girmezlerdi.³⁸²

Bakara suresinin 189. ayetinde bu konuya şöyle işaret edilmektedir:

“Sana, hilal şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lakin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”

³⁸¹ Yazır, a.g.e., c. II, s. 57; Ayrıca bkz. Taberi, a.g.e., c. I, s. 495.

³⁸² Ezrakî, a.g.e., s. 171; Cevad Ali, a.e., c. VI, s. 362.

Razi'ye göre cahiliye halkı ihrama girdikleri zaman evlerinin veya çadırlarının arkalarını delerler, oradan girer çıkarlardı. Dinî gayretlerinden dolayı Humslu olan Kureyş, Kinâne, Huzaa, Sakif, Haysem, Amir b. Sa'saa oğulları, Nasr b. Muaviye oğulları ihramlı oldukları zaman evlerine kapılarından girmezlerdi.³⁸³

Razi söz konusu ayetin sebebi nüzulünün şu olay olduğunu nakletmektedir: Bir gün Resulullah ihrama girdiği sırada yanında ihramlı birisi vardı. Resulullah ihramla harab bir bağın kapısından girdi. O adam da Peygamberi görüp arkasına düştü. Ona "Çekil!" dedi. O da "Niçin?" diye sorunca: "Sen ihramlı olduğun halde kapıdan girdin." buyurdular. O adam da "Ey Allah'ın Resülü! Ben senin sünnet ve irşadına razıyım. Sen girdin, ben de girdim" dedi.³⁸⁴

Ayetin devamında "Ey insanlar, iyilik, ihramlı iken evlere arka taraflarından girmek değildir. İyilik Allah'tan korkan ve onun haram kaldığı şeylerden sakınanın yaptığıdır. Artık evlere normal yol olan kapılarından girin."³⁸⁵ şeklindeki ifadeler evlere arkadan girmenin bir ibadet olmadığını ortaya koymuştur.

Zührî (ö. 124/741)'ye göre de evlerine arkadan girmelerinin sebebi, hacca giden insanların bir zaruretten dolayı tekrar evlerine dönmeleri durumunda, kendileriyle gök arasında herhangi bir şeyin girmesini istememeleriydi. Kapının buna engel olduğunu düşünüyorlardı. İbn Abbas'a göre ise, insanlardan birinin herhangi bir düşmanından korkması halinde ihrama girmesi, böylece düşmanın tecavüzünden emin olmasıydı. İhrama giren ise evinin normal kapısından girmez arkadan açtığı bir delikten içeri girerdi. Ata (ö. 115/733) ve Mücahid'e (ö. 103/721) göre ise, böyle yapmalarının sebebi, bunu takva saymalarıydı.³⁸⁶

Elmalılı, Ahmesîlerin evlerinin kapısını bırakıp arka tarafından girme şeklindeki bir adete sahip olduklarını söylemektedir.³⁸⁷ Ayrıca Taberi konuyla ilgili görüşünü ifade ederek şu rivayeti nakletmektedir: "Resulullah Medine'ye hicret edince ilk olarak Ensar'da gördüğü bu halleri yasaklamamış ve onları bu adete uyup

³⁸³ Razi, **a.g.e.**, c. IV, s. 423.

³⁸⁴ Razi, **a.e.**, c. II, s. 24.

³⁸⁵ Taberi, **el-Câmiu'l-Beyan**, c. I, s. 454.

³⁸⁶ Taberi, **a.g.e.**, c. I, s. 454.

³⁸⁷ Yazır, **a.g.e.**, c. II, s. 423.

uymamakta serbest bırakmıştı. “Bir keresinde Resulullah bir yere normal kapısından içeri girdi. Bunu gören Ensar’dan bir adam da Resulullah gibi normal kapısından içeri girdi. Resulullah ona bunu niçin yaptığını sorunca o da: “Senin yaptığını yaptım” cevabını vermişti. Resulullah ona “Ben Ahmesîyim” deyince o da “Ben de Ahmesîyim” dedi. Yani “Senin dinine tabiyim” demek istemişti.”³⁸⁸

Cevad Ali’nin belirttiğine göre, bir adam hac veya umre için ihrama girdiği zaman evine veya odasına kapısından girmezdi. Eğer o kimse Ahmesî ise (Kureyş, Kinane, Huzaa, Sakif, Haysem, Benû Amir b. Sa’saa ve Benû Nadr b. Muaviye), evinin arkasından bir delik açarak oradan evine girip çıkar veya merdiven ile tırmanarak evine girerdi. Bedeviler de, ihramdan çıkıncaya kadar çadırın arkasından girer, kapısından girmezdi.³⁸⁹

Sonuç olarak Ahmesilerin takva gereği olarak yaptıkları bu uygulama ayet ile düzeltilerek, iyiliğin sadece Allah'tan korkup onun haram kıldığı şeylerden sakınmak suretiyle gerçekleşeceği ifade edilmiştir.

D. Zihar Geleneği

Bir fıkıh terimi olarak zihar kelimesi lügatte sırt, arka manasına gelip, bir kimsenin hanımını kendisine ebediyyen haram olan annesine benzetmesi demektir.³⁹⁰

Zihar konusuna geçmeden önce cahiliye Araplarında boşanma geleneğine bir göz atılması gerekmektedir:

İslam öncesi dönemde boşanmanın evlilik gibi bazı kuralları ve bilinen sebepleri vardı. Mesela boşanma genellikle bir adamın karısına “Seni boşadım” demesiyle gerçekleşirdi. Boşanmada “Seni serbest bıraktım”, “Dilediğin yere git”, “Şu deve gibi serbestsin (boşsun)”, “Benim hakkım senin ailendedir”, “Ceylanı öküze tercih ettim”, “Seni hür bıraktım” gibi benzeri ifadeler kullanılırdı.³⁹¹

³⁸⁸ Taberi, a.e., c. I, s. 455; Ayrıca bkz. Ezrakî, a.g.e., s. 171; Cevad Ali, a.e., c. VI, s. 372.

³⁸⁹ Cevad Ali, a.e., c. VI, s. 371-372.

³⁹⁰ İbn Fâris, a.g.e., c. III, s. 471-472; İsfahâni, el-Müfredat, s. 958-960.

³⁹¹ Cevad Ali, a.e., c. V, s. 548-549.

Talak eski cahiliye terimlerindedir. Bir erkeğin hanımına “Sen boşsun” demesi ile boşanan kimse eşi üzerindeki bütün haklarından vazgeçerek ayrılırdı. İslam’ın zuhuru esnasında Mekke ehli arasındaki en yaygın boşanma şekli, kadının ayrı ayrı üç kez boşanmasıdır. Bu hak yalnızca erkeğe tanındığı için, erkek onu dilediği zaman kullanırdı. Ancak kadının boşanma hakkı söz konusu değildi. Rivayetlere göre bu, İbrahim’in oğlu İsmail’e nispet edilen bir adettir. Onlardan biri eşini bir kez boşadığı zaman ikinci kez evlenme hakkı doğardı. Sonra dilerse ona dönebilirdi. İkinci kez boşarsa isterse ona tekrar dönerdi. Üçüncü boşanma gerçekleşikten sonra evlenme yolu kapanırdı. Böylece “talak-ı bain” ile boşanmış olurdu. Bunun manası boşanan nasıl bir özür getirirse getirsin üç boşanma gerçekleştiği zaman eşe dönüşün imkansız olmasıdır. Şair A’sânın eşini bu şekilde boşadığı ve üç talaktan sonra üzüntüsünü beyitlerle dile getirdiğini kaynaklar nakletmektedir.³⁹²

Rivayetlere göre cahiliye Arapları, eşi üç kez boşadıktan sonra dördüncü bir dönüşü mübah kılmak için çok az rastlanan bi talak çözümü buldular. Buna göre bir kimsenin üçüncü kez boşanma gerçekleşikten sonra boşadığı kocasına dönebilmesi için yabancı bir erkek ile birleşmesi gerekirdi. Böylece ilk evlendiği eşine döndüğü zaman yeni eşi olmuş olurdu. Ancak bu toplum içerisinde kınanan bir boşanma şekli olduğu için yaygınlık kazanmamıştır.³⁹³

İslam hukukunda “hulle” olarak bilinen bu uygulama görüldüğü gibi cahiliye döneminde gerçekleşen bir uygulamadır. İslam toplumlarında yaygınlaşmasının sebebi de İslam’ın böyle bir işlemi caiz görmesinden değil İslam toplumunda yaşayan kimselerin şahsi zaafı sebebiyledir. Hullenin İslam hukukunda yer edinmesinin sebebi de bu uygulamanın “hile-i şer’iyye” olarak kabul görülüp tasdikinden kaynaklanmaktadır.³⁹⁴

Bir diğer boşanma çeşidi de “zıhar”dır. Zıhar yalnız Mekke ve Necid bölgesinde yaygın olup, bir adamın karısını ebedi olarak haram kıldığı bir boşanma

³⁹² İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 309-310; Âlûsi, *a.g.e.*, c. II, s. 49; Cevad Ali, *a.e.*, c. V, s. 549, 552; Ali Bakkal, “İslam Öncesi Cahiliye Çağı Hukuku”, *Basılmamış Doktora Tezi*, y.y, t.y, s. 78.

³⁹³ Cevad Ali, *a.e.*, c. V, s. 550.

³⁹⁴ Saffet Köse, “Hulle”, *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 447.

şeklidir. Bir adam karısına: “Sen bana annemin arkası (sırtı) veya karnı gibisin”, “Uyluğu veya cinsel organı gibisin” veya “Kız kardeşim, halam veya benzeri yakın akrabam gibisin” demesi ile zihar vuku buluyordu. Ziharın ortaya çıkmasının sebebi, şahısların nefislerine hakim olamamaları, duygusal reaksiyonlar göstermeleri ve aceleci davranmalarıdır. İşte İslam bu uygulamayı yasaklayarak, Mücadele suresinin 2 ve 4. ayetlerindeki "bir köle azad etmek, iki ay oruç tutmak, altmış fakiri doyurmak" şartlarından birini zihar kefareti olarak vacip kılmıştır.³⁹⁵

Kaynakların belirttiğine göre ilk zihar yapan kimsenin Evs b. Sâmit olduğu kaydedilmektedir.³⁹⁶ Oysa Cevad Ali Evs b. Sâmit'in erkek kardeşi Ubade b. Sâmit'in karısı Havle binti Sâlebe b. Malik'e zihar yaptığını nakletmektedir.³⁹⁷ Rivayetlere göre bu zât karısıyla cima yapmak istemiş, Havle de razı olmayınca kocası da kızarak “Sen bana anamın arkası (sırtı) gibisin” demiş. Bu olay üzerine Havle çaresizlik içerisinde peygambere başvurmuş³⁹⁸ ve bu olay üzerine Mücadele suresinin şu ayetleri nazil olmuştur:

Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir.

İçinizden zihar yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır.

Kadınlardan zihar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

³⁹⁵ Alûsi, **a.g.e.**, c. II, s. 50; Kurtubî, **a.g.e.**, c. XVII, s. 270. Beyhakî, (ö. 458/1066), **es-Sünenu'l-Kübrâ**, Dâru'l-Marife Beyrut-Lübnan, ty., c. VII, s. 383. Cevad Ali, **a.e.**, c. V, s. 550-551; Elmalılı, **a.g.e.**, c. VI, s. 3869; Ahmet Yaman, “Zihar”, **DİA**, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 387.

³⁹⁶ Nesâî, “Talak”, 33; Ali Osman Ateş, **a.g.e.**, s. 365.

³⁹⁷ Razi, **a.g.e.**, c. VIII, s. 148; Ebu Bekir Muhammed İbnü'l-Arabi (ö. 543/1148), **Ahkâmû'l-Kur'an**, Matbaatû's-Saâde, Mısır, 1341, c. II, s. 235; Suyutî (ö. 911/1505), **ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983, c. VIII, s. 70-71. Cevad Ali, **a.e.**, c. V, s. 551; İsmail Köksal, “İslam Hukukunda Zihar”, **Dini Araştırmalar**, 2000, y.y., c. III, s. 259, 260.

³⁹⁸ Ebû Davud, “Talak”, 17; Nesâî, “Talak”, 33; Yazır, **a.g.e.**, c. VII, s. 4775; Ali Osman Ateş, **a.e.**, s. 365.

*(Buna imkan) bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme), Allah'a ve Resulüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kafirler için acı bir azap vardır.*³⁹⁹

Zıhar uygulaması cahiliye döneminde boşanma çeşidi olarak zikredilirken, İslam ile birlikte evlilikle ilgili bir yemin olarak tayin edilmiştir.⁴⁰⁰ Böylece kefarete ödenmesi suretiyle bu durum ortadan kaldırılmıştır.

Ahzab suresinin 4. ayetinde zıharın bir boşanma şekli olmadığı şöyle ifade edilmektedir:

“Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmadığı gibi, "zıhar" yaptığınız eşlerinizi de analarınız yerinde tutmadı ve evlatlıklarınızı da öz oğullarınız olarak tanımadı. Bunlar sizin ağızlarınıza geliveren sözlerden ibarettir. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola O eriştirir.”

Sonuç olarak zıhar sadece Mekke ve Necid bölgesinde yaygın olarak görülen bir boşanma şeklidir. Ayrıca İslam hukukundaki hülle uygulamasının İslam öncesi dönemlerde olduğu ve İslam ile birlikte bu uygulamanın kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

---

³⁹⁹ Mücadele, 58/1-4.

⁴⁰⁰ Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhü'l-İslâmî**, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Dımeşk, t.y, c. VII, s. 601-603.

SONUÇ

Ahmesilik kavramı İslam öncesi dönemin dinî anlayışlarını anlama ve yorumlamada önemli kavramlardan birisidir. Bu bağlamda Ahmesîliğin ilk ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili yapılan araştırmalarda Fil vakasından sonra ya da Kusay ile birlikte ortaya çıktığı ifade edilse de biz bu dini anlayışın Cürhümîler dönemine kadar gittiğini ve Kusay ile kurumsallaştığını görmekteyiz.

“Allah’ın ehli”, “Hz. İbrahim’in vârisleri” ve “Kâbe’nin hizmetkârı” olan Ahmesîler; bu anlayış ile toplumu dinî, siyasî ve ekonomik anlamda etkilemiş ve bunun neticesinde belirli kurallar ile Arapların dinî anlayışlarını şekillendirmekte önemli bir rol üstlenmişlerdir. Kaynaklarda ifade edildiği gibi iki dini geleneğin (Hums-Hille) üzerinde bulunan Araplar, Ahmesilerin koymuş oldukları dini uygulamalara tabi olmuşlardır. Bu da Ahmesilerin Araplar nezdinde üstün ve saygın bir yerde bulduklarını anlamamız açısından dikkat çekicidir.

Kâbe merkezli bir din anlayışına sahip Kureyş ve müttefiki olan kabileler dindar bir topluluk olmaları hasebiyle -her ne kadar nesi uygulaması ile birtakım kuralları ihlâl etmiş olsalar da- ticareti dayanışma kültürünü geliştiren önemli bir dinî vecibe olarak görmüşlerdir. Onlar için ticaret Allah’a yaklaşmanın bir başka yoludur.

Araplar, diriltlen, öldüren ve rızık veren olarak tasavvur ettikleri Allah’a birtakım şirk unsurlarıyla birlikte inanmalarına rağmen O’nu taptıkları putların yerine koymamışlardır. Bilakis putları Allah’a en yakın varlıklar, O’nun katında şefaathçi, aracı ve Allah’a yaklaşma vesilesi olarak görmüşlerdir. Böylece Arapların Ahmesilere göstermiş olduğu saygıyı Allah’a yaklaşmak olarak değerlendirmek mümkündür. Toplumda böyle önemli vasıflar ile ön plana çıkarılan Ahmesî liderlerin peygamberlik müessesesine inanmalarına rağmen Hz. Peygamber’in (s.a.v) nübüvvetine karşı çıkmaları kendilerini o mertebeye daha layık görmeleri sebebiyledir. Bu mücadele ortamında hakimiyeti elinde bulunduran Ahmesîler atalarının dinine ve Kâbe’ye bağlılıkları ile dindar bir topluluk olarak kendilerini gördükleri için mevcut düzenin bozulmasını istememişlerdir. Kur’an’da sık sık eleştiriye tabi tutulan atalar dini anlayışı, Ahmesilerin dinî değerlerini korumak

amacıyla geliştirdikleri bir anlayıştır. Ayrıca bir kısım Arapların beşer resul yerine melekî bir varlık beklentisiyle peygamberlik müessesesine karşı çıkmaları da önceki kavimlerin anlattıkları efsanevî peygamber algısını yansıtmaktadır. Zira Arap toplumunda peygamber-şefaath inancı değil, melek-şefaath inancı vardı.

Arap toplumunda ahiret gününe inananların yanında dehr inancına sahip bazı Araplar da vardır. Kaynaklarda her ne kadar ahiret inancının olmadığı yönünde görüşler ileri sürülse de kanaatimize göre ahiret inancı zayıflamış olmakla birlikte bir kısım Araplar tarafından varlığını sürdürmektedir. Zaten Kur'an'ın üsluplarından birisi de ilk muhatap olan Arapların bazı inanç ve öğretilerini değerlendirmektir. Dolayısıyla Kur'an'ın ahiret inancı ile ilgili hikâye ettiği bazı olaylar dönemin ahiret inancı hakkında bir fikir verse de bunu toplumun genelini kapsayacak şekilde yorumlamak doğru değildir.

Ahmesîler namaz, oruç, zekat, hac, kurban gibi dinî vecibeleri biliyorlardı. Nitekim namaz Hz. Peygamber (s.a.v)'in orjinal olarak getirdiği bir ibadet değil, Hz. İbrahim dininde de var olan bir ibadettir. Dolayısıyla o toplumda Ebuzer, Kus b. Saide vs. gibi isimlerin namaz kıldıklarına ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in namaz farz olmadan önce gündüzün başında Kabe'ye giderek kuşluk namazı kıldığına ve Kureyş'in bunu yadırgamadığına bakıldığında Arap toplumunda namazın bilindiği ancak zamanla terk edildiği anlaşılmaktadır.

Arap toplumunda aşure, sükut, Recep ve şükran orucu gibi birtakım pratiklerin uygulanması, orucun bilindiğini ve sadaka/zekat uygulamalarında mal ve imkânlarına rağmen yoksulu doyurmayan, Allah'tan doyurmasını bekleyen ve servete aşırı düşkünlüğü olan kimseler olmakla birlikte Ahmesîlerin toplumsal nizamı sağlamak adına oluşturdukları yardımlaşma sistemi tabakalar arasındaki uçurumu kaldırmış, zengin ve fakir arasındaki bağı sağlamlaştırmıştır. Bu da o toplumda zekatın müesseseleştiğini göstermesi açısından önemlidir.

Hac uygulamalarında Ahmesîlerin Hille dinine mensup Araplara uyguladığı bir takım uygulamalar vardır. Ahmesîler saygınlıklarını korumak adına Arafat'ta vakfe yapmayı terk etmiş, Kabe'yi elbiseleri ile tavaf etmiş; ama ihramlı iken

evlerine kapısından girmemişlerdir. Ahmesîler, Hille mensubu Araplara -eğer hacca ilk kez geliyorlarsa- elbise temin etme konusunda alternatifler sunmuş, elbise bulamadıkları takdirde Kabe'yi çıplak olarak tavaf etmelerini emretmişlerdir. Bunu günahlardan arınarak saf ve temiz bir şekilde Allah'a ulaşmak amacıyla yapmışlardır. İkinci kez hacca gelenler ise elbiseleri ile tavaf edebilmişlerdir. Bu da Ahmesîlerin bu uygulamayı ticarî bir amaç ile değil, inançları gereği uyguladıklarını göstermektedir. Hille dinine mensup olanlar, Ahmesîlerin aksine Arafat'ta vakfe yapar ve ihramlı iken evlerine kapısından girerlerdi.

Ahmesîler önemli kabul ettikleri bazı zamanlarda kestikleri kurbanların dışında genel olarak İbrahimî geleneğin kalıntısı olarak kurban ibadetini birtakım şirk unsurları ile birlikte devam ettirmişlerdir.

Bir hukuki ve sosyal uygulama olarak zıhar, genel olarak Arap toplumunda uygulanmayıp sadece Mekke ve Necid bölgesinde görülen bir boşanma şeklidir. Ayrıca İslam hukukundaki hulle uygulamasının İslam öncesi dönemlerde olduğu ve İslam ile birlikte bu uygulamanın kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Son olarak Ahmesîlerde namaz, oruç, zekat, hac, kurban gibi konuların müstakil birer tez konusu olarak incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Böylece onların dini inançlarının genel hatlarıyla ortaya çıkması Kur'an'ın daha iyi anlaşılması noktasında katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- el-Bağdadi,
Âlûsî, Mahmud Şükri:
_____:
- Arı, M. Salih:
- Askalânî, İbn Hacer:
- Ateş, Ali Osman:
_____:
- _____:
- Ateş, Süleyman:
- Azimli, Mehmet:
- Bakkal, Ali:
- Balcı, İsrâfil:
- Beğavî, Huseyn b. Mes'ud
b. Muhammed:
- Bülûğu'l-Ereb**, tsh. Muhammed Behcet Eseri,
Beyrut, t.y.
- Rûhu'l-Meânî**, Dâru İhyâu't-Turasi'l-Arabî,
Beyrut, t.y.
- “Hilfu'l-fudûl Cemiyeti'nin Sosyal
Dayanımadaki Rolü”, **Y.Y.Ü.İ.F.D.**, S. II, 1998.
- Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhari**, Mısır,
1300.
- İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve
Adetleri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan**, Beyan
Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kur'an ve Hadisler Göre Cinler-Büyü**, Beyan
Yayınları, İstanbul, 1995.
- Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar
Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Cahiliye'yi Farklı Okumak**, Ankara Okulu
Yayınları, Ankara, 2015.
- “İslam Öncesi Cahiliye Çağı Hukuku”,
Basılmamış Doktora Tezi, t.y, y.y.
- Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed, Ankara
Okulu Yayınları, Ankara, 2014.
- Meâlimu't-Tenzîl, Dâru'l-Marife, Beyrut 1992.

- Belâzurî, Ebu'l-Abbas
Ahmed b. Yahya: Ensâbu'l-Eşrâf, thk. Muhammed Hamidullah, Kahire, t.y.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin: es-Sünenü'l-Kübrâ, Dâru'l-Marife Beyrut-Lübnan, t.y.
- Buhârî, Ebû Abdillah
Muhammed b. İsmail: Sahihu'l-Buhari, Daru's-Selam, Riyad, t.y.
- Câbirî, Muhammed Âbid: Kur'an'a Giriş, Mana Yayınları, İstanbul, 2010.
- Cerrahoğlu, İsmail: Tefsir Usûlü, 7. bsk, Ankara, 1989.
- Cevâd Ali: el-Mufassal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslam, Beyrut, 1970.
- _____ : Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi, çev. Muammer Bayraktutar, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.
- Cevherî: es-Sihâh fi'l-Luğa, thk. Ahmet Abdulgaffar Atar, Daru'l-ilm li'l-Melayin, Beyrut, 1984.
- Cilacı, Osman: İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban, Akyol Neşriyat, İzmir, 1980.
- Cündioğlu, Dücane: Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çağatay, Neşet: İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, T.T.K.B., Ankara, 1989.
- Çelik, Ali: **İslâm'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları - Hicaz Bölgesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Çelikkol, Yaşar: **İslam Öncesi Mekke**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

- Dayf, Şevki: **el-Asru'l-Câhilî**, Dâru'l-Maarif, Mısır, 1965.
- Demircan, Adnan: **Cahiliye Arapları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Demircan, Ali Rıza: “Kur'an'ın Aydınlığında Namaz Tarihi” **Kitap ve Hikmet Dergisi**, S. IV, İstanbul, 2014.
- Derveze, Muhammed İzzet: **et-Tefsîru'l-Hadîs**, çev. Şaban Karataş vd., Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.
- _____ : **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1989.
- Düzenli, Yaşar: **Üslup ve Semantik Açından Kur'ân ve Şefaât**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid: **İlahi Hitabın Tabiatı**, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2001.
- Efe, Mehmet: “İlahi Dinlerde İbadet ve Namaz”, **Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi**, S. III, Mayıs, 2009.
- Emin, Ahmet: **Fecrû'l-İslâm**, çev. Ahmed Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi Yayınları, Ankara, 1976.
- Erturhan, Sabri: “Haram Ayların Fikhî Okunuşu”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. XIII, 2009, y.y.
- Eser, Mithat: “Hz. Peygamber'in Zulmü Engelleme Amaçlı Hilfu'l-fudûl'a Katılması”, **C.Ü.İ.F.D.**, 2009, y.y.

- Ezrakî, Ebu'l-Velid
Muhammed b. Abdillah: **Ahbâru Mekke Ma Câe Fiha Mine'l Asar**, Mekke, 1996.
- Fakihî: **Ahbaru Mekke fî Kadimi'd-Dehri ve Hadisihî**, thk. Abdulmelik b. Abdillah b. Dehîş, Beyrut, 1986.
- Fayda, Mustafa: **Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.
- Fazlur Rahman: “İslamın Doğuşundan Hicrete Kadar Mekke'nin Dini Durumu”, **İslami Yenilenme: Makaleler IV**, çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.
- Ferahidi, Halil b. Ahmed: **Kitâbu'l-Ayn**, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Samerrai, Tahran, 1425.
- Güllüce, Hüseyin: “Salât Kavramı: Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar”, **A.Ü.İ.F.D.**, S. XXIII, Erzurum, 2005.
- Günaltay, M. Şemsettin: **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, sad. M. Mahfuz Söylemez vd., Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997.
- _____ : **İslam Öncesi Arap Tarihi**, sad. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.
- Gündüz, Şinasi: **Mitoloji ile İnanç Arasında**, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.
- Gökalp, Murat: “İslam Öncesi Arabistan'da Putperestlik İnancı ve Buna Bağlı Bazı Merasimler”, **Hikmet Yurdu**

Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, S. XI, Malatya, 2013.

Hamidullah, Muhammed:

İslam Peygamberi, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004.

_____:

İslam Müesseselerine Giriş, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 1992.

Hizmetli, Sabri:

İslam Tarihi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.

İbn Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan
Ali b. Muhammed:

El-Kâmil fi't-Tarih, çev. Ahmet Ağırakça vd., Bahar Yayınları, İstanbul, 1985.

İbn Fâris, Ebû Hüseyin
Ahmed b. Zekeriyya:

Mekâyisu'l-Luğa, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1429-2008.

İbn Habib, Ebu Ca'fer
Muhammed:

el-Munammak fî Ahbâri Kureyş, thk. Hurşit Ahmet Faruk, Beyrut, 1980.

_____:

Kitabu'l-Muhabber, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, t.y.

İbn Hanbel, Ahmed:

Müsned, I-VI, Beyrut, t.y.

İbn Hişam, Ebu Muhammed
Abdülmelik el-Mearifi:

es-Sîretu'n-Nebeviyye, (Siret-i İbn Hişam Tercemesi) çev. Hasan Ege, İstanbul, 1985.

İbn İshak, Muhammed b.
Yesar el-Matlabi el-Medenî:

Siretu İbn İshak, (Siyer), çev. Sezai Özel, Akâbe Yayınları, İstanbul, 1988.

İbn Kesîr, Ebu'l Fida

İsmail b. Ömer:

El-Bidâye ve'n-Nihâye, çev. Mehmet Keskin,
Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.

_____:

et-Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, Dâru Kahraman,
İstanbul, 1984.

İbni Mâce, Muhammed

el-Kazvinî:

Sunenu İbn Mace, thk. Şuayb el-Arnâvud,
Daru'r-Risale el-Alemiyye, 2009, y.y.

İbn Manzur, Ebu'l-Fazl

Muhammed b. Mûkerrem b.

Ali el-Ensârî:

Lisânu'l-Arab, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi,
Beyrut, 1997.

_____:

Muhtasaru Tarihi Dimeşk li İbn Asakir, thk.
Ruhiyye Nehhas, Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1990.

İbn Sa'd, Ebû Muhammed

Abdullah b. Müslim:

et-Tabakâtu'l-Kubrâ, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

İbnu'l-Arabî, Ebu Bekir

Muhammed:

Ahkâmû'l-Kur'an, Matbaatû's-Saâde, Mısır,
1341.

İbnu'l-Kelbi:

Kitâbu'l-Esnâm, çev. Beyza Düşüngen,
A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1968.

İmam Şiblî:

Cinlerin Esrârı, çev. Muhammed Ferşad, Ferşad
Yayınları, İstanbul, 1974.

İmriü'l-Kays:

Muallakat: Yedi Askı, çev. Şerafeddin Yaltkaya,
MEB Yayınları, İstanbul, 1989.

İsfahânî, Râgıb:

Müfredâtu Elfâzil'l-Kur'an, thk. Nedim
Mar'aşlı, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

- İsfahânî, Ebu'l-Ferec: **Kitâbu'l-Eğânî**, Beyrut, 1990.
- İslamoğlu, Mustafa: **Hayat Kitabı Kur'an: gerekçeli meal-tefsir**, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Kaya, Remzi: "Vahiy Öncesi Müşrik Araplarının İnanç Esasları" **Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul, 2011.
- Kazancı, Ahmet Lütfi: "Cahiliyye Devri İnsanında Akli Durum", **U.Ü.İ.F.D.**, S. II, t.y, y.y.
- Kılıç, Ünal: "Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums", **C.Ü.İ.F.D.**, Sivas, 2004.
- Kotan, Şevket: "Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesîlik", **Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul, 2011.
- Köksal, İsmail: "İslam Hukukunda Zihar", **Dini Araştırmalar**, 2000, y.y.
- Kurtubî, Ebû Abdullah
Muhammed b. Ahmed b.
Ebî Bekir: **El-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, tsh. Ahmed Abdulalim Berduni, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, 1967.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir: **Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh**, nşr. Clement Huart, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

- Mes'udî, Ebû Hasan
Ali b. Hasan b. Ali: **Mürûcu'z-Zeheb ve Meadinul'l-Cevher**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır, 1964.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ: **Hz. Peygamber'in Hayatı**, çev. Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mevsilî, Ebu'l-Fazl Mecduddin
Abdullah b. Mahmud: **Kitâbu'l-İhtiyar fi Ta'lili'l-Muhtâr**, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1998, c. III-V.
- Müftüoğlu, Ömer: "Nüzul Döneminde Putlar Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı", **Kur'an Öncesi Mekke Toplumu**, İstanbul, 2011.
- Narin, İsmail: "Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti", **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2009.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya
Yahya İbn Şeref İbn Mürî: **Şerhu Sahihî'l-Müslim**, Bulak, 1305.
- Okumuş, Mesut: "Semantik ve Analitik Analitik Açısından Kur'an'da 'Salat' Kavramı", **Ç.İ.F.D.**, S. VI, Çorum, 2004.
- Olgun, Tahir : **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Ortakaya, Mehmet: "İslam Öncesi Hicaz Bölgesi Araplarının Din Anlayışı", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 1995.
- Özek, Ali (haz.),
Karaman Hayreddin vd.: **Kur'an'ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

- Özkan, Ali Rafet: **Dinlerde Kurban Kültü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- _____ : “Eski Araplarda Putperestliğin Doğuşu ve Ortaya Çıkış Sebepleri”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 1991.
- Pak, Zekeriya: “Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur’ânî Boyutu” **C.Ü.İ.F.D**, Sivas, 2001.
- Râzî, Ebû Abdullah
Fahredden Muhammed b.
Ömer Fahreddin: **et-Tefsiru’l-Kebir: Mefâtihu’l-Gayb**, çev. Suad Yıldırım vd., Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- Sami, Şemsettin: **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul, 1318.
- San’ânî, Muhammed b. İsmail: **Sübûlu’s-Selâm**, Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, 1960.
- Sarıcık, Murat: **İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002.
- Soysaldı, Mehmet: “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Namaz, Oruç ve Hac Uygulamaları”, **Kur’an’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul, 2011.
- _____ : “Kur’an Semantiği Açısından Salat Kavramı”, **F.Ü.İ.F.D.**, S. I, Elazığ, 1996.
- Söylemez, M. Mahfuz: **Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı**, Ankara Okulu Yayınları, 2015.

- Suyutî, Celaluddin
Abdurrahman b. Ebî Bekr: **ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur**,
Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983.
- Süheylî, Ebu'l Kâsım
Abdurrahman b. Abdullah
b. Ahmed: **er-Ravzu'l-Unuf fi Sireti'n-Nebeviyye li-İbn
Hişam**, thk. Abdurrahman el-Vekil, Dâru'n-Nasr,
Beyrut, t.y.
- Sülün, Murat: "Kur'an'ı Kerim'de Salat'ın Kavramsal
Çerçevesi", **Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından
Namaz ve Cami**, İstanbul, 2009.
- Şehristânî, Ebu Feth
Muhammed: **el-Milel ve'n-Nihal**, nşr. Muhammed Seyyid
Kîlânî, Dâru Sa'b, Beyrut, 1406.
- Şenol, Yahya: **Kur'an ve Sünnet Işığında Helal Gıda**,
Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Taberî, Ebû Cafer
Muhammed b. Cerir: **Câmiu'l-Beyan fi Tefsîri'l-Kur'ân**, çev. Kerim
Aytekin vd., Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996.
- _____ : **Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk**, Dâru'l-Kutubi'l-
İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Tabersî, Ebu Ali
Eminuddin Fazl b. Hasan: **Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân**, tsh,
Haşim er-Resuli Mahallati, Beyrut, 1986, c. VI.
- Tirmizî, Ebû İsa
Muhammed b. İsa b. Sevre: **Sünenü't-Tirmizi**, thk. Halid Abdülğani Mahfuz,
Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.

- Vâhidî, Ali b. Ahmed
en-Nisâbûrî: **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân**, thk. Seyyid Ahmet Sakar, Riyad, 1438.
- Ya'kubî, Ahmed b.
Ebî Ya'kûb b. Ca'fer: **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi: **Hak Dini Kur'an Dili**, sad. İsmail Karaçam vd., İstanbul, t.y.
- Zâvi, Tahir b. Ahmed : **Tertîbu'l-Kâmus'ul-Muhit alâ Tarikati'l-Misbâhi'l-Munir**, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1971.
- Zebidî, Ebu'l-Feyz
Muhammed el-Murtaza: **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Beyrut, 1914.
- Zebidî, Zeynu'ddin Ahmed: **Tecrid-i Sarih**, çev. Kamil Miras, İstanbul, 1939.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed: **Târîhu'l-İslâm**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1982.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım
Mahmud b. Ömer: **Esâsu'l-Belâğa**, el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitabi, Mısır, 1985.
- Zuhayli, Vehbe: **el-Fıkhü'l-İslâmî**, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Dımeşk, t.y.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- Algül, Hüseyin: "Haram Aylar", **DİA**, c. XVI, İstanbul, 1997.
- Bardakoğlu, Ali: "Kurban", **DİA**, c. XXVI, Ankara, 2002.

- Çağrıcı, Mustafa: “Cömertlik”, **DİA**, c. VIII, İstanbul, 1993.
- Çelebi, İlyas: “Kâhin”, **DİA**, c. XXIV, İstanbul, 2001.
- Demirci, Kürşat: “Hayvan”, **DİA**, c. XVII, İstanbul, 1998.
- Fayda, Mustafa: “Nesî”, **DİA**, c. XXXII, İstanbul, 2006.
- Hamidullah, Muhammed: “Hilfu'l-fudul”, **DİA**, c. XVIII, İstanbul, 1998.
- Hureysât, Muhammed
Abdulkadir: “Belka”, **DİA**, c. V, İstanbul, 1992.
- Köse, Saffet: “Hulle”, **DİA**, c. XVIII, İstanbul, 1998.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri: “Rifâde”, **DİA**, c. XXXVII, İstanbul, 2008.
- _____ : “Sikâye”, **DİA**, c. XXXVII, İstanbul, 2008.
- Önkal, Ahmet: “Deve”, **DİA**, c. IX, İstanbul, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim: “Amr b. Luhay”, **DİA**, c. III, İstanbul, 1991.
- _____ : “Beliyye”, **DİA**, c. V, İstanbul, 1992.
- _____ : “Hac”, **DİA**, c. XIV, İstanbul, 1996.
- Uslu, Recep: “Hums” **DİA**, c. XVIII, İstanbul, 1998.
- Ünal, Saadettin: “Kâbe”, **DİA**, c. XXIV, İstanbul, 2001.
- Yaman, Ahmet: “Zihar”, **DİA**, c. XLIV, İstanbul, 2013.
- Yaşaroğlu, M. Kamil: “Namaz”, **DİA**, c. XXXII, İstanbul, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Aşure”, **DİA**, c. IV, İstanbul, 1991.